כוח העבודה בישראל

מאת

אבנר הובנה

מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל

כוח העבודה בישראל

מאת

אבנר הובנה

ספר זה חוקר את תוצאות השינויים הגדולים שחלו באוכלוסיית ישראל מבחינת כוח־העבודה. מניתוח קליטת העלייה ההמונית של השנים 1948–1951 לתוך מערכת המשק עובר הדיון לבחינה מדוקדקת יותר של אותה קבוצה באוכלוסייה אשר קליטתה הכלכלית היתה קשה במיוחד: עולים בני 55 עד 64 שהגיעו לישראל מארצות אסיה ואפריקה.

הספר מציג אומדנים חדשים של גודל כוח־העבודה ומספר המובטלים. הנתונים על כוח־העבודה מתחילים ב־1931 והינם שנתיים בין 1948 ל־1960.

שיעורי כוח־העבודה לתקופה האחרונה מוערכים על־ידי השוואתם עם ארצות אחרות, וכן על־ידי ניתוח נתונים לגבי ישראל בעבר ובהווה.

הפרק האחרון כולל תחזיות של כוח־העבודה ל־1970. גודלה של העלייה בעתיד, ומוצאה, הינם המשתנים העיקריים בתחזיות אלו; ההנחה היא שלא יארעו שינויים בשיעור ההשתתפות של ישראלים בגיל, ממין וממוצא נתונים — אף שהאפשרות של שינויים כאלה נידונה.

נדפס בעברית ובאנגלית בעת ובעונה אחת.

3.00 ל״י

כוח העבודה בישראל

כוח העבודה בישראל

מאת

אבנר הובנה

מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל

ירושלים, אוקטובר 1961

נדפס בעברית ובאנגלית בעת ובעונה אחת

Printed in Israel
נדפס בישראל
בדפוס ג׳רוסלם פוסט, ירושלים

המפיצים
בלומשטיין, בתי מסחר לספרים, תל־אביב
A. M. Kelley, New York

מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל

מוסד בלתי־תלוי שלא למטרת רווחים, שהוקם בתמיכתה של קרן מוריס ולאורה פאלק מפיטסבורג, פנסילבניה, לשם עידוד השתלמות ומחקר כלכלי.

אין לקרן זכות בעלות על מחקר זה או חלק ישיר בחיבורו והוצאתו לאור, ואין לראותה, בתוקף היותה התומכת, כסומכת ידיה על כל הנאמר להלן.

הוועדה המייעצת למדעים כלכליים וסוציאליים של האגודה הישראלית לקרנות מחקר

שמואל נ. אייזנשטדט
שמעון בז׳רנו
רוברטו בקי, יו״ר
אליהו ל. גוטמן
דוד כוכב
ארנסט להמן
פריץ מילנר
משה סמילנסקי
דן פטינקין
אהרן רמז

הוועדה המייעצת בארצות־הברית

איזדור לובין
סטייסי מיי
סימון קוזנץ, יו״ר
א. ד. קפלן
דניאל קרימר

יו״ר המרכז
סימון קוזנץ

מנהלי החקר בעבר
דניאל קרימר, 1954 ו־1955
הרולד לובל, 1956

מנהל החקר
דן פטינקין

המזכירה
חסידה ניצן

עורך
משה פלבר

רח׳ המלך ג׳ורג׳ 75, ירושלים, טל. 24296, 27828

הקדמה

במחקר אשר תוצאותיו מתפרסמות כאן הוחל במרץ 1954, שעה שהתכניות לביצוע הסקר הראשון של כוח האדם בישראל היו בעיצומן. מרביתם של הדברים המתפרסמים כאן הינם פירוש וניתוח הממצאים של סקרי כוח האדם בין 1954 ל־1959, אף כי מוצגים כמה מספרים וקיים דיון כלשהו גם לגבי התקופה 1931–1970.

תקופת 1954–1959 היתה יציבה יחסית מבחינת כוח־העבודה בישראל. השנה שקדמה לתחילת תקופה זו, 1953, הצטיינה באבטלה רבה; ב־1960 עורר מחסור־מה בכוח־עבודה במספר מקצועות תשומת לב גוברת, למרות שעדיין נותרו מספר "כיסים" מקומיים של אבטלה רצינית. בתחילת 1961 הקימה הממשלה את המועצה הלאומית לכוח אדם, בראש וראשונה על־מנת לטפל במחסור הקיים — ובאיום שבמחסור בעתיד — בכוח־עבודה מקצועי.

קוראים מחוץ לישראל עשויים לראות חידוש בדגש המושם בספר על "יבשת־מוצא" ו"ותק" כתכונות־מפתח לניתוח כוח־העבודה. לקוראים בישראל תהיה הדגשה זו מובנת מאליה, שכן רובם של הישראלים כיום הינם עולים לשעבר וקליטה מהווה בעיה ציבורית חשובה בישראל.

מספר טיוטות שקדמו לפרסום זה זכו לביקורתם של כמה חוקרים מחוץ לישראל, ועונג הוא לי להודות על טובם: רוברט א. קרלטון, חבר מועצת התכנון של פורטו ריקו; ג'והן ד. דורנד מהלשכה לעניינים סוציאליים באו"ם; רוס א. אקלר ורוברט א. שטיין מלשכת מפקד התושבים של ארה"ב; ניל ל. מק־קלר מהלשכה הממשלתית לסטטיסטיקה בקנדה; רוברט ל. מאירס שהיה במשרד העבודה הבינלאומי; וגלדיס ל. פלמר מהאוניברסיטה של פנסילבניה.

תרומה חשובה למחקר זה העלו כמה חברים בצוות החוקרים של מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל; רוברטו בקי, הסטטיסטיקן הממשלתי וחברים בצוות שלו בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; וכן כמה מחברי במשרד העבודה. רבים סייעו הרבה מעבר לדרישות משרדיהם ולכולם חב אני תודה.

ירושלים, מאי 1961 — אבנר הובנה

תוכן העניינים

הקדמה 7

מבוא וסיכום 13
1. מטרת המחקר 13
2. מושגים והגדרות 13
3. מקורות סטטיסטיים 14
4. מדידות ההיקלטות בכוח־העבודה והמידה בה מספיק כוח־העבודה 17
5. הממצאים העיקריים 18

פרק א. האוכלוסייה, כוח־העבודה והאבטלה 24
1. כוח־העבודה, יהודים: 1931–1959 24
2. השיעורים הסגוליים של ההשתתפות בכוח־העבודה, יהודים: 1948–1958 29
3. האבטלה: 1949–1958 32
4. כוח־העבודה והאבטלה, לא־יהודים: 1931–1959 35

פרק ב. השיעורים הסגוליים של השתתפות בכוח־העבודה
ושל האבטלה, יהודים: 1954–1958 39
1. חתך אופקי של האוכלוסייה ב־1958 39
2. השתתפות סגולית בכוח־העבודה: 1958 41
(א) בני 14 עד 17 42
(ב) גברים בני 55 ומעלה 45
(ג) נשים בנות 35 ומעלה 48
3. ההשתתפות בכוח־העבודה ורמת האבטלה 50
4. המבנה הדימוגרפי של האבטלה 51
5. תוספות פוטנציאליות לכוח־העבודה האזרחי בזמנים כתיקונם 54

פרק ג. השוואות בינלאומיות של השתתפות בכוח־העבודה 56
1. השוואה בינלאומית של מבנה הגילים 56
2. שיעורי ההשתתפות של האוכלוסייה הפעילה לפי המין והגיל 56
(א) נערים ונערות בני 14 עד 17 57
(ב) גברים ונשים בני 18 עד 34 59
(ג) גברים בני 35 ומעלה 59

תוכן העניינים

(ד) נשים בנות 35 ומעלה 61
(ה) שיעור ההשתתפות הכולל 61
3. מבנה הגילים והמינים של כוח־העבודה 63

פרק ד. תחזיות האוכלוסייה וכוח־העבודה ל־1965 ו־1970 64
1. שיטת האומדן 64
2. הגידול הצפוי באוכלוסייה ב־1965 ו־1970 64
3. ההרכב הצפוי של האוכלוסייה לפי המין והגיל 65
4. ההרכב הצפוי של האוכלוסייה לפי יבשת־המוצא 68
5. הגודל וההרכב הצפויים של כוח־העבודה ב־1965 ו־1970 70

נספחים א. התאמת אומדני מפרנסים על מנת לקבל אומדני כוח־עבודה: 1948 ו־1931 74
ב. שיטת אומדן שיעורי כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה, יהודים, ממוצעים שנתיים: 1959–1949 76
ג. אומדנים של שיעורי כוח־העבודה מתוך האוכלוסייה בלוח 1, בהשוואה לאומדנים אחרים של שיעורי כוח־העבודה מתוך האוכלוסייה, יהודים: 1959–1931 78

ביבליוגרפיה 79

מפתח 81

רשימת הלוחות

מבוא וסיכום

לוח מסכם: אומדני האוכלוסייה, כוח־העבודה והאבטלה: 1931–1960 20

פרק א׳

1. אומדן שיעורי כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה יהודים: 1948–1959 25
2. הרכב הגילים באוכלוסייה היהודית בסופי השנים: 1931–1957 27
3. האוכלוסייה היהודית לפי יבשת־מוצא: 1931–1955 27
4. אחוז הנשים הנשואות מכלל הנשים היהודיות בכל קבוצת גיל: 1931–1954 28
5. אומדן פוטנציאל כוח־העבודה במחנות העולים בשנים 1949 ו־1953 29
6. השתתפות יהודים בכוח־העבודה לפי גיל ומין ב־1948; ולפי גיל, מין וותק ב־1958 30
7. אומדני אבטלה בקרב יהודים: 1949–1959 34
8. האוכלוסייה הלא־יהודית בארץ־ישראל ובישראל: 1931–1959 35
9. שיעורי כוח־עבודה ואבטלה, לא־יהודים: 1949–1959 36
10. האוכלוסייה הלא־יהודית לפי הגיל ב־1931, 1944 ו־1957 37

פרק ב׳

11. האוכלוסייה בגיל 14 ומעלה לפי גיל־מין־יבשת־ותק: ממוצע 1958 40
12. רמת ההשכלה של האוכלוסייה היהודית בגיל 15 ומעלה לפי המין והוותק: 1954 40
13. המספר הממוצע של שנות הלימוד, יהודים, לפי גיל־מין־יבשת־ותק: יוני 1954 41
14. מדד ההשתתפות בכוח־העבודה האזרחי לפי גיל־מין־יבשת־ותק: 1958 42
15. חלוקת יהודים בני 14–17 ללומדים בבתי־ספר של בוקר ולמשתתפים בכוח־העבודה; קבוצות נבחרות לפי מין: 1958 43
16. חלקם של יהודים בני 14–17 הלומדים בבתי־ספר יסודיים ועל־יסודיים לפי המין 44
17. השתתפות היהודים בכוח־העבודה האזרחי, לפי רמת ההשכלה, הגיל והמין: יוני 1954 45
18. חלק העולים ששינה את משלח ידו בחו״ל עם עלייתו ארצה, לפי יבשת־המוצא, הוותק והמין, יוני 1954 47
19. המספר הממוצע של משתתפים בכוח־העבודה, נפשות ותלויים־במפרנס במשפחה, לפי גיל ראש המשפחה, יבשת־המוצא והוותק: יוני 1954 48
20. השתתפות אמהות יהודיות בכוח־העבודה, לפי גיל האם וגיל הילד הצעיר: יוני 1954 49
21. השתתפות נשים יהודיות בכוח־העבודה, לפי הגיל והמצב המשפחתי: יוני 1954 49
22. מקדמי מתאם־דרגה בין שיערי השתתפות בכוח־העבודה לבין שיעורי אבטלה, יהודים: 1954 50
23. אבטלה, אבטלה חלקית ותעסוקה חלקית בקרב יהודים לפי הגיל: יוני 1956 51
24. שיעורי ההשתתפות והאבטלה בכוח־העבודה לפי מין וגיל: נובמבר 1955 52
25. שיעורי אבטלת יהודים לפי גיל, יבשת־מוצא וותק: יוני 1954 52
26. שיעורי אבטלת יהודים לפי דרגת ההשכלה והמין: יוני 1954 53
27. שיעור אבטלת יהודים לפי משלח יד: יוני 1954 53
28. חלוקת האוכלוסייה בגיל 14 ומעלה לפי תפקידים: 1959 54

רשימת הלוחות

פרק ג'

29. הרכב האוכלוסייה בארצות שונות לפי גיל 57
30. שיעורי השתתפות באוכלוסייה הפעילה בארצות שונות לפי קבוצות מין וגיל 58
31. משתתפים באוכלוסייה הפעילה ולומדים בארצות שונות בגילי 14–17 ו־15–19 59
32. השתתפות גברים בני 35 ומעלה באוכלוסייה הפעילה, בארצות שונות 60
33. השתתפות נשים בנות 35 ומעלה באוכלוסייה הפעילה, בארצות שונות 61
34. חלקה של האוכלוסייה הפעילה מתוך כלל האוכלוסייה, בארצות שונות 62
35. השוואה בינלאומית של הרכב האוכלוסייה הפעילה לפי מין וגיל 63

פרק ד'

36. תחזית האוכלוסייה בישראל ב־1965 ו־1970 65
37. תחזית הרכב אוכלוסיית ישראל ל־1965, לפי גיל־מין־יבשת־ותק 66
38. תחזית הרכב אוכלוסיית ישראל ל־1970, לפי גיל־מין־יבשת־ותק 67
39. הרכב אוכלוסיית ישראל לפי גיל ב־1958, ותחזית ל־1965 ו־1970 68
40. חלקם של הזכרים בכל קבוצת גיל ב־1958, ותחזית ל־1965 ו־1970 68
41. הרכב אוכלוסיית ישראל לפי יבשת־המוצא והגיל ב־1955, ותחזית ל־1970 69
42. תחזית כוח־העבודה האזרחי ב־1965 ו־1970 לפי הגיל והמין: שלושה אומדנים 70
43. תחזית המשתתפים בכוח העבודה האזרחי ל־1965, לפי גיל־מין־יבשת־ותק 71
44. תחזית המשתתפים בכוח־העבודה האזרחי ל־1970, לפי גיל־מין־יבשת־ותק 71
45. חלקם של הזכרים מתוך השייכים לכוח־העבודה האזרחי לפי הגיל ב־1958 ו־1970 72
46. הרכב הגילים של כוח־העבודה האזרחי ב־1958 ו־1970 72

נספחים

א. סיכום התיקונים באומדני 1931 ו־1948 של מפרנסים 75
ב. השפעת מספריהם של יושבי המעברות ואנשי הצבא על אומדן כוח־העבודה האזרחי, יהודים: 1948–1957 77
ג. אומדנים של שיעורי כוח־העבודה מתוך האוכלוסייה בלוח 1, בהשוואה לאומדנים אחרים של שיעורי כוח־העבודה מתוך האוכלוסייה, יהודים: 1931–1959 78

סימנים בלוחות

.. אין נתונים
— אפס או זעיר מאד
() אין להסתמך ביותר על המספרים

מבוא וסיכום

1. מטרת המחקר

כוח־העבודה בישראל, החל מ־1918, הצטיין בשינויים גדולים ומהירים כתוצאה מזרימה רבת־ממדים של עולים. המטרות העיקריות של מחקר זה הן לזרוק אור על הקצב והמידה בה נקלטים העולים בשוק העבודה, ולבדוק מהו היחס שבין ממדי העלייה והרכבה לבין הגורמים העיקריים האחרים שקבעו את השינוי בממדי כוח־העבודה. על־סמך ניתוחם של הגורמים הקובעים את כוח־העבודה, פיתחנו סדרת אומדני גדלים שנתיים ממוצעים של כוח־העבודה בישראל מ־1948 עד ל־1959, וכן באותו שטח של ארץ־ישראל הכלול עתה במדינת ישראל — לגבי 1931, וכן תחזית כוח־העבודה ל־1970. שתי מטרות משניות של מחקר זה הן לאמוד את רמת ההשתתפות בכוח־העבודה בישראל, ולבחון את מידות האב־טלה, במיוחד ביחס לקצב ולממדים של היקלטות עולים בשוק העבודה. מוצעת בזה כאן סדרת אומדנים שנתיים ממוצעים של האבטלה, בין השנים 1949 ל־1960.

דיוננו מתרכז באוכלוסייה היהודית, הן משום שאין למצוא ידיעות סטטיסטיות מהימנות בדבר האוכלוסייה הלא־יהודית [1], והן בשל העניין המיוחד בבעיות הקשורות בעלייה של התקופה האחרונה הקיים במחקר זה.

בין השאלות האחרות, שיש להן קשר הדוק עם האמור לעיל, ואשר אינן כלולות במסגרת מחקר זה — הבעייה של הקצאתם האופטימלית של המועסקים בין סוגי העבודה השונים. זוהי בעייה חשובה ביותר, ואנו סבורים כי מן הדין שתשמש נושאו של מחקר מיוחד, בעתיד.

יש להדגיש כי ניתוח ההשתתפות בכוח־העבודה והאבטלה הוא חלקי; בעיקרו של דבר, בדקנו גורמים דימוגרפיים בלבד. אין אנו עוסקים כאן בגורמים כלכליים, כגון רמת השכר ומבנהו, ההכנסה הלאומית וחלוקתה, ומבנה ההשקעות.

2. מושגים והגדרות

בסטטיסטיקה הארץ־ישראלית והישראלית שבין 1931 ל־1959 נעשה שימוש בשני מושגים של האוכלוסייה הפעילה מבחינה כלכלית [2]: "מפרנסים" ו"כוח־עבודה". המושג

[1] המונח "לא־יהודי", כפי שהוא נקוט במחקר זה, מתייחס לכל מי שבסטטיסטיקה אין נהוג לסווגו כיהודי. כ־73 אחוז מן הלא־יהודים מסווגים כמוסלמים, 17 אחוז — כנוצרים, ועשרה אחוזים — כדרוזים. (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תש"ך, עמ' 7). חלקם הגדול של הלא־יהודים רואים עצמם, ונראים, כערבים, אך אין הבחנה סטטיסטית בין הלא־יהודים הערביים, לבין אלה מהם שאינם ערביים.

[2] המושג "האוכלוסייה הפעילה מבחינה כלכלית" מקיף הן "מפרנסים" והן "כוח־עבודה". לגבי ניתוח כללי של מושגים אלה, ראה מחקרו של האו"ם, United Nations, *Application of International Standards to Census Data on the Economically Active Population*, Population Studies No. 9, New York, 1951, p. 5.

הראשון היה הנהוג עד ל־1954, ואילו האחר היה נהוג מ־1954 ואילך. השוני העיקרי בין השניים נעוץ בדיוקו הרב יותר של המושג כוח־עבודה, שכן הוא מתייחס לפעילותם של אנשים במשך שבוע מסויים (או תקופה מסויימת אחרת). לעומת זאת, ספירותיהם או אומ־דניהם של מפרנסים מתייחסים לפעילותם הסדירה או הרגילה של אנשים, בלא להתייחס לתקופת־זמן מסויימת. מושג כוח־העבודה גם מאפשר ספירה מדוייקת וכוללת יותר של המובטלים.

במחקר זה נעשה שימוש במושג כוח־העבודה. בסטטיסטיקה לגבי השנים שלפני 1954 נעשו התאמות, במידת האפשר, כדי לקרבה למושג זה [3].

להלן הגדרות המונחים הקשורים במושג כוח־העבודה, כפי שהוא משמש לצרכי מחקר זה. כל המונחים מתייחסים למספרי האנשים בשבוע נתון, והם מוגבלים לאנשים בגיל 14 שנה ומעלה.

כוח־העבודה האזרחי: המפרנסים בתוספת המובטלים.

המועסקים: מי שעבד שעה אחת ומעלה במשך השבוע, תמורת שכר או למען רווחים או כחבר קיבוץ. כולל גם אנשים שעבדו ללא תשלום, במשך לפחות 15 שעות במשך השבוע, בסייעם לאחד מבני־משפחתם בעיסוקו. כולל, כמו כן, מועסקים שנעדרו זמנית מעבודתם במשך השבוע.

המובטלים: מי שלא היתה לו עבודה כלשהי במשך השבוע ואשר ביקש עבודה באורח פעיל, בין אם נרשם בלשכת העבודה ובין אם עשה זאת בדרך אחרת. כולל אנשים שלא עבדו מעודם.

מי שאינו בכוח־העבודה האזרחי: עקרות־בית, תלמידים, אנשים שאינם מסוגלים לעבוד, אנשים החיים על הכנסה שאין מקורה בעבודה, אנשים החיים במוסדות סגורים, וכל האחרים שאינם מועסקים ואינם מובטלים. כולל גם חיילים בשירות סדיר.

חיילים בשירות סדיר: מגוייסים ומתנדבים לשירות הסדיר במשך השבוע כולו. אינו כולל אנשים המשרתים שירות צבאי ארעי, כגון במילואים.

כוח־העבודה הכולל: כוח־העבודה האזרחי בתוספת חיילים בשירות סדיר [4].

3. מקורות סטטיסטיים

האומדן האמפירי המוקדם ביותר של כוח־העבודה בארץ־ישראל מצוי במפקד האוכ־לוסייה, שנערך בנובמבר 1931 על־ידי ממשלת המנדט. במפקד נמסר בפירוט רב על הפעילות הכלכלית (במונחים של "מפרנסים") של יהודים, מוסלמים, נוצרים ו"אחרים", וכן על האוכלוסייה, לפי הדת, בכל מקום יישוב. על בסיס זה אמדנו את כוח־העבודה האזרחי והכולל של האוכלוסייה היהודית ושאינה־יהודית, הן לגבי ארץ־ישראל כולה והן לגבי אותו חלק של ארץ־ישראל שהוא עתה בתחומה של מדינה ישראל. לצורך השוואתם עם האומדנים השוטפים של כוח־העבודה, יש להתייחס לאומדנים אלה כמורי־דרך כלליים בלבד, ותיתכן בהם טעות גבוהה ביותר.

ב־8 בנובמבר 1948, זמן קצר לאחר הקמתה של מדינת ישראל, נערך רישום תושבים כדי להכין רשימת בוחרים לאסיפה המכוננת. הרישום נועד לכלול את כל תושבי המדינה

[3] ראה נספח א', ובו פרטים על ההתאמות שנעשו במספרים המקוריים של מפרנסים בשנים 1931 ו־1948.

[4] כל המונחים שהוגדרו לעיל, פרט למונח "כוח־העבודה הכולל", נלקחו מסקרי כוח־האדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. בסקרים אלה מוגדר המונח "חיילים בשירות סדיר", אך לא פורסם אומדן מספרם של חיילים אלה, והם נכללים, בלא הבחנה, בסוג "מי שאינו בכוח־העבודה האזרחי".

אך, בשל המלחמה שניטשה באותה העת, אי־אפשר היה לרשום את כל התושבים הלא־יהודים. אנו משתמשים איפוא רק ברישום היהודים, שהיה מלא.

בשעת הרישום נתבקש כל אחד לתאר את עיסוקו ואת מקום־עבודתו. כיוון שכ־100,000 תושבים שירתו בצבא באותה העת, נתבקשו הפוקדים לרשום את החיילים לפי עיסוקם ומקום־עבודתם לפני גיוסם, ולציין "עתה חייל". רק אותם חיילים, ומספרם היה מועט ביותר, שטרם עבדו לפני הגיוס נרשם עיסוקם כ"חייל", וגם הם נכללו כמפרנסים העוסקים בשירותים ציבוריים. כתוצאה מכך נכללים, ללא הבחנה, 100,000 החיילים ששירתו בצבא בנובמבר 1948 באומדן המפרנסים. סך כל המפרנסים של שנת 1948 שווה איפוא (בהתאמות קלות) לאומדן "כוח־העבודה הכולל".

אלמלי גיוסם, היו כמה מהחיילים, בנובמבר 1948, עשויים להיות תלמידים שאינם עובדים כלל. אך מספרם היה אז קטן ביותר, בפרט כיוון שסטודנטים רבים בישראל עובדים עבודה חלקית. כמה נערות ששירתו בצבא עשויות היו, אלמלי גיוסן, להיות מחוץ לכוח־העבודה האזרחי. מסיבות אלה, מפריז אומדן 1948 המבוסס על הרישום באומדן כוח־העבודה הכולל, לעומת תקופות בהן היה הצבא קטן הרבה יותר.

נוכל להניח כי כמה מהעולים שהופיעו ברישום כמפרנסים, על סמך פעילותם הסדירה לפני עלותם ארצה, לא עבדו מעודם בישראל. לאור העובדה שלמעלה מ־15 אחוז מהאוכ־לוסייה היהודית עלו לישראל בשנה שקדמה לנובמבר 1948, עשוי דבר זה להביא להגזמה בכוח־העבודה הכולל, לגבי אנשים שאינם בקבוצות־הגיל החייבות בשירות צבאי.

מקור משני ביותר להטייה כלפי מטה באומדן כוח־העבודה הכולל של שנת 1948 הינה הוצאת מובטלים שלא עבדו מעודם מכלל החשבון. מצד שני, אפשר לשער שבשעת החירום של שנת 1948, ייתכן שההערכה המיוחדת, מבחינה חברתית, של עבודה יצרנית עשוייה היתה להביא להטייה כלפי מעלה באומדן, במיוחד אצל הקשישים. יש להניח, שבאומדן כוח־העבודה הכולל של שנת 1948 יש הטייה כלפי מעלה, בהשוואה לשנת 1931, ורבים הסיכויים שיש בו הטייה כלפי מעלה, ולא כלפי מטה, בהשוואה לאומדני 1954 עד 1960.

ביוני 1954 נעשה הנסיון הראשון לאמוד את כוח־העבודה באמצעות ראיונות ביתיים שנעשו לגבי מדגם של האוכלוסייה היהודית והלא־יהודית. בכל אחת מהשנים 1954 עד 1956 נערך סקר דגימה שנתי. ב־1957 נערכו שני סקרים, ובשנים 1958 ו־1959 נערכו ארבעה סקרים בכל שנה. ההגדרות בהן השתמשו בכל הסקרים, החל מ־1954, לא השתנו, אף שפעמים מספר חלו שינויים בשיטות הדגימה. להלן המקורות העיקריים להטיות ולטעויות בסקרים אלה [5]:

(א) טעויות עקב בחירת המדגמים: בסקר של יוני 1954, שהיה הראשון בסדרת דגימות כוח־האדם, נבחר מדגם משפחות מרשימות חנויות־מכולת ששוקללו בהתאם למספר לקוחו־תיהן. הבחירה נעשתה בהנחה הסמוייה, והבלתי־נכונה, שמספר המבוגרים במשפחה יחסי למספר הנפשות במשפחה. כתוצאה מכך, יוצגו משפחות גדולות, ובמיוחד משפחות שוכני המעברות, ייצוג רב מדי במדגם, על־חשבון משפחות קטנות. כיוון שהשתתפות משפחות אלה בכוח־העבודה נמוכה מהממוצע לארץ כולה, והאבטלה מרובה בהן מהממוצע, הרי שהתוצאות המעיטו בערך בשיעור כוח־העבודה האזרחי בקרב האוכלוסייה והגזימו במידת האבטלה, שלא כדין. טעות זו תוקנה בסקרים מאוחרים יותר.

[5] הדיון בטעויות בסקרי כוח־האדם מבוסס על ההקדמה לסקרי 1954 ו־1957, ועל חומר פנימי המתייחס לסקרי 1955 ו־1956.

(ב) טעויות עקב תשובות שאין לסמוך עליהן: על אף האימון וההכוונה שניתנו לכל צוות מראיינים, יש להסתייג מתשובותיהן של כמה קבוצות־מרואיינים. נשים כפריות לא־יהודיות נוטות לראות עצמן עקרות־בית, אף שהן מסייעות לבעליהן במידה ניכרת בעבודת השדה. יש אנשים הנוטים להציג עצמם כמובטלים לגמרי, אם כי יש יסוד לחשד כי הם עובדים עבודה חלקית. שתי סיבות אלה לטעויות, המפחיתות את מספרי כוח־העבודה והמגדילות שלא כדין את מספר המובטלים, מצויות כנראה במידה מסויימת בכל הסקרים. ביוני 1956 נעשה נסיון לבדוק את הבעייה של תעסוקה חלקית בפירוט רב יותר, ומספר העובדים חלקית שנתקבל באותו הסקר גבוה מאשר בסקרים אחרים.

(ג) טעויות דגימה: כך מכנים טעויות הנגרמות בשל שימוש במדגם, במקום חקירת האוכלוסייה כולה. לגבי חלקו של כוח־העבודה האזרחי באוכלוסייה הגיעה טעות־התקן לכדי 0.38 אחוז בסקרים של 1954, 1955 ו־1956. במלים אחרות, קיימת ההסתברות של שנים מתוך שלושה כי השיעור האמיתי של כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה כולה היה בסביבות ± 0.38 אחוז מזה שנתקבל במדגמים. טעות־התקן של השיעור הממוצע של כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה כולה בסקרי שנת 1957 היתה כ־0.7 אחוז, וגם כאן ההסתברות היא שנים מתוך שלושה. טעות־התקן לגבי הקבוצות הקטנות יותר, כגון המובטלים או כוח־העבודה האזרחי הלא־יהודי, היתה כרגיל גבוהה יותר[6].

יש להדגיש כי בין 1954 ל־1957 נערכו הסקרים פעם אחת או פעמיים במשך השנה, והם מתייחסים לתקופת שבוע אחד בלבד. בהעדר נתונים בדבר שינויים עונתיים בתעסוקה במשך השנה, קשה לקבל את השיעורים כמייצגים את הרמה השנתית של ההשתתפות בכוח־העבודה. במידה מסויימת התגברו עורכי הסקרים על קושי זה ב־1958 ו־1959 כאשר נערכו ארבעה סקרים בארבע עונות־שנה שונות. בסך הכל נותנים אלה תמונה מדוייקת יותר, מאשר זו שנתקבלה בשנים הקודמות, לגבי הרמה הממוצעת של גודל כוח־העבודה והרכבו במשך השנה כולה.

המקורות שתוארו לעיל הם ששימשו כבסיס הסטטיסטי למחקר זה. נוסף עליהם, פורסמו שמונה אומדנים של מספר המפרנסים באוכלוסייה היהודית, בין השנים 1939 ו־1952: בשנים 1939, 1943, 1945 ו־1497, על־ידי המחלקה הסטטיסטית של הסוכנות היהודית, ובשנים 1949, 1950, 1951, ו־1952 על־ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וכן (בשינויים מסויימים) על־ידי המדור הסטטיסטי של הסתדרות העובדים[7]. האומדנים לגבי התקופה שלפני 1948 היו מבוססים כרגיל על מפקדים חלקיים של ענפי־כלכלה וערים[8], ועל דו"חות של איגודי עובדים ומעבידים בענפי־הכלכלה העיקריים, בדבר מספר המועסקים. האומדנים שבין 1949 ל־1952 היו מבוססים על רישום התושבים של שנת 1948 ועל ידיעות שנתקבלו ממפעלים ומאיגודים כדלעיל. אף אחד משמונת האומדנים לא התבסס על מפקד שוטף או ספירה מייצגת של האוכלוסייה. על כן ניתן להניח, שבאומדנים הכוללים של מפרנסים יש טעויות בקנה־מידה ניכר. העדר האפשרות לאמוד את העצמאיים, אשר לא היו קשורים במפעלים גדולים או באיגודים המקצועיים, וכן את המובטלים — גרם במידה רבה להערכה נמוכה מדי. מצד שני, ייתכן כי נערכה ספירה כפולה, במידה שפועלים עברו

[6] פרטים בדבר טעות־התקן פורסמו רק לגבי שנת 1957. ראה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם (1957), סידרת פירסומים מיוחדים מס׳ 82, עמ׳ י"ד–ט"ו.

[7] מספר המפרנסים שנאמדו והמקורות ניתנים בהערה ללוח־נספח ג׳.

[8] בעיקר: מפקד התעשייה בשנת 1937; מפקד החקלאות 42–1941; מפקד התעשייה בשנת 1943; ומפקדי האוכלוסייה בחיפה, 1943, בירושלים, 1939 ובתל־אביב, 1940.

מענף אחד למשנהו במשך השנה. אומדני המועסקים בענפי המסחר והשירותים לקו במיוחד. כיוון ששיטות האומדנים לא תוארו, אין אפשרות לקבוע באיזו מידה היו טעויות אלה עקביות. לא נראתה אפשרות לתקן את המספרים שנתקבלו, או לנתחם, למטרות מחקר זה.

4. מדידות ההיקלטות בכוח־העבודה והמידה בה מספיק כוח־העבודה

הבעייה של מדידת היקלטותה של עליית ההמונים משנת 1948 ואילך בכוח־העבודה הישראלי אינה אלא בחינה מיוחדת של הבעייה הכללית יותר, של שיפוט ערכי (נורמטיבי) בדבר גודלו של כוח־העבודה.

כיצד ניתן לקבוע אם יש "מספיק" אנשים בכוח־העבודה, כלומר: האם היחסים בין כוח־העבודה לאוכלוסייה, או שיעורי־ההשתתפות הסגוליים בכוח־העבודה, "גבוהים" או "נמוכים" הם? אין תשובה יחידה לשאלה מעין זו. קיימות תשובות רבות, בהתאם לנקודות־ההשקפה השונות.

את האוכלוסייה המבוגרת כולה, פרט לחולים ולזקנים, אפשר לראות כפוטנציאל לכוח־העבודה האזרחי או הצבאי, וניתן לשאול: מהו מכסימום כוח־העבודה הכולל, שאפשר להפעילו בשעת חירום? השוואת כוח־העבודה הכולל הקיים למעשה עם מכסימום זה מהווה אחת מאמות־המידה, לפיהן אפשר לשפוט אם ההשתתפות בכוח־העבודה גבוהה היא או נמוכה. מדידת הפוטנציאל של כוח־העבודה אינה יכולה להיעשות על בסיס סקרי כוח־האדם הרגילים, ועל־כן אין אנו מציעים במחקר זה תשובה לשאלה מעין זו. עם זאת, אין ספק שזוהי שאלה חיונית לישראל, הן בשל היותה נתונה בסכנה מתמדת של מלחמה, והן בשל השיעור המהיר של התפתחותה, העשוי לתבוע תוספות גדולות יותר לכוח־העבודה בתקופות קצרות יחסית.

גישה אחרת היא לנקוט כ"נורמה" לצרכי השוואה לא בשיעור התיאורטי של מכסימום כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה, אלא בשיעורים שהושגו למעשה בתקופה קודמת או בארצות אחרות. כבסיס לכך משמשת ההנחה, כי אם וכאשר יהיו השיעורים של כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה כולה "נורמליים", אזי ייחשבו שיעורי ההשתתפות כ"טובים", ואפשר יהיה לראות את אוכלוסיית־העולים כאילו "נקלטה".

אך השוואות פשוטות של שיעורים כוללים בין תקופות שונות או ארצות שונות מושפעות בהכרח על־ידי שלושה סוגי גורמים, נפרדים לגמרי זה מזה, וברור כי לצרכינו חשוב להפריד ביניהם. הגורמים הם: (א) מבנים דימוגרפיים שונים של האוכלוסייה; (ב) שיעורים סגוליים שונים של ההשתתפות בכוח־העבודה; ו(ג) נטיות כלליות שונות של האוכלוסייה, ובמקרה הנוכחי — מספרים שונים בצבא ובמחנות העולים. ניתוח מעין זה נעשה בפרק א' (היסטורי) ובפרק ג' (בינלאומי).

אין די בהערכת חשיבותם של השיעורים הסגוליים השונים של כוח־העבודה, רק בקשר לשיעורים השונים של כוח־העבודה בהשוואה לאוכלוסייה. במיוחד לגבי קבוצות עולים, כגון העולים זה מקרוב באו מארצות אסיה ואפריקה, השאלה היא כדלהלן: מהם, לאחרונה, השיעורים הסגוליים של ההשתתפות בכוח־העבודה מבחינת הגיל והמין, בהשוואה לשיעוריהן של קבוצות אחרות, כגון עולים שבאו ארצה מארצות אירופה לפני 1948? השוואות כאלו, המבוססות על חתך־אופקי, נערכות ומפורשות בפרק ב'. הדיון שם זורה אור ישיר על קליטת העולים, גם לגבי הזמן האחרון.

מאחורי הניתוח שבפרק ב', וההשוואות הבינלאומיות שבפרק ג', מסתתרת ההנחה כי

השיעורים הסגוליים של כוח־העבודה בחלקים מפותחים מבחינה כלכלית שבאוכלוסייה הישראלית, או של ארצות המפותחות מבחינה כלכלית, הינם "נורמליים". מבחינה סטטיס־טית, נמצא כי קיים יחס בין מידת ההתפתחות הכלכלית והחברתית לבין השיעורים הסגוליים של כוח־העבודה בקבוצות גיל־מין מסויימות, כגון צעירים, קשישים, וכן — בהסתייגויות רבות אחרות — נשים נשואות. אך אין בכך תשובה על השאלה אם רצוי שאנשים בקבוצות גיל־מין אלה יעסקו בפעילות כלכלית. שאלות כאלה זוכות לדיון כאשר הן מתעוררות, אך לא נעשה נסיון להשיב עליהן תשובות מוחלטות.

אפשרית גישה אחרת לשאלה אם יש "מספיק" אנשים בכוח־העבודה, והשאלה הקשורה בכך — באיזו מידה נקלטו העולים לאחרונה. כלומר, האם קיימות באוכלוסייה המבוגרת קבוצות, שאין להן עיסוק ברור כלשהו; או, האם ישנם אנשים ונשים, שיש להניח כי הם מסוגלים לעבוד, ואשר אינם נכללים בקטיגוריות הרגילות של תעסוקה, לימודים, שירות צבאי או עבודה במשק־הבית — ומהן הסיבות לקיומן של קבוצות אלה? אם, בחלקי־אוכלוסייה מסויימים, קיים אחוז ניכר של אנשים ונשים שאין להם עיסוקים מוגדרים, ניתן להגדיר את שיעור ההשתתפות של קבוצות אלה בכוח־העבודה האזרחי, כ"נמוך"; ובמידה שהן קבוצות העולים, נוכל לזהותם כ"לא נקלטו". ניתוח פונקציונלי מעין זה, לגבי האוכלוסייה, נעשה בחלקו האחרון של פרק ב'.

אמות־מידה אחרות של "היקלטות" עולים שנעשה בהן שימוש במחקר זה — שיעורי־האבטלה בתקופות עלייה רבה, שיעורי־אבטלה שוטפים של עולים חדשים, ומספרי העולים שהוחזקו במחנות־עולים ושלא הותר להם להיכנס לשוק־העבודה — אינן זקוקות להסבר.

5. הממצאים העיקריים

(א) בתקופה שבין 1931 ל־1959 גדלה האוכלוסייה היהודית בארץ־ישראל ובישראל מ־175,000 ל־1,836,000 כלומר פי 10.5. כוח־העבודה הכולל גדל בשיעור דומה.

(ב) בשנת 1948, שנת הקמת המדינה, היה אחד מכל שבעה תושבים יהודיים מגוייס בצבא. בשנת 1949, משגדלה האוכלוסייה היהודית של שנת 1948 בשליש, כתוצאה מהעלייה, שוכנה חמישית מהעולים החדשים במחנות־עולים ארעיים, והם לא השתתפו בכוח־העבודה. כתוצאה ממאורעות אלה, היה השיעור של כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה נמוך ביותר בשנת 1948, נמוך למדי בשנת 1949, ולא חזר לרמתו הנורמלית מבחינה היסטורית אלא — לכל המוקדם — ב־1951. כל כמה שנוכל לשפוט, הושגה למעשה הרמה הנורמלית באותה שנה, אך המדידה הישירה הראשונה של שיעור כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה, שניתן לסמוך עליה, נעשתה ב־1955. לכל המאוחר באותה שנה, נקלטה לגמרי העלייה הגדולה, לפי אמת־המידה של השיעורים ההיסטוריים הכוללים של כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה.

(ג) השנה הקריטית ביותר מבחינת קליטת העולים היתה שנת 1949. היתה זו שנת שחרור מהיר של אנשי־צבא, העלייה היתה בשיאה, וטרם עברה תקופת־זמן מספיקה לאירגונה מחדש של הכלכלה, שסבלה זמן קצר לפני כן זעזועים מדיניים וצבאיים. האות הישיר הברור ביותר של אי־היקלטות באותה עת היה החוק, שאסר מתן תעסוקה לשוכני מחנות העולים. אות ברור אחר הוא הרמה הגבוהה של האבטלה, הנאמדת ב־9.5 אחוזים מכוח־העבודה האזרחי.

(ד) ההשפעה החריפה של מאורעות השנים 1948–1951 על שיעור כוח־העבודה היהודי לעומת האוכלוסייה היתה מוגבלת לכוח־העבודה האזרחי. כאשר מביאים בחשבון באותה

העת את המספרים הגדולים, אך המצטמקים במהירות, של אנשי־צבא, מ־1948 ל־1951, הרי יש רגליים לסברה כי המגמה של השיעור של כוח־העבודה הכולל לעומת האוכ־לוסייה לא הושפעה על־ידי מאורעות אלה. אך ברור, שמדי שנה בשנה חלה ירידה קלה בשיעור כוח־העבודה הכולל לעומת האוכלוסייה, עקב מערכת־גורמים שונה: האחוזים המשתנים של ילדים, קשישים, ובני כל הגילים באוכלוסייה היהודית, אשר גדלו בארצות מעוטות פיתוח.

החל משנת 1931 ובערך עד ל־1944 הלך ונעשה ההרכב הדימוגרפי של האוכלוסייה היהודית חיובי יותר ויותר מבחינת כוח־עבודה גדול. ואז, בשנת 1944 החלה מגמה זו פועלת בכיוון הפוך; לאחר 1948, הלך ההרכב הדימוגרפי ונעשה גרוע במהירות רבה יותר, מבחינת כוח־עבודה גדול, ובעת מסויימת לפני שנת 1958 נעשה הרכב זה גרוע משהיה ב־1931. שינויים אלה בהרכב האוכלוסייה הביאו להקטנת כוח־העבודה הכולל של שנת 1958 ביותר מ־13 אחוז, בהשוואה לגודל שניתן היה לצפות לו, אילו היינו מביאים בחשבון רק את הגידול ב מ ס פ ר י ם שחל באוכלוסייה בין 1948 ל־1958.

(ה) לאחר שנת 1951, בעת שנראה כי עליית ההמונים נקלטה לתוך שוק־העבודה האזרחי, חלה גם ירידה בשיעור כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה מדי שנה בשנה בשל המבנה הדימוגרפי הגרוע והולך של האוכלוסייה, וכתוצאה מכך היה כוח־העבודה האזרחי קטן יותר ב כ ל ש נ ה בכמעט אחוז אחד מהגודל שניתן היה לצפות לו, אילו היינו מביאים בחשבון רק את הגידול במספר האוכלוסין במשך אותה השנה.

(ו) מ־9.5 אחוזים בשנת 1949 ירד שיעור האבטלה ב־1950 ל־7 אחוזים; וברמה זו בערך נשאר עד שנת 1957 — פרט לשנת 1953. שיעור האבטלה של שנת 1953, 11 אחוז, היה קשור ישירות בריפורמות הפיסקליות והמוניטריות של 1951 ו־1952. בין 1957 ל־1960 ירד שיעור האבטלה עד ל־4.7 אחוזים.

פרט להשפעה הישירה ב־1949 ולהשפעה הבלתי־ישירה ב־1953, לא הביאה העלייה רחבת־הממדים לאבטלה גבוהה במיוחד. השיעור של 7 אחוזים שווה למעשה לשיעור האבטלה בארצות הברית בשנת השפל הקל, 1958. עם זאת, עלה השכר הריאלי [9] במשך רוב התקופה שבין 1949 ל־1959. עובדה זו, יחד עם העדר אבטלה קיצונית, משמשת אות נוסף להיקלטות יעילה.

(ז) מניתוח האבטלה וההשתתפות בכוח־העבודה של קבוצות מסויימות באוכלוסייה היהודית בשנים 1954–1958 נראה, שאת הסימנים הבולטים ביותר לקשיים בהיקלטות בשוק־העבודה מגלים גברים בני 55 ומעלה, שעלו ארצה בתקופה שלאחר 1948, כלומר לאחר קום המדינה *, מארצות אסיה ואפריקה. בהשוואה לחלקים אחרים של האוכלוסייה, כולל גברים בגיל זה שעלו ארצה מאסיה או מאפריקה ל פ נ י 1948 **, היו שיעורי השתתפותם בכוח־העבודה נמוכים מאד, ושיעורי האבטלה בקרבם גבוהים מאד. המשקל הסטטיסטי של בני קבוצה זו בקרב כל אוכלוסיית הגברים בני 55 ומעלה היווה אחת הסיבות לכך, ששיעורי השתתפותם בכוח־העבודה של בני קבוצת גיל–מין זו, במיוחד, היו נמוכים בישראל בהשוואה לארצות מפותחות.

[9] ראה: דן פטינקין, ה מ ש ק ה י ש ר א ל י ב ע ש ו ר ה ר א ש ו ן, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, ירושלים, 1960, עמ׳ 8–37; וכן א. בהרל, "השפעת העלייה ההמונית על מבנה השכר בישראל", בכתב־יד, טרם פורסם.

* להלן: "עולים" או "עולים חדשים".

** להלן "ותיקים".

לוח מסכם: אומדני האוכלוסייה, כוח־העבודה והאבטלה: 1931–1960

התאריך	האוכלוסייה (באלפים) (1)	כוח־העבודה הכולל (באלפים) (2)	כוח־העבודה הכולל מתוך האוכלוסייה (באחוזים) (3)	כוח־העבודה האזרחי (באלפים) (4)	כוח־העבודה האזרחי מתוך האוכלוסייה (באחוזים) (5)	מובטלים (באלפים) (6)	מובטלים מתוך כוח־העבודה האזרחי (באחוזים) (7)
א. יהודים ולא־יהודים[1]							
נובמבר 1931	634.6	192.5	30.3	192.3	30.3	..	..
הממוצע השנתי							
ל־1949	1,032.6	417.9	40.5	342.9	33.2	32.6	9.5
1950	1,253.5	500.1	39.9	450.1	35.9	31.0	6.9
1951	1,480.8	595.0	40.2	545.0	36.8	33.2	6.1
1952	1,592.7	634.0	39.8	584.0	36.7	41.8	7.2
1953	1,636.7	648.6	39.6	598.6	36.6	67.4	11.3
1954	1,676.0	658.0	39.3	608.0	36.3	54.1	8.9
1955	1,736.9	669.3	38.5	619.3	35.7	45.9	7.4
1956	1,814.9	696.1	38.4	646.1	35.6	50.7	7.8
1957	1,916.5	725.3	37.8	675.3	35.2	51.4	7.6
1958	1,986.1	745.1	37.5	695.1	35.0	40.0	5.8
1959	2,048.1	761.2	37.2	711.2	34.7	39.3	5.5
1960	2,103.0	..	..	732.5	34.7	34.8	4.7
ב. יהודים							
נובמבר 1931	174.6	66.4	38.0	66.4	38.0	..	..
דצמבר 1947	630.0	..	..	..	..	..	..
נובמבר 1948	716.7	321.5	44.9	221.5	30.9	..	..

הממוצע השנתי							
ל־1949	901.1	385.0	42.7	310.0	34.4	29.6	9.5
1950	1,103.0	462.5	41.9	412.5	37.4	28.2	6.8
1951	1,324.0	555.8	42.0	505.8	38.2	29.3	5.8
1952	1,429.8*	593.3	41.5	543.3	38.0	38.0	7.0
1953	1,467.7	606.3	41.3	556.3	37.9	61.3	11.0
1954	1,500.6	614.2	40.9	564.2	37.6	49.2	8.7
1955	1,555.3	623.9	40.1	573.9	36.9	41.7	7.3
1956	1,626.3	648.9	39.9	598.9	36.8	46.1	7.8
1957	1,721.2	676.5	39.4	626.5	36.4	46.7	7.5
1958	1,782.7	698.8	39.2	648.8	36.4	36.5	5.6
1959	1,836.2	711.1	38.7	661.1	36.0	33.3	5.0
1960	1,822.6	..	..	680.3	36.1	26.6	3.9

[1] לגבי 1931 ו־1947, כוללים המספרים של לא־יהודים רק את אלה שחיו באותו חלק של ארץ־ישראל הכלול עתה בשטח ישראל, פרט לבדואים. לגבי 1949 עד 1960, מספרי הלא־יהודים אינם כוללים את בדואי הנגב, הנאמדים ב־13 עד 14 אלף נפש.

מקורות: חלק א׳: לגבי יהודים, חלק ב׳ של לוח זה.

לגבי לא־יהודים: טור (1) : לוח 8, טור (3).

טורים (2), (4) ו־(6) : 1931 : לוח־נספח א׳,

1949–57 : לוח 9, חלק א׳.

1958–59 : לוח 9, חלק ב׳.

חלק ב׳ : טורים (1), (2) ו־(4) : 1931 ו־1947 : לוח־נספח ג׳.

: 1948–59 : לוח 1.

טור (6) : 1949–57 : לוח 7, חלק א׳.

: 1958–59 : לוח 7, חלק ב׳.

הנתונים לגבי 1960, בשני חלקי הלוח, הינם אומדנים ראשוניים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הנתון ל־1960 בחלק א׳, טור (4), תוקן בדומה לתיקון שנעשה בנתוני 1958 ו־1959 בלוח 9.

הסיבה העיקרית לקשיי היקלטותם של בני קבוצה זו היתה הגיל המאוחר בו עלו ארצה, יחד עם רמת־ההשכלה הנמוכה שלהם. הם לא היו מסוגלים לעמוד בהתחרות על רבות מהמשרות שנוצרו במשק המתפתח, והם היו מבוגרים מכדי ליטול על עצמם עבודה גופנית קשה. רבים שהיתה להם מיומנות גילו כי אין בה תועלת, רבים, יחסית, החליפו את משלח־ידם הקודם. רבים, שהיו מובטלים כרונית, יצאו כנראה מכוח־העבודה. בקרב משפחות בעלות רקע זה, היה מספרם של הבנים בגיל־העבודה רב יחסית. דבר זה איפשר לראשי המשפחות לפרוש בגיל מוקדם מכוח־העבודה — צעד שהיה זר לדפוסים הקודמים של פעילות כוח־העבודה בקבוצתם החברתית.

(ח) בקרב נשים בנות 35 ומעלה, היו לעולות מאסיה ומאפריקה שיעורים נמוכים ביותר של השתתפות בכוח־העבודה. ממש כמו אצל הגברים, יש לייחס זאת לרמת־השכלה נמוכה. מכל מקום, הרקע החברתי של בנות קבוצות אלה נוטה להניח אי־השתתפותן של נשים בכוח־העבודה. כמו כן, אצלן עשוי מצב המשפחה לתבוע את הישארותן בבית יותר מאשר אצל נשים יהודיות אחרות; שכן, קיימים יותר סיכויים שיהיו להן ילדים קטנים הדורשים טיפול. מהעובדה, כי לגבי יוצאות אסיה ואפריקה קטן־יחסית ההבדל בין שיעור השתתפותן של הוותיקות לבין זה של העולות החדשות, מסתבר כי משמעות שיעורי ההשתתפות הנמוכים של נשים מאסיה או מאפריקה הינה פשוט שוני חברתי — אולי מקור לעובדים נוספים בעתיד — אך לא בעיה ברורה של היקלטות.

(ט) שיעור הביקור בבית־הספר, בקרב בני 14 עד 17 באוכלוסייה היהודית, היה גבוה ביותר בהשוואה לארצות מפותחות. עם זאת, שיעורי האבטלה לגבי קבוצה זאת היו גם הם גבוהים ביותר.

ביחס לביקור בבית־הספר, פגרו נערים ונערות בקבוצת־גיל זו שעלו מאסיה ומאפריקה אחרי האחרים, וקיימת הנחה שזוהי בעייה חמורה יותר מאשר היקלטותם המיידית בכוח־העבודה. באשר להשתתפות בכוח־העבודה, הרי בה לא פגרו; והאבטלה הגבוהה עד מאד, שניכרה בקבוצת־גיל זו כולה, לא היתה בולטת במיוחד בקרב צעירים שעלו מאסיה או מאפריקה או, בכלל, אצל עולים שעלו לאחר קום המדינה.

(י) אלה שלא היו עקרות־בית, לא חיילים ולא תלמידים, ושבתנאים התקינים ששררו ב־1958 קרוב לוודאי שאפשר היה לגייסם לכוח־העבודה האזרחי, היו מעטים מאד. המקור העיקרי להגדלת כוח־העבודה היו עקרות־הבית. העלאת רמת השתתפותן בכוח־העבודה עשוייה להיות דרושה בתנאי התפתחות כלכלית מואצת ועלייה מצומצמת, אך מדיניות מעין זו תדרוש תשומת־לב למשמעותה החברתית לא פחות מאשר הכלכלית.

בהקשר זה יש עניין בעובדה, שלגבי אותו חלק של האוכלוסייה שהיה בישראל החל ב־1948 או לפני כן, עלו השיעורים הסגוליים לפי גיל של נשים נשואות בנות 35 ומעלה בתלילות בין השנים 1948 ל־1955, בעוד שהשיעורים הסגוליים לפי גיל של הצעירים מאד ושל גברים גילאי 55 ומעלה — ירדו. למגמות אלה בשיעורים הסגוליים, בהיותן משולבות, לא היתה השפעה על השיעור של כוח־העבודה הכולל לעומת האוכלוסייה בין 1948 ל־1955, אך הן שינו את ההרכב הדימוגרפי של כוח־העבודה, והן מצביעות על עקרות־הבית כעל המקור הסביר ביותר לגידול בשיעורי כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה בעתיד.

(יא) בשנת 1958, היה שיעור כוח־העבודה הכולל לעומת האוכלוסייה נמוך בישראל בהשוואה לארצות מפותחות. הסיבה העיקרית לכך היתה האחוז הגבוה הרבה יותר של ילדים, באוכלוסיית ישראל. השוואות בינלאומיות והיסטוריות כאחת מצביעות על כך,

שלאחרונה היו שיעורי ההשתתפות הסגוליים של הצעירים מאד והקשישים — נמוכים, בעוד שהשיעורים הסגוליים לגבי אנשים ונשים בגילי העבודה העיקריים היו ממוצעים או מעט למעלה מהממוצע.

(יב) בקרב הלא־יהודים, אשר היוו כעשירית מאוכלוסיית ישראל בין 1948 ל־1959, היה שיעור הילדים גבוה יותר מאשר באוכלוסייה היהודית, רמת ההשכלה נמוכה יותר, האבטלה גבוהה יותר, והשיעורים הסגוליים של השתתפותם בכוח־העבודה — במיוחד אצל נשים — נמוכים יותר. ניתוח מפורט אינו אפשרי, מאחר שאין לסמוך על מסקנות שאנו עשויים להסיק מתוך דגימתה של אוכלוסייה קטנה זו.

(יג) תחזית אוכלוסיית ישראל לשנת 1970 מגלה כי בני אותן קבוצות־הגילים שגילו את הקשיים הגדולים ביותר בהסתגלותם לשוק־העבודה — הצעירים ביותר והקשישים ביותר — יהוו אחוז גבוה יותר של האוכלוסייה. יתר על כן, יש לצפות לכך כי אחוז העולים מאסיה ומאפריקה (אשר רמת השכלתם ורמת השתתפותם בכוח־העבודה נמוכות גם הן) יוסיף לגדול, בעוד שאחוז ילידי אירופה יפחת. אחוז האוכלוסין שבקבוצות גילי־העבודה יוסיף לרדת, בעוד שחלקן של הנשים בכל קבוצת־גילים יוסיף לעלות. בהניחנו כי גם להבא יקוימו שיעורי ההשתתפות שהיו ב־1958 לגבי כל קבוצה לפי גיל, מין, יבשת־המוצא וותק, כי אז ירד שיעור כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה מ־34.9 אחוז ב־1958 ל־30.9 אחוז ב־1970.

אם להסתמך על נסיון העבר, עשוייה ההנחה בדבר שיעורי השתתפות סגוליים קבועים להיות מדוייקת די על־מנת לחזות את גודלו של כוח־העבודה, אך לא את הרכבו. במיוחד יש לצפות לכך, ששיעורי ההשתתפות של בני 14 עד 17 יפחתו כתוצאה מהתרחבות החינוך התיכוני, בעוד שהשיעורים לגבי גברים בני 55 עד 64 עשויים לעלות. קשיי היקלטותם של עולים בקבוצת־גילים זו האחרונה היו מיוחדים, כפי שאנו סבורים, לנסיבות ששררו בשנות החמישים.

פרק א׳

האוכלוסייה, כוח־העבודה והאבטלה

1. כוח־העבודה, יהודים: 1931–1959

כפי שצויין לעיל, פועלות בסקרי כוח־האדם של השנים 1954–1959 סיבות ידועות הגורמות לכך שקשה להשוות ביניהם. אלה הם קשיים משניים יחסית, בהשוואה לקושי שבקבלת ידיעות מהימנות על המגמות בכוח־העבודה לגבי התקופה שלפני 1954. עם זאת, קיימים עניין רב ותועלת רבה בחישוב גדלים המתקבלים על הדעת של היקף כוח־העבודה, בכל התקופה שמ־1948 ואילך, הן למטרות מחקר זה והן למטרות סוגי ניתוח אחרים. אומדני גדלים אלה, ביחס ליהודים, ניתנים בחלק ב׳ של הלוח המסכם. להלן, בקווים כלליים, התהליך [1] לפיו נאמדו מספרי כוח־העבודה האזרחי היהודי וכוח־העבודה הכולל לשנים 1948–1957.

(א) הינחנו כי השיעורים הסגוליים של השתתפות בכוח־העבודה האזרחי לפי המין, הגיל ויבשת־המוצא, כפי שהם מופיעים בסקר כוח־האדם של שנת 1958, חלים בכל שנה מהשנים 1948–1957.

(ב) שיעורים אלה ננקטו ביחס לחלוקות־המשנה של האוכלוסיות, בכל אחת משנים אלה, והתוצאות סוכמו. המספר שנתקבל מכך, המהווה שיעור האוכלוסייה בשנה הנתונה, ניתן בלוח 1, טור (2), הקרוי ״כוח־העבודה האזרחי מתוך האוכלוסייה, מתוקן״.

(ג) הינחנו כי בשנת 1958 ובשנים הקודמות לה, היו כל אנשי־הצבא ושיעור ״נורמלי״ של אוכלוסיית מחנות־העולים משתתפים בכוח־העבודה האזרחי, אלמלי היו נמצאים בצבא או במחנות־העולים. על כן, למשל, המספרים הממשיים של כוח־העבודה האזרחי ב־1949 היו בוודאי נמוכים מהמספרים שבלוח 1, טור (2), בשל המספר הרב יותר יחסית של אנשים שהיו בצבא או במחנות־העולים ב־1949 מאשר ב־1958. באומדן הסופי של כוח־העבודה האזרחי נעשה תיקון הפרשים אלה בין 1958 והשנים הקודמות לה.

(ד) כוח־העבודה הכולל נאמד על־ידי שהוספנו לאומדן כוח־העבודה האזרחי את אומדני אנשי־הצבא.

מאחר שאין בישראל מקורות סטטיסטיים להערכת מספר אנשי־הצבא, הרי האומדן שנקטנו בו כאן (50,000 עבור השנים 1950–1959) מבוסס על הנחות שפורסמו במקומות שונים מחוץ לישראל, כגון השנתונים של האנציקלופדיה בריטניקה. הנחות אלו, ממש כאומדן שזה עתה נקטנו בו, אינן ניתנות להוכחה ישירה.

מצד שני, יש סיבות להתייחס לאומדנים כמהימנים, באורח כללי. התהליך מביא לקירו־

[1] פרטי השיטה מוסברים בנספח ב׳.

בים (אפרוכסימציות) מדוייקים למדי, על בסיס של ממוצע שנתי, לאומדני סקר כוח־האדם בין השנים 1955 ו־1957, שהתייחסו לשבוע ולשבועיים; וכמו כן לאומדן כוח־העבודה הכולל ב־1948, התואם במידה רבה — ולמעשה הוא זהה כמעט עד כדי הבאה במבוכה — עם אותו אומדן של כוח־העבודה הכולל ב־1948 המבוסס ישירות על רישום התושבים (ראה לוח־נספח ג'). לגבי אומדן אחרון זה, כפי שנאמר לעיל, קיים ספק ניכר בדבר דיוקו; אך זהו המספר המהימן ביותר הקיים, לפני 1954, לשם השוואה עם האומדנים השוטפים של כוח־העבודה היהודי. ההתאמה בין האומדנים שחושבו לפי 1958 לבין אומדן הרישום של שנת 1948 עשוייה לנבוע כתוצאה מטעויות גדולות שבטלו זה את זה, אך אין כל עדות לכך שזה באמת מה שארע [2].

לוח 1: אומדן שיעורי כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה, יהודים: 1948–1959 [1]

השנה	סך האוכלוסייה (1)	אחוז כוח־העבודה מתוך האוכלוסייה — מתוקנן [2] (2)	אחוז כוח־העבודה האזרחי מתוך האוכלוסייה (3)	אחוז סך כוח העבודה מתוך האוכלוסייה (4)
נובמבר 1948	716.7	42.0	30.9	44.9
ממוצעים שנתיים				
1949	901.1	41.7	34.4	42.7
1950	1,103.0	41.0	37.4	42.0
1951	1,324.0	39.9	38.2	41.9
1952	1,429.8	39.0	38.0	41.5
1953	1,467.7	38.5	37.9	41.3
1954	1,500.6	38.1	37.6	40.9
1955	1,555.3	37.3	36.9	40.1
1956	1,626.3	37.1	36.8	39.9
1957	1,721.2	36.6	36.4	39.4
1958	1,782.7	36.4	36.4	39.2
1959	1,836.2	..	36.0	38.7

[1] מקורות ושיטות־חישוב ראה בנספח ב'.
[2] שיעורי 1958, מושלכים על האוכלוסייה בשנים הנזכרות, בכל קבוצת גיל–מין–יבשת־מוצא.

השאלה היסודית היא, באיזו מידה אפשר להאמין בהנחות עליהן מבוססים האומדנים — בנפרד מהאלגנטיות, שאולי היא מקרית, שבהתאמה שבינם לבין מספרי רישום התושבים משנת 1948. ההנחה העיקרית — כלומר, שהדפוס של השיעורים הסגוליים מבחינת הגיל, המין ויבשת־המוצא של שנת 1958 חל על התקופה 1948–1957 — נידונה בפרק הבא; והמסקנה היא, כי לצורך שימוש בה בהערכת גודלו של כוח־העבודה (אם כי לא הרכבו), קרוב לוודאי שאכן תקפה ההנחה.

[2] נוכל לציין כי האבטלה היתה גבוהה ב־1949 וב־1953 (כפי שצויין במבוא), אך אין יסוד להערכת השפעתה של האבטלה על ההשתתפות הכללית בכוח־העבודה בישראל. בארצות הברית גילה לונג כי בדרך כלל ההשפעה קטנה ביותר. ראה Clarence D. Long, *The Labor Force Under Changing Income and Employment*, Princeton University Press, 1959, p. 30.

להנחה כי כל אנשי־הצבא הוצאו, למעשה, מכוח־העבודה האזרחי יש כמובן כמה יוצאים מן הכלל. כפי שצויין בסעיף 3 לעיל, היו היוצאים מן הכלל חיילים (זכרים), שבתנאים אחרים היו רק לומדים באוניברסיטה ללא עיסוק אחר, ונערות (אשר לא קיבלו פטור משירות צבאי מסיבות דת) ואשר גם אילו לא היו משרתות בצבא, לא היו מחפשות עבודה. מכל מקום, אין סיבה להניח כי שירותם הצבאי של גברים — אף בממדיו הנרחבים בנובמבר 1948 — הביא במידה מרובה להשתתפות מוגברת בכוח־העבודה מצד נשים או קשישים, שאחרת לא היו מצויים בכוח־העבודה. שיעורי ההשתתפות הסגוליים בכוח־העבודה, לפי גיל–מין, אצל נשים וקשישים היו נ מ ו כ י ם יחסית (ראה להלן, פרק ב׳, סעיפים 2 ו־3) [3].

ההנחה כי אנשים, שבתנאים אחרים היו מצויים בכוח־העבודה האזרחי, נמנעו מלעבוד למעשה או מלחפש עבודה בשל שהותם במחנות־העולים אינה מעוררת ספקות. עולים אלה שוכנו ארעית במחנות מיוחדים, בהם סופקו להם צרכיהם הבסיסיים מכספים שנתרמו בחו״ל. תעסוקה מחוץ למחנות היתה בניגוד לתקנות [4], אף שצעירים מתאימים גוייסו לצבא ממחנות־העולים [5].

בטור (2) שבלוח 1 ניתן ביטוי תמציתי להשפעה העקבית כלפי מטה, שהיו לשינויים במבנה האוכלוסייה היהודית בין 1948 ל־1958 על גודל כוח־העבודה (האזרחי והכולל). השפעתם של שינויים אלה לבדם היתה מפחיתה את כוח־העבודה של 1958 (האזרחי והכולל) בלמעלה מ־13 אחוז, בהשוואה לגדלים שניתן היה לצפות להם אילו היינו מביאים בחשבון רק את הגידול באוכלוסייה בין 1948 ל־1958.

להלן תמצית השינויים, משנת 1931 ואילך, במבנה ובתכונות האוכלוסייה, שהיו משמעו־תיים לגבי גודלו של כוח־העבודה בשנת 1958.

(א) ההרכב הגילי: משנת 1931 ועד לאמצע מלחמת העולם השנייה נקבע הרכב הגילים של העדה היהודית בארץ־ישראל בעיקר על־ידי העובדה, שהעולים כללו מספר רב של צעירים (שבאו בעיקר מאירופה המרכזית), ובמיוחד בשנות ה״מאורעות״ (1936 עד 1939) — על־ידי שיעור־ילודה נמוך. אחוז האנשים בקבוצת־הגילים 30 עד 44 עלה בעוד שחלקם של הילדים באוכלוסייה ירד (לוח 2). שינויים אלה בהרכב הגילים הביאו כנראה לשיעורים עולים של כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה, מ־1931 ועד ל־1942, אך אין אישור ישיר להנחה זו [6].

הרכב הגילים של האוכלוסייה היהודית השתנה לקראת סוף מלחמת העולם השניה. חלקם של הילדים באוכלוסייה עלה כתוצאה משיעור־ילודה עולה; והוסיף לעלות כתוצאה מעליית ההמונים, שכללה מספר רב של ילדים, וכתוצאה משיעור־הילודה הגבוה יחסית בקרב העולים מארצות אסיה ואפריקה. חלקם של הילדים בגיל למטה מ־15 עלה מ־27

[3] ראה: Clarence D. Long, *The Labor Force in War and Transition,* Occasional Paper 36, National Bureau of Economic Research, New York, 1952, pp. 1–4. בשנת 1948 לא היה בישראל ״עורף״ העוסק בייצור ברמה גבוהה לצרכי ה״חזית״, שאליו היה צורך לגייס נשים וקשישים.

[4] אנו סבורים כי בנובמבר 1948 טרם הונהגה התקנה שמנעה תעסוקה מחוץ למחנה; לכן לא נעשתה התאמה במספרי האוכלוסייה במחנות־העולים, לא לגבי אומדני כוח־העבודה ב־1948, הנדונים כאן, ולא באומדן שנלקח מרישום התושבים של שנת 1948.

[5] עובדה זו לא הובאה בחשבון באומדני לוח־נספח ב׳, כתוצאה מכך, ישנה ספירה כפולה של אלה שלא נכללו בכוח־העבודה האזרחי מחמת היותם אנשי צבא או מתגוררים במחנות עולים. דבר זה מביא לטעויות כלפי מטה — בסך 2,500, או 0.3 אחוז מהאוכלוסייה, לגבי 1949; ובסך כ־1,000, או 0.1 אחוז, לגבי 1950 — באומדני כוח־העבודה האזרחי וכוח־העבודה הכולל בלוח המסכם, חלק ב׳.

[6] לגבי אומדן ״מפרנסים״ בתקופה זו, ובתקופות מאוחרות יותר, ראה סעיף 3 במבוא, ולוח־נספח ג׳.

לוח 2: הרכב הגילים באוכלוסייה היהודית בסופי השנים: 1931–1957

(באחוזים)

השנה	כל הגילים	14–0	29–15	44–30	64–45	65 ומעלה
1931	100.0	32.8	31.9	19.7	11.4	4.2
1939	100.0	27.5	26.8	28.4	12.9	4.4
1942	100.0	27.2	24.5	30.0	13.6	4.7
1947	100.0	29.5	24.5	26.9	15.0	4.1
1948	100.0	28.8	26.5	26.0	14.9	3.8
1949	100.0	29.3	27.1	24.8	15.1	3.7
1950	100.0	29.8	26.1	24.2	16.1	3.8
1951	100.0	30.9	25.3	22.7	16.9	4.2
1952	100.0	31.7	24.5	22.4	17.2	4.2
1953	100.0	32.3	24.0	21.8	17.5	4.4
1954	100.0	32.7	23.3	21.6	17.9	4.5
1957	100.0	34.8	21.8	19.8	19.0	4.6

מקורות: 1931–1954: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, האוכלוסייה היהודית (1931–1954), סדרת פרסומים מיוחדים מס. 37.
1957: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ח, לוח 12, עמ' 19.

אחוז ב־1942 ל־29 אחוז ב־1948, ואחר כך ל־35 אחוז ב־1957. חלקם של המבוגרים בני 45 ומעלה עלה גם הוא מ־18 אחוז ב־1942 וב־1948 ל־22 אחוז ב־1957. חלקם של הצעירים ובני גיל העמידה (15 עד 44) — שהם המקור העיקרי לכוח־העבודה — ירד איפוא מ־55 אחוז ב־1942 ל־53 אחוז ב־1948, ול־42 אחוז ב־1957. שינויים אלה לא יכלו שלא להביא לירידה בשיעורי ההשתתפות באוכלוסייה הפעילה מבחינה כלכלית, במיוחד לאחר 1948.

(ב) יבשת־המוצא: העלייה שינתה גם את הרכב האוכלוסייה מנקודת־הראות של יבשת־המוצא. לוח 3 מראה כי משקלם של ילידי הארץ ירד מאז שנת 1931. אחוז ילידי אירופה

לוח 3: האוכלוסייה היהודית לפי יבשת־מוצא: 1931–1955

(באחוזים)

יבשת המוצא	סך האוכלוסייה				האוכלוסייה בגיל 15 ומעלה	
	1931	1948	1955		1948	1955
סך־הכל	100.0	100.0	100.0		100.0	100.0
ילידי הארץ	42.0	35.4	32.1		15.4	13.2
ילידי אירופה ואמריקה	46.6	54.8	39.9		72.8	55.4
ילידי אסיה ואפריקה	11.4	9.8	28.0		11.8	31.4

מקורות: אוכלוסייה: 1931, 1948, (סה"כ אוכלוסייה) הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, האוכלוסייה היהודית (1931–1954), סדרת פרסומים מיוחדים מס. 37, מאת משה סיקרון, ב. גיל, עמודים 14, 20.
אוכלוסייה: 1955. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, תחזית האוכלוסייה של ישראל (1955–1970), סדרת פרסומים מיוחדים מס. 69, מאת ב. גיל, ניידות עבודה.

ואמריקה עלה עד להקמת המדינה, ואז ירד ירידה תלולה. באופן מגביל ירד חלקם של ילידי אסיה ואפריקה בין 1945 ל־1948, וב־1948 החל עולה באורח תלול. אם נשווה את הרכב אוכלוסיית בני 15 ומעלה ב־1948 לזהו ב־1955 נגלה, כי ילידי אירופה ואמריקה, אשר היוו 73 אחוז מאוכלוסייה זו ב־1948, ירדו לכלל 55 אחוז ב־1955, בעוד שאחוז ילידי אסיה ואפריקה עלה בתקופה זו מ־12 ל־31 אחוז. לגבי אוכלוסייה זו (בני 15 ומעלה) לא חל בשנים 1955 עד 1958 שינוי בשיעור ילידי אסיה ואפריקה, בעוד שחלה ירידה נוספת — ל־52 אחוז — בשיעור ילידי אירופה ואמריקה (ראה לוח 11).

(ג) רמת ההשכלה: תוצאת־הלוואי המשמעותית ביותר של השינויים בהרכב האוכלוסייה לפי יבשת־המוצא היא הירידה ברמת־ההשכלה הכללית של האוכלוסייה היהודית מאז הקמת המדינה (ראה לוחות 12 ו־13). הירידה ברמת ההשכלה קשורה בתופעה שתידון להלן: השתתפות נמוכה בכוח־העבודה ואבטלה גבוהה בקרב אנשים שהשכלתם מועטה.

(ד) המצב המשפחתי: שינוי חשוב נוסף במבנה האוכלוסייה היה בגידול הנמשך והולך בשיעור הנשים הנשואות מתוך הנשים בכלל (לוח 4). גידול זה ניתן היה לראות הן בתקופה שלפני קום המדינה (1931–1948) והן בתקופה שלאחר מכן (1948–1954). רק בקרב הנשים הצעירות ביותר (בנות 15–19) ואלה בגיל 55 ומעלה, ניכר סימן כלשהו של ירידה בשיעור הנשים הנשואות. מאחר שנשים נשואות נוטות לעבוד פחות מאשר נשים אחרות, מפחית גורם זה את ההשתתפות בכוח־העבודה — במיוחד כאשר העלייה בשיעורי הנישואין התרכזה בקבוצות־גיל אלה, שמתוכן באות רוב המשתתפות בכוח־העבודה.

לוח 4: אחוז הנשים הנשואות מכלל הנשים היהודיות בכל קבוצת גיל: 1954–1931

הגיל	1931	1948	1954
19–15	11.5	10.9	8.4
24–20	50.3	60.4	68.6
34–25	80.0	84.4	96.0
44–35	82.7	86.8	91.3
54–45	70.7	80.9	80.8
64–55	54.3	64.7	61.2
65 ומעלה	29.8	33.3	28.6

מקורות: 1931: Palestine Census office, *Census of Population 1931*, Vol.II. p. 47.
1948: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"א, עמ' 27.
1954: ניירות עבודה של סקר כוח־האדם מיוני 1954 (לא פורסם).

ניתן לציין כי רמת ההשכלה והמצב המשפחתי של נשים אינם מופיעים ישירות באומדני כוח־העבודה המוצגים כאן. מכל מקום, שניהם תלויים בחלקם (והראשון בחלקו הניכר) בשינויים ביבשת־המוצא, שיש לה משקל־יחסי רב בקביעת האומדנים.

השינויים בשיעור כוח־העבודה הכולל לעומת האוכלוסייה בין 1949 ל־1958, כפי שהם ניתנים בלוח 1, משקפים באורח ישיר למדי את ההשפעה כלפי מטה שיש לשינויים במבנה האוכלוסייה על גודלו של כוח־העבודה (ראה טורים 2 ו־4). אך המגמה של שיעור כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה (טור 3) שונה לגמרי. שיעור זה, שהתחיל במספר

הנמוך עד מאד — 31 אחוז בשנת 1948, כאשר אחד מכל שבעה אוכלוסין היה מגוייס לצבא, עלה במהירות עד ליותר מ־38 אחוז ב־1951. אילו לא היו הדברים האחרים משתנים, היה השיעור עולה באחוז שלם יותר מזה כבר שנה אחת קודם לכן — כתוצאה מכך, שבין 1948 ל־1950 הופחתה מצבת הצבא ב־50,000, לפי האומדן — אך ב־1950 הוצאו מכוח־העבודה האזרחי 20,000 מחפשי־עבודה פוטנציאליים, ששכנו במחנות העולים (ראה לוח 5, וכן ההערה בהקשר זה לעיל). משנת 1951 ואילך, עם התרוקנותם ההדרגתית של מחנות העולים, היתה זאת ההשפעה כלפי מטה של השינוי במבנה האוכלוסייה שקבעה ישירות את אומדן כוח־העבודה האזרחי; אלא שהמגמה כלפי מטה בגודל כוח־העבודה האזרחי הוגברה קמעה, על־ידי השיעור היורד איטית של המספר הבלתי משתנה (לפי אומדן) של אנשי־הצבא, בהשוואה לאוכלוסייה הגדלה.

לוח 5: אומדן פוטנציאל כוח־העבודה במחנות העולים בשנים 1949 ו־1953

(ממוצע שנתי באלפים)

השנה	סך כל תושבי מחנות העולים (1)	סך כל התושבים בגיל 15 ומעלה (2)	פוטנציאל כוח־העבודה (3)
1949	48.4	34	17
1950	62.2	43	22
1951	33.1	23	12
1952	16.0	11	6
1953	5.5	3	2

מקורות: טור (1): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ח, לוח 8, עמ' 14. על סמך המספרים לסוף השנה חושב הממוצע השנתי.
טור (2): האומדן מעוגל לאלפים.
טור (3): טור (2) מוכפל ב־51.2%, שהוא שיעור ההשתתפות של העולים החדשים בכוח־האדם בנובמבר 1955. ראה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: סקר כוח־האדם 1955, עמ' 2, סדרת פרסומים מיוחדים מס. 61. האומדן מעוגל לאלפים.

עד כמה שאפשר למדוד את קליטת העולים במשק על־ידי המידה בה הגיעה האוכלוסייה כולה לשיעור "נורמאלי" של כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה, הרי הושג דבר זה בשנת 1951. אין צורך להוסיף, כי דיוקה של מסקנה זו תלוי כמובן ישירות בנכונותן של ההנחות, שעליהן מתבססים אומדני כוח־העבודה. לפי קנה־מידה מדוייק יותר, בהתייחס ל"נורמליות" השיעורים, הושגה הקליטה לכל המאוחר ב־1955. זאת אפשר לראות על־ידי השוואה עם שיעורי כוח־העבודה האחרים שנאמדו ישירות לגבי 1956–1959, ועל־ידי השוואות בינלאומיות, הנידונות בפרקים ב' וג' בהתאמה.

2. השיעורים הסגוליים של ההשתתפות בכוח־העבודה, יהודים: 1948–1958

השוואת השיעורים הסגוליים של השתתפות יהודים בכוח־העבודה בין 1948 ל־1958 חייבת להביא בחשבון את ההרכב המשתנה של האוכלוסייה כתוצאה מהעלייה. מסיבה זו, אנו משווים בלוח 6 את שיעורי ההשתתפות בכוח־העבודה ב־1948 לפי גיל ומין לא רק עם השיעורים לגבי האוכלוסייה היהודית כולה ב־1958, אלא — ולכך יש משמעות רבה יותר

— גם עם השיעורים של אוכלוסיית הוותיקים ב־1958, דהיינו, אותו חלק של אוכלוסיית 1958 אשר היה בישראל בשנת 1948 (פחות אלה, שבינתיים נפטרו או הגרו מן הארץ).

לוח 6: השתתפות יהודים בכוח־העבודה לפי גיל ומין ב־1948; ולפי גיל, מין וותק ב־1958
(באחוזים)

גיל־מין	1948	1958	
	סך האוכלוסייה	ותיקים	סך האוכלוסייה
זכרים			
17–14	50.6	26.2	34.8
[1] 34–18	..	..	..
54–35	97.6	98.6	96.4
64–55	87.5	91.1	81.9
65 ומעלה	51.4	42.1	33.0
נקבות			
17–14	42.2	21.6	26.3
[1] 34–18	..	..	..
54–35	27.3	32.6	27.8
64–55	14.2	25.1	18.2
65 ומעלה	4.4	7.9	4.8

[1] אין נתונים הניתנים להשוואה, שכן ב־1948 נכללים המספרים של אנשי הצבא וב־1958 אין הם נכללים.

מקור: 1948: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, רישום התושבים, (ו׳ בחשון תש״ט), סדרת פרסומים מיוחדים מס. 53, לוח 28.
1958: ניירות עבודה של סקרי כוח־האדם 1958.

בלוח 6 הושמטו השיעורים לגבי הגילים 18 עד 34 משום שלא ניתן להשוותם. הסיבה לכך היא, שלגבי 1948 יש בידינו רק השיעור של כוח־העבודה הכולל לעומת האוכלוסייה; ואילו לגבי 1958 יש בידינו אומדן ישיר של השיעור של כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה, בלבד, והרי לגבי בני הגילים 18 עד 34 ידוע כי חלקם של המגוייסים מתוכם שונה במידה רבה בשתי שנים אלה. השוואת השיעורים לגבי קבוצות־הגילים פרט לזו של 18 עד 34 — המכילות מספר קטן יחסית של אנשי־צבא — יכולה להעשות בלא הסתייגויות רציניות מבחינה זו.

כיוון שמסתבר יותר, שלצורך השוואה עם 1958, תהיינה ההטיות במספרי 1948 כלפי מעלה, ולא כלפי מטה, הרי יש לייחס משמעות רבה יותר לשיעורי ההשתתפות העולים, מאשר לאלה היורדים.

המסקנות העיקריות מלוח 6 הן, כי בשנת 1958 בהשוואה ל־1948, לגבי אותו חלק מן האוכלוסייה שהיה בארץ במשך כל התקופה:

(א) שיעורי ההשתתפות של הנערים והנערות בני 14 עד 17 היו נמוכים יותר.
(ב) שיעור ההשתתפות של גברים בני 65 ומעלה היה גם הוא נמוך יותר.
(ג) שיעור ההשתתפות של גברים בני 55 עד 64 היה גבוה מעט יותר.
(ד) שיעורי ההשתתפות של נשים בנות 35 ומעלה היו גבוהים יותר במידה ניכרת.

חלק משיעורי ההשתתפות הנמוכים יותר של בני 14 עד 17 ניתן להסביר על־ידי חלקם הגדל והולך של תלמידים [7] בקבוצה זו. חישובים עקיפים מביאים לאומדן של כ־45 אחוז משני המינים שלמדו בבתי־ספר ממשלתיים ב־1948, לעומת 64 אחוז מתוך הנערים הוותיקים ו־55 אחוז מן הנערות הוותיקות, שלמדו ב־1954 [8].

למסקנה הקשורה בכך אנו מגיעים בסעיף 1 של פרק ב׳, מתוך ניתוח של חתך־אופקי בשנת 1958. ניתוח זה מראה על קשר שלילי בין אורך השהייה בארץ לבין ההשתתפות בכוח־העבודה, וגם שם קשורים ההבדלים בהשתתפות בכוח־העבודה באורח ברור בשינויים בשיעורי הביקור בבתי־ספר.

אין הסבר פשוט לירידה מ־51 אחוז ל־42 אחוז בחלקם של גברים בני 65 ומעלה בכוח־העבודה. יש לציין כי תופעה זו מתאימה לנסיונן של רבות מהארצות המתפתחות. חלק קטן מהירידה ניתן לייחס להנהגת הביטוח הלאומי, בסופה של התקופה. חלק אחר ניתן אולי לייחס לטעות סטטיסטית.

יש משמעות מיוחדת לעובדה כי שיעורי ההשתתפות של גברים בני 55 עד 64 עלו מעט, ושיעוריהן של נשים בנות 35 ומעלה עלו במידה ניכרת בין 1948 ל־1958. ההסבר העיקרי לכך הינו, כמדומה, בהקמת המדינה ובזרימתם ההמונית של אנשים בעלי רמת השכלה נמוכה יחסית, שהגיעו לתוכה. העלייה בסוגי האחריות הממשלתית והצורך להרחיב את יריעת השירותים הבסיסיים לציבור, ובמיוחד שירותי חינוך ובריאות, הביאו לביקוש גובר לאנשים בעלי חינוך, ובמיוחד לאנשים בעלי השכלה תיכונית ואוניברסיטאית. העולים לא היו מסוגלים לספק עובדים בשטחים אלה בשל רמת השכלתם, שהיתה נמוכה יחסית. הביקוש נתמלא איפוא בעיקר על־ידי האוכלוסייה הוותיקה. לחץ זה פעל כנראה בשני כיוונים: מחד, הועברו הוותיקים מעיסוקיהם הקודמים לאותם עיסוקים בהם הורגש ביקוש; ומאידך, נכנסו כמה מהתושבים הוותיקים (ובמיוחד נשים) שלא עבדו לפני כן לכוח־העבודה.

בסעיף הקודם צויין כי ההנחה בדבר שיעורים סגוליים קבועים של כוח־העבודה, לפי קבוצות גיל–מין–יבשת־מוצא, מביאה לאומדני גודל כוח־העבודה התואמים את אמות־המידה המעולות ביותר שבידינו לגבי התקופה שבין 1948 ל־1958 [9]. בחינת טורי "סך

[7] לצורך ניתוח כוח־העבודה אפשר לעשות שימוש בהגדרות רבות של "תלמידים". מספרים המתייחסים להגדרות שונות אינם ניתנים כמובן להשוואה ישירה. כמה מההגדרות העיקריות הן: (1) הלומדים בבתי־ספר של יום, בפיקוח הממשלה; (2) הלומדים בכל בית־ספר בפיקוח הממשלה; (3) הלומדים בכל בית־ספר שהוא (כל אלה — על סמך סטטיסטיקות בתי־הספר); (4) שסווגו כ"תלמידים" בסקר כוח־האדם. במחקר זה, אנו מתייחסים להגדרות (1) (2) ו־(4).

[8] המקורות למספרי התלמידים: 1948 — שנתון הממשלה תשי"א, עמ׳ 442; 1954 — הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, רמת ההשכלה של האוכלוסייה, סידרת פירסומים מיוחדים מס׳ 66, יוני 1954. המקורות למספרי האוכלוסייה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, האוכלוסייה היהודית (1931–1954), סדרת פירסומים מיוחדים מס׳ 37.

[9] נעשה גם מבחן אחר של ההנחה בדבר שיעורים סגוליים קבועים. לגבי מבנה האוכלוסייה בנובמבר 1955, כשהזכרים בתוכה התחלקו לפי הגיל והנקבות — הן לפי הגיל והן לפי "נשואות" ו"לא נשואות", השתמשנו בשיעורים הסגוליים המתאימים של שיעורי כוח־העבודה הכולל בנובמבר 1955. התוצאה — כשהשיעור של כוח־העבודה הכולל לעומת האוכלוסייה ב־1948 מתוקנן לפי אוכלוסיית 1955 — היתה 40.1 אחוז. השיעור של כוח־העבודה הכולל לעומת האוכלוסייה בנובמבר 1955, כפי שנאמד בסקר כוח־האדם בתוספת אומדן לגבי אנשי־הצבא, היה 40.2 אחוז. אם נכלול במבחן זה שיעורי ההשתתפות של נשים לפי מצבן המשפחתי, יהיה בכך משום תיקון חלקי של השמטת ההבחנה לפי יבשת־המוצא, שכן השיעור העולה של האוכלוסייה מאסיה ומאפריקה קשור, לפחות בחלקו, קשר סיבתי עם השיעור העולה של נשים נשואות.

האוכלוסייה" בלוח 6 מבהירה יותר מכניזם זה; מסתבר כי השפעותיהן של התזוזות כלפי מטה בשיעורי ההשתתפות של אנשים צעירים יותר וקשישים יותר, על גודל כוח־העבודה, קוזזו על־ידי התזוזות כלפי מעלה בשיעורים סגוליים אחרים, ובמיוחד של נשים בנות 35 ומעלה, וגברים בני 55 עד 64. יש עניין בעובדה כי לונג, שהשתמש בנתונים מפורטים יותר מאלה המצויים לגבי ישראל, גילה לגבי ארצות הברית מגמות כלליות דומות בשיעורים הסגוליים של הצעירים, הקשישים והנקבות (ובמיוחד נשים) ויציבות דומה בסך השיעור של כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה [10].

ניתן להצביע על מספר מקורות לטעות בהנחה של שיעורי השתתפות קבועים לפי קבוצות גיל–מין–יבשת־מוצא, בשנים המוקדמות יותר, בין 1948 ל־1958, אך קשה לקבוע את הכיוון של השפעתם הנקייה:

(א) ההנחה כי השיעורים הסגוליים של כוח־העבודה בהתאם ליבשת־המוצא קבועים הם, אינה מביאה בחשבון את ה"תערובת" השונה של ותיקים ועולים חדשים, בכל קבוצה של יבשת־מוצא. דבר זה מביא לאומדנים נמוכים מן הראוי לגבי 1948 ו־1949, בעת שהוותיקים (אשר השיעורים הסגוליים של השתתפותם בכוח־העבודה היו גבוהים בדרך כלל ב־1958 מאשר אלה של עולים חדשים מאותן היבשות) היוו חלק ניכר יותר מהאוכ־לוסייה, מאשר בתקופה שלאחר מכן.

(ב) ייתכן כי בשנים המוקדמות ביותר של עלייתם ארצה, היו השיעורים הסגוליים של כוח־העבודה של העולים החדשים נמוכים, בדרך כלל, אף יותר מאשר ב־1958. דבר זה מביא לאומדן־יתר של כוח־העבודה בשנים הראשונות של התקופה הנידונה.

(ג) המחסור הארצי בבעלי השכלה, אשר אנו סבורים כי הוא בעיקר שקבע את שיעורי־ההשתתפות העולים של האוכלוסייה הוותיקה בין 1948 ל־1958, היה כנראה חריף במיוחד בשנים 1948–1951, בעת שהביקוש למספר גובר של מורים, אחיות ופקידים, וההצע הבלתי־מספיק של העולים במקצועות אלה היו — כפי שאפשר להניח — בחוסר שווי משקל במידה רבה. אם אין מביאים עובדה זו בחשבון גורמים לאומדן נמוך מן הראוי של כוח־העבודה בשנים המוקדמות.

3. האבטלה: 1949–1958

קיימים שני מקורות סטטיסטיים עיקריים למדידת האבטלה בקרב היהודים: הרשמתם של מבקשי עבודה בלשכות העבודה הכלליות [11] — סדרה הקיימת עוד מלפני 1948 ועד היום, וכן סקרי כוח־האדם שהוחל בעריכתם ביוני 1954. שני מקורות אלה נוקטים בהגד־רות שונות של אבטלה, המוציאות השוואות ישירות מכלל אפשרות.

כפי שצויין לעיל, הגדרתו של מובטל, בהתאם לסקר כוח־האדם, היא: אדם בן 14 שנה ומעלה, אשר לא עבד אף לא שעה אחת בשבוע־הסקר ואשר דרש עבודה באורח פעיל באותו השבוע — על־ידי שנרשם בלשכת עבודה כלשהי, ביקש לקבל משרה (באורח אישי או

[10] ראה: Clarence D. Long, *The Labor Force Under Changing Income and Employment*, p. 31.

[11] לשכות־עבודה אלה נוהלו על־ידי ארגוני הפועלים בתמיכתה של הממשלה ובפיקוחה עד ל־1958, שעה שהפכו להיות לשירות התעסוקה הארצי. את כל העובדים שכרו ועדיין שוכרים, באמצעות הלשכות בלבד — פרט לבעלי מקצועות חופשים ומינהליים, ומקרים בודדים אחרים. אי לכך, מידת ה"כיסוי" של הלשכות הינו מלא יחסית, לגבי אותן קבוצות כוח־העבודה אשר ביניהן מצוי רוב רובה של האבטלה.

בכתב) או ניסה להקים עסק פרטי וכו׳. הנתונים הסטטיסטיים של לשכות העבודה הכלליות מבוססים על עקרונות שונים לחלוטין: האוכלוסייה כאן היא בת 18 שנה ומעלה, והיא כוללת אנשים המחפשים תעסוקה בשכר בלבד (דהיינו, להוציא המחפשים עבודה כעצמ־איים), ובאמצעות לשכת העבודה הכללית ולא באמצעים אחרים. מכל הסיבות הללו (כלומר הגיל, סוג העבודה הנדרשת והאמצעים להשגת עבודה), מסגרתן של הסטטיסטיקות של לשכות העבודה צרה יותר מזו של סקרי כוח־האדם. לעומת זאת, תקופת הזמן עליה מבוס־סים רוב הנתונים הסטטיסטיים של לשכות העבודה, שאפשר להשתמש בהם בדרך כלל, הינה יום אחד לעומת שבוע רצוף שלם שבסקרי כוח־האדם. מנקודת־מבט זו, המסגרת של נתוני לשכות העבודה מקיפה יותר. ולבסוף, האומדנים שבסקרי כוח־האדם ניתנים לשבוע אחד בלבד בשנים 1954–1956, לשני שבועות (לא רצופים) בשנת 1957 ולארבעה שבועות (לא רצופים) בשנים 1958 ו־1959. לעומת זאת, הממוצעים לשנה של הרשמה יומית בלש־כות חופשיים לגמרי מההטייה העונתית או המקרית, העשוייה להיגרם עקב שימוש במספר מצומצם של תצפיות לשנה.

אומדני המובטלים היהודיים בלוח המסכם, חלק ב׳, הם תוצאת הנסיון להפיק סדרה אשר (א) תהא מבוססת על הגדרת האבטלה שבסקרי כוח־האדם, (ב) תכסה את התקופה כולה, מ־1949 ואילך, ו(ג) תהא מבוססת על ממוצעים שנתיים, כלומר, חופשית עד כמה שאפשר מהטיות עונתיות. לגבי השבועות המסויימים בין השנים 1954 ו־1958, אשר ביחס אליהם אפשר היה להשיג מספרי־אבטלה משני המקורות, חישבנו את היחס שבין מספרי לשכות העבודה לבין מספרי סקרי כוח־האדם. בחנו את התמדתו של יחס זה לגבי סדרות שונות של מספרי לשכות העבודה [12], וגילינו כי היחס הקבוע ביותר בין מספר המובטלים בהתאם לסקר כוח־האדם לבין מספר המובטלים שנרשמו בלשכות העבודה קיים, כאשר השתמשנו בסדרות הממוצעים היומיים של אבטלה שנרשמה. השתמשנו איפוא ביחס שנתקבל בדרך זו לגבי המספרים של לשכות העבודה (ממוצעים שנתיים) לגבי כל שנה, מ־1949 עד ל־1959 [13]. לאחר תוספת האומדנים לגבי האוכלוסייה הלא־יהודית [14], נתקבלה סדרת האבטלה שבחלק א׳ שבלוח המסכם.

סדרה זו מראה, כי חלקם של המובטלים בכוח־העבודה האזרחי היה גבוה ביותר בשנת 1949 (9.5 אחוזים), הוא ירד ל־7 אחוזים בקירוב בין 1950 ל־1952, ועלה עלייה חדה בשנת 1953 (11.3 אחוז). לאחר 1953, ירד חלקם של המובטלים ל־7.5 אחוזים בקירוב עד שנת 1957, אחר כך הוסיף לרדת והגיע לכדי 4.7 אחוזים בשנת 1960.

האבטלה הרבה בשנת 1949 נבעה מעליית ההמונים, השחרורים הנרחבים מן הצבא והתערערותו היחסית של המשק, שבאה בעקבות הקרבות, הסתלקותה של הממשלה המנד־טורית ותנועות ההגירה הגדולות. אפשר להניח, כי האבטלה באותה תקופה היתה עשוייה

[12] המבחן נעשה לגבי: סך האנשים שנרשמו לפחות יום אחד במשך חודש הסקר; אנשים שנרשמו לפחות שבעה ימים במשך החודש; אנשים שנרשמו לפחות 13 יום במשך חודש הסקר; אנשים שנרשמו לפחות 19 יום במשך חודש הסקר; והממוצע היומי של דורשי־עבודה במשך שבוע הסקר.

[13] המספרים ששימשו לצרכי החישוב ניתנים בלוח 7.

[14] אומדני הלא־יהודים ניתנים בלוח 9, הנידון בסעיף הבא. הנתונים הסטטיסטיים של הלשכות כוללים עתה מובטלים לא־יהודיים — אך מספריהם אינם נפרדים, ויש להניח שאינם מיוצגים במידה כה מלאה כפי שמיוצגים היהודים, מנקודת הראות של מושג האבטלה כפי שהוא מבוטא בסקר כוח־האדם. יתר על כן, לא־יהודים לא נכללו בנתוני לשכות העבודה בשנות החמישים הראשונות. מסיבה זו, יוחסו כל נתוני לשכות העבודה לנתונים של סקרי כוח־האדם לגבי יהודים; ולגבי המובטלים הערביים נערך אומדן נפרד, כפי שיוסבר להלן.

לוח 7: אומדני אבטלה בקרב יהודים: 1949–1959

תאריך	המובטלים שנרשמו, ממוצע יומי (באלפים) (1)	אומדן המובטלים לפי הגדרת סקר כוח־האדם: באלפים (2)	אומדן המובטלים לפי הגדרת סקר כוח־האדם: כאחוז מתוך כוח־העבודה האזרחי (3)
א. אומדני ממוצעים שנתיים			
1949	6.4	29.6	9.5
1950	5.9	28.2	6.8
1951	6.3	29.3	5.8
1952	9.4	38.0	7.0
1953	17.7	61.3	11.0
1954	13.4	49.2	8.7
1955	10.7	41.7	7.3
1956	12.3	46.1	7.5
1957	12.5	46.7	7.5
1958	9.3	37.7	5.8
1959	7.4	32.4	4.9
ב. אומדני סקרי כוח־האדם			
19–13 ביוני, 1954	12.2	42.6	8.2
28 באוקטובר–2 בנובמבר 1955	11.4	41.4	7.1
23–17 ביוני, 1956	10.3	41.3	7.3
23–16 ביוני, 3–9 בנובמבר, 1957	10.4	44.0	6.9
4 סקרים ב־1958	9.2	36.5	5.6
4 סקרים ב־1959	..	33.3	5.0

מקורות:
חלק א': טור (1): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תש"ך, ע' 308. לגבי 1959 — אומדן שלא נתפרסם.
טור (2): חושב על יסוד קו רגרסיה בין הטורים (1) ו־(2) של חלק ב'. קו הרגרסיה הינו $y=11.7+2.8x$ כאשר x הוא הממוצע היומי של האבטלה שנרשמה ו־y הוא אומדן המובטלים לפי הגדרת סקר כוח־האדם.
טור (3): טור (2) והלוח המסכם, חלק ב', טור (3).
חלק ב': טור (1): מספרי רגרסיה לגבי השבוע אליו מתייחסים בסקר.
טורים (2) ו־(3): סקרי כוח־האדם.

להיות אף רבה יותר, אילו היו שוכני מחנות העולים נכנסים לשוק־העבודה. בשנים 1950 ו־1951 הוחל בביצוע תכנית בקנה מידה נרחב של קליטת העולים זה מקרוב באו, החיילים שנשתחררו מהצבא, והמובטלים לתוך שוק העבודה. אך ממש כששוק העבודה החל לגלות סימנים של תעסוקה מלאה, אירעו זעזועים בשווקים אחרים: הלחצים האינפלציוניים והלחץ על מאזן התשלומים, אשר נצטברו במשך השנים, הביאו לכך שהממשלה נקטה מדיניות מוניטארית ופיסקאלית חדשה, מדיניות שהביאה לעלייה תלולה באחוז האבטלה בשנת 1953 [15]. משנת 1953 עד 1960 ירדה האבטלה בממוצע של אחוז אחד לשנה.

[15] לגבי הבעיה הכללית ראה: ד. פטינקין, "המשק הישראלי בעשור הראשון", עמ' 30.

4. כוח־העבודה והאבטלה, לא־יהודים: 1931–1959

בניגוד לאוכלוסייה היהודית, מהווה האוכלוסייה הלא־יהודית בישראל המשך חלקי בלבד של זו שהיתה קיימת בתקופת המנדט (לוח 8). מתוך מספרם הכללי של הלא־יהודים בארץ־ישראל חיו רק 60 אחוז בשנת 1947 באותם האזורים שנכללו לאחר מכן בגבולות ישראל. במידה המועטת של הרציפות לא חל שינוי גם אם משווים את האוכלוסייה הלא־יהודית של ישראל רק עם האוכלוסייה הלא־יהודית של אותו חלק של ארץ־ישראל שהינו עתה ישראל.

לוח 8: האוכלוסייה הלא־יהודית בארץ־ישראל ובישראל: 1931–1959
(באלפים)

תאריך	בשטח ארץ־ישראל (שכעת בישראל) [1] ובישראל (כולל בדואים) (1)	בכל שטח ארץ־ישראל (להוציא בדואים) (2)	בכל שטח ארץ־ישראל (שכעת בישראל) [1] ובישראל (להוציא בדואים) (3)	מדד שיעור הגידול השנתי של אוכלוסיית טור (3) (4)
נובמבר 1931	510.0	792.0	460.0	
דצמבר 1947	..	1268.6	763.3	103
ממוצע שנתי				
1949	145.0	..	131.5	
1950	163.7	..	150.2	104
1951	170.3	..	156.8	104
1952	176.4	..	162.9	103
1953	182.6	..	169.1	104
1954	188.8	..	175.3	103
1955	195.1	..	181.6	103
1956	202.0	..	188.5	103
1957	209.3	..	195.3	104
1958	217.4	..	203.4	104
1959	225.9	..	211.9	104

[1] דהיינו, לגבי 1931 ו־1947, אותו חלק של ארץ־ישראל הנכלל כעת בישראל.

מקורות: 1931: טור (1): Palestine Census Office, *Census of Population 1931*, Vol. II, Table III. 2500 אנשי צבא בריטים הופחתו מסך האוכלוסייה.

טור (2): Government of Palestine, *Statistical Abstract of Palestine 1944/45*, Table 1, p. 16. גם כאן לא נכללו אנשי הצבא הבריטיים באוכלוסייה.

טור (3): מספר האנשים בכל יישוב ניתן ב־: Census of Population 1931—Population of Villages, Towns and Administrative Areas. היישובים הנמצאים בשטח השייך עתה לישראל נקבעו לפי מפת ארץ־ישראל, שפורסמה באוגוסט 1954 על־ידי מחלקת המדידות של ממשלת ישראל.

1947: האוכלוסייה בשטח ישראל, להוציא בדואים, חושבה על־בסיס אוכלוסיית 1944, בהנחה של רבוי טבעי בשיעור שנתי של 3.5 אחוזים. ראה: Government of Palestine, *Statistical Abstract of Palestine 1944/45*, Tables 16, 17.

1949–1959: טור (1): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הירחון הסטטיסטי לישראל, חברה (חלק א'), אוקטובר 1960.

טור (3): טור (1) פחות 13,500 לתקופה 1949–56 ו־14,000 לתקופה 1957–59 — מספרים, שהם אומדני אוכלוסיית בדואי הנגב, ואשר סופקו על־ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מספריהם של אלה שהינם עתה בתחום ישראל פחת כדי חמש־ששיות, כתוצאה מבריחתם של הערבים במשך מלחמת העצמאות [16].

מאז 1949 (והדבר נכון גם לגבי התקופה מ־1931 עד ל־1947) היה שיעור הריבוי הטבעי של האוכלוסייה הלא־יהודית 3 עד 4 אחוזים לשנה. ההגירה שלאחר 1949 היתה זעירה ביותר, וחסרת משמעות מבחינה סטטיסטית.

לוח 9: שיעורי כוח־עבודה ואבטלה, לא־יהודים: 1949–1959

תאריך	כוח־העבודה האזרחי (באלפים) (1)	מובטלים (באלפים) (2)	כוח־העבודה האזרחי מתוך האוכלוסייה (באחוזים) (3)	מובטלים מתוך כוח־העבודה האזרחי (באחוזים) (4)
א. אומדני ממוצעים שנתיים				
1949	32.9	3.0		
1950	37.6	2.8		
1951	39.2	2.9		
1952	40.7	3.8		
1953	42.3	6.1		
1954	43.8	4.9		
1955	45.4	4.2		
1956	47.2	4.6		
1957	48.8	4.7		
ב. אומדני סקרי כוח־האדם				
יוני 1954	42.9	5.2	22.0	12.1
נובמבר 1955	47.5	4.1	25.5	8.6
יוני 1956	48.2	4.7	25.6	9.8
יוני–נובמבר 1957	46.3	3.6	23.7	7.8
4 סקרי 1958	46.3	3.5	22.8	7.1
4 סקרי 1959	50.1	5.8	23.6	10.9

מקורות:

חלק א': טור (1): לוח 8 טור (3) כפול 25.0 אחוז; ראה חלק ב' טור (3).

טור (2): לוח 7 טור (2) כפול 10.0 אחוז. ראה להלן, שיעור המובטלים הלא־יהודים מתוך המובטלים היהודיים לפי סקרי כוח־האדם מ־1954 ל־1959. שיעורים אלה (לוח 9, חלק ב', טור (4) מחולק בלוח 7, חלק ב', טור (2)) הינם:

12.2 — 1954	8.4 — 1957
9.9 — 1955	9.6 — 1958
11.4 — 1956	17.4 — 1959

חלק ב': טורים (1) ו־(2): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקרי כוח־האדם 1959, ו־היר־חון הסטטיסטי לישראל, כלכלה, מאי, 1960. המספרים שפורסמו שם הוגדלו ל־49,500 ו־53,400 בהתאמה, בכדי שיתייחסו לכלל האוכלוסייה, כולל אומדן של 14,000 בדואים בנגב.

טור (3): טור (1) ולוח 8 טור (3). לגבי נובמבר 1955, הותאם אומדן האוכלוסייה הממוצעת בכל השנה לנובמבר.

[16] יחס זה חושב על־ידי שהפחתנו את האוכלוסייה בישראל בסוף 1949 מאומדן של האוכלוסייה בסוף 1947 בשטח שהינו עתה ישראל, עם תיקון קל לגבי הריבוי הטבעי. חישוב זה אינו מביא בחשבון את בדואי־הנגב, שלגביהם אין אומדנים מהימנים.

אומדני כוח־העבודה והאבטלה בקרב לא־יהודים נערכו לגבי השנים 1949–1957 (ראה לוח 9 והערות ההסבר). לאומדנים אלה יש להתייחס בהסתייגויות חמורות, ובמיוחד לאלה שבין 1949 ל־1954. בפעם היחידה שהשתמשנו במספרים אלה במחקר הנוכחי עשינו זאת בכדי להשלים את אומדני כוח־העבודה של ישראל כולה (הלוח המסכם, חלק א'). לאור העובדה שהלא־יהודים היוו כעשירית האוכלוסייה החל מ־1949, מסוגלים האומדנים עבור האוכלוסייה כולה לעמוד בטעויות גדולות־יחסית באומדני האוכלוסייה הלא־יהודית.

כפי שמראה לוח 10, אין אופיו הכללי של מבנה־הגילים של האוכלוסייה הלא־יהודית בישראל שונה באורח יסודי מזה של הלא־יהודים בארץ־ישראל. אך מ־1931 ל־1944 ומ־1944 ועד ל־1957 אפשר לראות עלייה בשיעור הילדים שלמטה מגיל 15.

שיעור כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה היה נמוך יותר בקרב לא־יהודים מאשר אצל יהודים בכל אחד מסקרי כוח־האדם (לוח 1 ולוח 9 חלק ב'). הסיבות להשתתפות נמוכה זו נעוצות בחלקן בחלקם הגבוה של ילדים שלמטה מגיל 14. בשנת 1957 היוו הילדים 45.7 אחוז מכלל האוכלוסייה הלא־יהודית, בהשוואה ל־34.8 אחוז שהיוו מתוך כלל האוכלוסייה היהודית (לוחות 2 ו־10). האחוז הגבוה של ילדים באוכלוסייה זו הוא תוצאה של שיעור־הילודה הגבוה שלה, שהינו מהגבוהים בעולם[17]. חלקם של בני למעלה מ־65 היה זהה ב־1958 עם חלקם של אלה באוכלוסייה היהודית (4.6 אחוזים). אנשים בגיל־העבודה (15 עד 64) היוו בשנת 1957 פחות ממחצית האוכלוסייה הלא־יהודית, לעומת 63 אחוז באוכלוסייה היהודית.

לוח 10: האוכלוסייה הלא־יהודית לפי הגיל ב־1931, 1944 ו־1957

(באחוזים)

הגיל	1931	1944	1957
כל הגילים	100.0	100.0	100.0
0 –14	40.7	42.4	45.7
15–19	7.0	11.1	10.5
20–24	9.3	7.9	8.6
25–34	16.2	10.0	12.8
35–44	10.9	11.7	7.4
45–54	7.0	7.7	6.2
55–64	4.4	5.0	4.2
65 ומעלה	4.5	4.2	4.6

מקורות: 1931 — Palestine Census Office, *Census of Population, 1931*, Part II, p. 149.

1944 — Government of Palestine, *Statistical Abstract of Palestine 1944/45* pp. 16, 19. המספרים במקור הם הרכב הגילים לכל דת ומין לחוד. שקלול לפי הדתות נעשה לפי אחוז בני כל דת מכלל האוכלוסייה הלא־יהודית בשנת 1944. השקלול לפי מין נעשה לפי משקלי מפקד 1931.

1957 — הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ח, עמ' 19.

[17] ראה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ח, עמ' 28; וכן United Nations, *The Determinants and Consequences of Population Trends*, New York, 1953, p. 17.

לגבי האוכלוסייה מגיל 14 ומעלה — 40 אחוז מהלא־יהודים נאמדו כמשתתפים בכוח־העבודה בשנת 1958, לעומת 54.5 אחוז בקרב היהודים[18]. כמעט כל השיעורים הסגוליים לפי גיל היו נמוכים־יחסית באוכלוסייה הלא־יהודית, אך במיוחד בלט הדבר לגבי נקבות (לוח 14). בחלקו, ייתכן כי סיבת הדבר היא ליקויים בדיווח, הנטייה — אליה התייחסנו לעיל — של נשים ערביות העובדות בשדותיהן לראות בעבודתן בשדה חלק בלתי־נפרד מחובותיהן כעקרות־בית. במידה רבה יש בכך השתקפות הערכים והנוהגים החברתיים של חברות מוסלמיות ביחס לתעסוקת נשים, ערכים ונוהגים המתבטאים בשיעורי השתתפות נמוכים של נשים בכוח־העבודה בכל הארצות המוסלמיות[19].

האבטלה בקרב לא־יהודים נעה בין 8 ל־12 אחוז מכוח־העבודה האזרחי, כפי שנאמד על־ידי סקרי כוח־האדם בין 1954 ל־1959, בהשוואה ל־5 עד 8 אחוזים בקרב היהודים (לוחות 7 ו־9)[20].

רמת ההשכלה הנמוכה יחסית של הלא־יהודים מהווה כנראה סיבה חשובה לשיעורי־ההשתתפות הסגוליים הנמוכים, ולאבטלה הגבוהה. בשנת 1954 ידעו 42.8 אחוז מהלא־יהודים בני 15 ומעלה קרוא וכתוב, ובשנת 1957 — 46.9 אחוז; לעומת 85 אחוז מהאוכ־לוסייה היהודית המבוגרת[21].

[18] ראה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם, 1958, לוח 1.

[19] ראה, למשל, תוצאות סקרי כוח־האדם שנערכו לאחרונה במצרים, כפי שנמסר עליהם ב־*International Labour Review* נובמבר 1960.

[20] עקב היות המדגמים קטנים בהיקפם, אין אומדני כוח־העבודה באשר לאבטלה בקרב הלא־יהודים מהימנים ביותר; בהיותם נתונים בלתי תלויים; אך העקביות — המתגלית בסקרים רבים — בשיעורי האבטלה הגבוהים יותר בקרב הלא־יהודים, מורה בוודאות כי הרמה הכללית של אבטלתם גבוהה יותר.

[21] ראה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ח, עמ' 364.

פרק ב׳

השיעורים הסגוליים של השתתפות בכוח־העבודה ושל האבטלה, יהודים: 1954–1958

בפרק הקודם רוכזה תשומת־הלב בשיעורים הכלליים של כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה, ובשיעורים הכלליים של האבטלה. בפרק זה בכוונתנו לבחון את השיעורים הסגוליים של ההשתתפות בכוח־העבודה האזרחי והשיעורים הסגוליים של האבטלה בחלקים שונים של האוכלוסייה. הדיון בפרק זה מבוסס בעיקרו על סקרי כוח־האדם שנערכו בין השנים 1954 ל־1958. דומה כי תקופה זו יציבה בהחלט מנקודת־הראות של הגידול בכוח־העבודה והרכבו, ועל־כן ניתן להתייחס אליה כאל יחידה אחת. ניסינו לבסס את הדיון בעיקר על הסקרים המאוחרים יותר, ובמיוחד על סקרי השנים 1957 ו־1958; אך במקום שקיימים נתונים רק מהסקרים המוקדמים יותר (ובמיוחד ביחס לרמת ההשכלה), ניצלנו סקרים מוקדמים אלה. הדיון בפרק זה מוגבל לתחום האוכלוסייה היהודית בלבד.

1. חתך אופקי של האוכלוסייה ב־1958

בפתח הדיון בפרק זה, נבחן חתך־אופקי של האוכלוסייה ב־1958 המבוסס על הסיווגים העיקריים בהם אנו משתמשים בפרק. בלוח 11 ניתנת תמונה של הרכב האוכלוסייה לפי המין, הגיל, יבשת־המוצא, והוותק בארץ בשנת 1958. ילידי אירופה ואמריקה היוו כמעט 50 אחוז מהאוכלוסייה, ילידי אסיה ואפריקה כ־25 אחוז, ילידי הארץ כ־15 אחוז ולא־יהודים כעשרה אחוזים.

כמחצית ילידי אירופה ואמריקה היו ותיקים ומחציתם עולים חדשים, בעוד שהחלק הארי של ילידי אסיה ואפריקה היו עולים חדשים. העולים החדשים היוו כמחצית האוכלוסייה בגיל 14 שנה ומעלה. בקבוצות־הגילים הצעירות יותר (14 עד 34) מהווים ילידי הארץ ועולים מאסיה ומאפריקה את חלקה העיקרי של האוכלוסייה, בעוד שבקבוצות הגילים הממוצעים והגבוהים יותר (35 ומעלה) מהווים יוצאי אירופה ואמריקה (ותיקים ועולים חדשים) את הרוב.

רמת ההשכלה שונה במידה ניכרת בקרב הקבוצות השונות, לפי גיל–מין–יבשת־מוצא–וותק (לוחות 12 ו־13). ותיקים מאירופה ואמריקה הם בעלי רמת ההשכלה הגבוהה ביותר, מתחתם ניצבים ילידי הארץ והעולים החדשים מאירופה ואמריקה, והרמה הנמוכה ביותר מצוייה בקרב יוצאי אסיה ואפריקה ותיקים וחדשים. כ־57 אחוז מכלל האוכלוסייה היהודית סיימו בית־ספר יסודי או למעלה מזה. בקרב הוותיקים ילידי אירופה ואמריקה מגיע אחוז המסיימים בית־ספר יסודי או למעלה מזה לכדי 80 אחוז; בקרב עולים חדשים מאסיה ואפריקה מגיע חלקם לכדי 22 אחוז בלבד. ההבדלים בין חלקיה השונים של האוכלוסייה, ובמיוחד הבדלים ברמת ההשכלה והשפעתם על ההשתתפות בכוח־העבודה, מהווים את ציר הדיון בפרק זה.

פרק ב

לוח 11: האוכלוסייה בגיל 14 ומעלה לפי גיל־מין־יבשת־ותק: ממוצע 1958

(באלפים)

גיל־מין	כל האוכ־לוסייה	כל האוכ־לוסייה הלא־יהודית	כל האוכ־לוסייה היהודית	ילידי ישראל	ותיקים		עולים חדשים	
					אסיה־אפריקה	אירופה־אמריקה	אסיה־אפריקה	אירופה־אמריקה
זכרים								
סך־הכל בני 14 ומעלה	661.6	62.3	599.3	99.6	27.2	153.1	156.6	162.0
17–14	62.5	10.7	51.8	25.3	0.6	0.6	17.9	7.3
34–18	248.9	27.6	221.2	56.7	9.9	28.6	74.9	50.8
54–35	238.3	14.3	224.0	13.1	11.2	84.4	44.7	70.3
64–55	68.9	4.6	64.3	3.1	2.8	25.9	11.8	20.6
65 ומעלה	42.9	4.9	38.0	1.3	2.8	13.5	7.2	13.1
נקבות								
סך־הכל בנות 14 ומעלה	652.1	61.3	590.8	97.6	25.6	145.4	155.6	165.7
17–14	58.2	9.3	48.8	25.3	1.0	0.3	17.1	5.1
34–18	246.5	26.7	219.7	55.1	8.4	24.8	75.8	55.4
54–35	234.0	15.4	218.7	13.0	10.5	83.5	40.7	70.4
64–55	64.4	4.5	59.9	2.9	3.0	21.0	12.9	20.0
65 ומעלה	49.0	5.4	43.6	1.3	2.6	15.8	9.0	14.8
סך האוכלוסייה בגיל 14 ומעלה	1,313.7	123.6	1,190.1	197.2	52.8	298.5	312.2	327.7
סך האוכלוסייה	2,000.1	217.4	1,782.7	..	..	..	..	..

מקור: אוכלוסייה בגיל 15 ומעלה: סקרי כוח־האדם 1958, ניירות עבודה.
סך האוכלוסייה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ט, עמ' 7.

לוח 12: רמת ההשכלה של האוכלוסייה היהודית בגיל 15 ומעלה לפי המין והוותק: 1954

(באחוזים)

רמת ההשכלה	זכרים			נקבות		
	סה"כ	ותיקים	חדשים	סה"כ	ותיקים	חדשים
סך־הכל	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
לא בקרו בבית־ספר	8.2	4.1	12.0	21.7	11.8	30.3
לא גמרו חינוך יסודי	31.8	22.3	40.8	24.2	18.5	29.2
גמרו חינוך יסודי	35.2	39.6	31.0	33.4	39.9	27.7
סיכום ביניים	*75.2*	*66.0*	*83.8*	*79.3*	*70.2*	*87.2*
גמרו חינוך על־יסודי	19.9	26.8	13.4	18.3	26.1	11.6
גמרו חינוך גבוה	4.9	7.2	2.8	2.4	3.7	1.2

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ח, עמ' 365.

לוח 13: המספר הממוצע של שנות הלימוד, יהודים, לפי גיל־מין־יבשת־ותק: יוני 1954 [1]

מין־יבשת־ותק	29–15	44–30	59–45	60 ומעלה
זכרים				
ילידי הארץ	8.1	8.4	7.0	4.9
ותיקים — אסיה אפריקה	6.0	6.0	4.3	3.1
ותיקים — אירופה אמריקה	8.8	9.6	9.7	8.3
חדשים — אסיה אפריקה	5.1	5.0	3.7	2.8
חדשים — אירופה אמריקה	7.5	8.0	7.6	6.4
סטיית התקן [2]	1.4	1.7	2.2	2.0
נקבות				
ילידות הארץ	8.2	7.6	5.2	2.6
ותיקות — אסיה אפריקה	5.3	3.2	1.4	0.9
ותיקות — אירופה אמריקה	9.0	9.1	9.0	6.1
חדשות — אסיה אפריקה	3.6	2.2	1.3	0.6
חדשות — אירופה אמריקה	7.9	7.8	6.6	4.8
סטיית התקן [2]	2.0	2.7	3.0	2.2

[1] לצורך המדידה נתנו משקלים לכל דרגת השכלה לפי מספר שנות הלימוד שהיא דורשת. המשקלים הם 0 שנים לאלה שלא למדו, 4 שנים לאלה שלא גמרו חינוך יסודי, 8 שנים לגומרי חינוך יסודי (כולל אלה שהמשיכו ללמוד בבי"ס על־יסודי ולא סיימוהו), 12 שנים לגומרי בי"ס על־יסודי (כולל לומדים בחינוך גבוה שלא סיימו לימודיהם) ו־16 שנים למסיימי חינוך גבוה. חישבנו ממוצע משוקלל של דרגות ההשכלה עבור כל שכבה בכל קבוצת גיל־מין־יבשת־ותק. ההפרשים בין הממוצעים האלה הם המודד שנקטנו בו לאומדן ההפרשים ברמת ההשכלה בשכבות שונות. נראה, שהמשקלים עבור גומרי חינוך יסודי או למעלה מכך נמוכים מדי, מאחר שאינם מביאים בחשבון את אלה שהמשיכו ולא סיימו דרגת חינוך גבוהה יותר. לפיכך קיימת הטיה כלפי מטה באומדן ההפרשים.

[2] סטיית תקן בלתי משוקללת של ההפרשים בהשכלה בין שכבות שונות בתוך כל קבוצת גיל־מין.

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, רמת ההשכלה של האוכלוסייה, סדרת פרסומים מיוחדים מס. 66, לוח 11.

2. השתתפות סגולית בכוח־העבודה: 1958

בלוח 14 ניתן, לגבי 1958, שיעור ההשתתפות של כל קבוצת גיל–מין באוכלוסייה הישראלית כולה, והיחס שבין שיעור ההשתתפות של כל קבוצת גיל–מין לפי יבשת־המוצא והוותק לבין שיעור ההשתתפות הממוצע לגבי כל אוכלוסיית קבוצת גיל–מין זו.

שיעור כוח־העבודה האזרחי לעומת האוכלוסייה בקרב גברים היה 78.6 אחוז ובקרב נשים 27.2 אחוז. בקרב הגברים, עקומת ההתפלגות של שיעורי ההשתתפות בכוח־העבודה האזרחי סימטרית, פחות או יותר, מסביב לקבוצת־הגילים 35 עד 54, שבה מצוי שיעור־השיא של ההשתתפות (96.4 אחוז) [1]. בקצוות, כלומר בגילים 14 עד 17 מחד ו־65 ומעלה מאידך, היתה ההשתתפות בגובה של 34 אחוז בערך. בקרב הנשים, היתה השתתפות־השיא בקבוצת־הגילים 18 עד 34 (33.9 אחוז), ומכאן ואילך פחת השיעור בהתמדה עד להשתתפות של 4.8 אחוזים בגיל 65 ומעלה.

בחינת ההשתתפות לפי יבשת־המוצא והוותק מגלה, כי בכל קבוצת גיל–מין קיימים

[1] לשיעור־השיא מתקרבים בקבוצת הגילים 18 עד 34, אם נכלול את אנשי־הצבא, כלומר אם נמדד היחס שבין כוח־העבודה הכולל לבין האוכלוסייה. ראה לוח 30.

לוח 14: מדד ההשתתפות בכוח־העבודה האזרחי, לפי גיל־מין־יבשת־ותק: 1958

גיל־מין	אחוז המשתתפים בכוח־העבודה האזרחי סך כל האוכ־לוסייה	אינדקס אחוז ההשתתפות, הבסיס טור (1)					
		ס"ה	ילידי אירופה ואמריקה		ילידי אסיה ואפריקה		ילידי ישראל	לא יהודים
			ותיקים	חדשים	ותיקים	חדשים		
	(2)		(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
זכרים								
ס"כ בני 14 ומעלה	78.6	100	113	105	108	96	80	92
17–14	34.8	100	(116)	110	(62)	122	75	118
34–18	79.7	100	102	99	110	102	89	114
54–35	96.4	100	103	101	(101)	97	102	92
64–55	81.9	100	113	106	(104)	75	(103)	(61)
65 ומעלה	33.0	100	133	108	(107)	51	(116)	(52)
נקבות								
ס"כ בנות 14 ומעלה	27.2	100	120	113	65	79	139	25
17–14	26.3	100	(149)	126	(83)	156	81	(34)
34–18	33.9	100	117	119	83	74	150	(22)
54–35	27.8	100	130	115	56	57	89	(26)
64–55	18.2	100	159	114	(67)	25	(58)	(28)
65 ומעלה	4.8	100	194	83	(42)	31	(48)	(27)

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ט, עמ' 303.

הבדלים ניכרים בשיעורי ההשתתפות של חלקים שונים של האוכלוסייה. ההבדלים בשיעורי ההשתתפות של חלקי־האוכלוסייה השונים היו גדולים במיוחד בקרב צעירים (14 עד 17), קשישים (55 ומעלה) ונשים. עקב הקושי בחישוב ההשתתפות בכוח־העבודה האזרחי של גברים ונשים בני 18 עד 34, בהעדר פרטים מהימנים בדבר אנשי־הצבא, אין דיוננו מקיף קבוצת־גילים זו.

(א) בני 14 עד 17

בקבוצת־גילים זו, השתתפו 35 אחוז מהנערים ו־26 אחוז מהנערות בכוח־העבודה. אך בתוך הקבוצה היו הבדלים ניכרים בין חלקים שונים, בהתאם ליבשת־המוצא והוותק. את החלקים העיקריים בקבוצת־גילים זו היוו ילידי הארץ (כ־50 אחוז מקבוצת־הגילים כולה) ועולים חדשים מאסיה ואפריקה (כ־35 אחוז) ומאירופה ואמריקה (כ־12 אחוז) (ראה לוח 11).

בין שני החלקים הגדולים ביותר ניכרו הבדלים בנוהגי ההשתתפות בכוח־העבודה. בעוד שבקרב עולים מאסיה ומאפריקה היה שיעור ההשתתפות בגובה של למעלה מ־40 אחוז, הרי השיעור בקרב ילידי הארץ לא הגיע ל־25 אחוז. הסיבה העיקרית להבדל זה נעוצה בחלקם השונה של תלמידים מיבשת־מוצא וותק שונים. מתוך לוח 15 נראה, כי בשנת 1958 למדו כ־50 אחוז מילידי הארץ בני 14 עד 17 בבתי־ספר של יום, שבפיקוח הממשלה, בעוד שפחות מ־25 אחוזים מהעולים מאסיה ומאפריקה למדו בבתי־ספר כאלה.

אין בנמצא מספרים לפי יבשת־המוצא לגבי תלמידים בכל בתי־הספר שבפיקוח הממשלה או בכל בתי־הספר. יש להניח, שלגבי הגדרות אלה של "לומדים", המקיפות יותר — ההבדלים חריפים פחות.

לוח 15: חלוקת יהודים בני 14–17 ללומדים בבתי־ספר של בוקר ולמשתתפים בכוח־העבודה; קבוצות נבחרות לפי מין: 1958

(באחוזים)

מין־יבשת	סך הכל (1)	משתתפים בכוח־העבודה (2)	לומדים בבוקר (3)	היתר (4)
זכרים				
ילידי ישראל	100.0	26.0	49.0	25.0
ילידי אסיה־אפריקה — חדשים	100.0	42.6	27.0	30.0
ילידי אירופה־אמריקה — חדשים	100.0	38.1	37.0	25.0
נקבות				
ילידות ישראל	100.0	21.4	55.0	24.0
ילידות אסיה־אפריקה — חדשות	100.0	41.1	18.0	41.0
ילידות אירופה־אמריקה — חדשות	100.0	33.0	56.0	11.0

מקורות: טור (2): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ט, לוח 11, עמ' 304.
טור (3): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון סטטיסטי לישראל חלק א', כרך ט' מס. 5: הרכב התלמידים בבתי הספר העבריים תשי"ז לוח 1, לוח 2 ולוח 10.

ההבדלים בשיעורי התלמידים בכל אחד מבין חלקיה השונים של האוכלוסייה הם אחת הבעיות הקשות ביותר של המדינה, הן מנקודת־הראות החברתית והן מנקודת־הראות הכלכלית. מהבחינה החברתית, נעוצה הסכנה בהמשך זהוי חלקי־אוכלוסייה שונים ברמות־השכלה מסויימות, וכתוצאה מכך, ההתגבשות של חלקים אלה כמעמדות מובדלים בבירור. מהבחינה הכלכלית, אין השפע היחסי של אנשים נעדרי־השכלה או בעלי־השכלה מועטת עם המחסור באנשים בעלי־השכלה בינונית תואמים את צרכיהם של כלכלה מודרנית, כגון זו המתפתחת בישראל.

יתר על כן, אורך חיי־העבודה של אנשים בעלי רמת־השכלה נמוכה קצר יחסית, שכן הם נוטשים את כוח־העבודה בגיל מוקדם הרבה יותר מאשר בעלי־השכלה, ואף בתקופות היותם בשוק־העבודה, נפוצה האבטלה בקרבם יותר מאשר בקרב בעלי־השכלה. מסיבות אלה ראוי, מהבחינה הכלכלית, להעלות את חלקם של תלמידים בני 14 עד 17 על חשבון כוח־האדם[2]. ברור שלעומת שיקולים כלכליים אלה קיימים שיקולים כלכליים מנוגדים: במיוחד, הערך הישיר עבור המשק שמהווה תעסוקתם־בכוח של בני 14 עד 17, והשימושים האלטרנטיביים של ההשקעות הדרושות להרחבת המערכת החינוכית.

כפי שמראה לוח 16, קיימת מגמה של עלייה בחלקם של התלמידים בקבוצת־גילים זו.

[2] לאותה מסקנה, אם כי על בסיס שיקולים אחרים, הגיע ד"ר משה סמילנסקי בסקירתו "הבחינה החברתית של מבנה החינוך בישראל", מגמות, כרך ח', מס' 3, יולי 1957. חישובים מדוייקים יותר לגבי הכדאיות הכלכלית של הרחבת חינוכם של בני 14 עד 17 נעשו במחקר הנערך במרכז פאלק, שהוחל בו על־ידי רות קלינוב־מלול ויהודה גרינפלד המנוח.

לוח 16: חלקם של יהודים בני 14–17 הלומדים בבתי־ספר יסודיים ועל־יסודיים לפי המין

(באחוזים)

המין	1952	1954	1957	1958
שני המינים	42.8	51.5	55.9	58.8
זכרים	43.0	52.5	56.6	58.6
נקבות	42.7	50.2	55.2	57.6

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תש"ך, עמ' 380.

בעוד ש־43 אחוז בלבד מבני קבוצה זו למדו בבית־ספר שבפיקוח הממשלה (יום או ערב) בשנת 1951, הרי ב־1959 עלה חלקם של אלה ל־62 אחוז. מגמה זו הביאה לירידה בשיעור ההשתתפות בכוח־העבודה של אוכלוסיית גילאי 14 עד 17, ולצמצום ההפרש בשיעורי כוח־העבודה בין חלקיה של אוכלוסייה צעירה זו.

אין לצפות לכך שאחוז התלמידים ואחוז המשתתפים בכוח־העבודה יגיעו יחד ל־100; יש להביא בחשבון נערים ונערות שאינם בשוק־העבודה ואף לא בבית־הספר, ומאידך נערים ונערות העובדים ולומדים גם יחד. אילו היה מספר הנערים והנערות שאינם בכוח־העבודה ואף לא בבית־הספר גדול, היה דבר זה מהווה בעייה חברתית וכלכלית חמורה. הנתונים המצויים בידינו עתה אינם מאפשרים לאמוד אומדן מהימן את היקפה של קבוצה זו [3].

יהא גודלה של קבוצה זו אשר יהיה, התפלגותה היחסית בין חלקי־האוכלוסייה השונים היא בעלת חשיבות ניכרת. לוח 15, המבוסס על ספירת תלמידים בבתי־ספר של יום שבפיקוח הממשלה בלבד, זורה אור על עניין זה [4]. אנשים שאינם בכוח־העבודה ואף לא בבית־הספר שכיחים במיוחד בקרב עולות חדשות מאסיה ומאפריקה — אותה מסקנה שנבעה ממספרי סקר כוח־האדם, שהתייחסנו אליה בהערה 3 דלעיל. ניתן בהחלט להאמין כי אותן משפחות, שכתוצאה ממסורת או מצרכיו של משק־בית גדול נוטות במיוחד שלא להניח לבנותיהן המתבגרות ללמוד או לעבוד, הן משפחות מיוצאי אסיה או אפריקה.

[3] אם נמדד מספר ה"תלמידים" לפי אומדני סקר כוח־האדם, כי אז מהווים בני קבוצה זו בערך 7 אחוזים מאוכלוסיית גילאי 14 עד 17, בשנת 1959. למעלה ממחציתה של הקבוצה, כפי שנמדדה, היו נערות שעלו ארצה לאחר 1948 מאסיה או מאפריקה; אם אלה יוצאו מכלל חשבון, הרי רק פחות מ־2 אחוזים מהאוכלוסייה לא היו בכוח־העבודה ואף לא בבית־ספר. אומדנים אלה נלקחו מטיוטת סקר כוח־האדם, מאי 1959. ייתכן כי הוגזם בדיווח מספר ה"תלמידים" וכי ההשתתפות בכוח־העבודה לא דווחה כל צרכה. כן קיימות אפשרויות נרחבות לטעות דגימה.
אם נראה כ"תלמידים" את כל אלה שהיו רשומים בבית־ספר שבפיקוח ממשלתי, הרי אומדני כוח־העבודה יחד עם מספר התלמידים בשנת 1958, אינם כוללים ידיעות על כ־10 אחוז ממספר כל הנערים והנערות בני 14 עד 17 (לוח 31). שארית חשבונית זו טעונה הסתייגות, כיוון שהיות וחלק מהנערים והנערות היו (לפי הגדרה זו) בכוח־העבודה ולמדו כאחד, הרי מספרם של אלה שלא היו בכוח־העבודה ואף לא למדו (לפי הגדרה זו) היה למעלה מ־10 אחוז. אם נראה כ"תלמיד" רק מי שהיה רשום בבית־ספר של יום, שבפיקוח הממשלה, הרי גודל קבוצת הלא־עובדים ולא־לומדים היה בשנת 1958, בסביבות 20 אחוז מאוכלוסיית גילאי 14 עד 17.

[4] ייתכן כי נפלו במספרים אלה טעויות גדולות, בשל השימוש במדגמים קטנים ובשל שיטת העקיפין של חישוב תלמידים בבתי־ספר של יום.

לגבי האוכלוסייה היהודית שלמטה מגיל 14, דומה כי חוק חינוך החובה הוא יעיל ביותר: בשנת 1958, היו 97.8 אחוז מהילדים שבגיל 6 עד 13 רשומים בבתי־ספר שבפיקוח ממשלתי. זוהי עלייה של כמעט 3 אחוזים, לעומת שנת 1952. יש לציין כי עלייה דומה ארעה בביקור בבתי־הספר בקרב ילדים לא־יהודיים בני 6 עד 13, אך אף בשנת 1958 היתה מידת ביקורם 69.6 אחוז בלבד [5]. עבודת־ילדים, שהיא עתה [6] נדירה ביותר באוכלוסייה היהודית, עדיין מצויה בכפרים הערביים.

(ב) גברים בני 55 ומעלה

כפי שמראה לוח 14, אין בקבוצת־הגילים 35 עד 54 הבדלים בולטים בשיעורי ההשתתפות בכוח־העבודה בין החלקים השונים בהתאם ליבשת־המוצא ולוותק. אך החל בבני 55 שנה [7], שיעור ההשתתפות הנמוך של עולים מאסיה ומאפריקה נעשה בולט; שיעור ההשתתפות שלהם הוא 61 אחוז, בהשוואה ל־93 אחוז בקרב ותיקים מאירופה ומאמריקה. בתווך מצויים הגברים והנשים ילידי הארץ והעולים החדשים מאירופה.

לוח 17: השתתפות היהודים בכוח־העבודה האזרחי, לפי רמת ההשכלה, הגיל והמין: יוני 1954

(באחוזים)

מין ורמת השכלה	כל הגילים	14–24	25–29	30–39	40–49	50 ומעלה
זכרים						
סך הכל	76.6	59.4	94.6	96.1	95.8	68.4
לא למדו	67.9	78.7	88.5	91.2	88.7	43.1
לא גמרו בית־ספר יסודי	75.4	58.1	95.5	95.2	94.0	59.1
גמרו בית־ספר יסודי	83.5	57.7	97.2	97.3	97.3	78.6
גמרו בית־ספר תיכון או גבוה	92.1	71.4	94.0	98.1	98.5	87.2
סטיית התקן של אחוזי ההשתתפות [1]	9.4	9.8	3.4	4.1	4.7	17.1
נקבות						
סך הכל	21.7	32.2	24.5	20.1	23.3	11.7
לא למדו	9.4	19.3	10.3	10.5	9.5	5.3
לא גמרו בית־ספר יסודי	17.8	27.9	15.0	14.0	17.2	9.7
גמרו בית־ספר יסודי	23.5	32.6	22.0	20.0	23.8	13.7
גמרו בית־ספר תיכון או גבוה	37.6	55.2	45.2	31.2	37.8	26.8
סטיית התקן של אחוזי ההשתתפות [1]	10.2	13.5	13.5	7.9	10.3	7.9

[1] סטיית תקן בלתי משוקללת של אחוזי ההשתתפות בדרגות השכלה שונות.
מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם יוני 1954, לוח 36.

[5] הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ט, עמ' 359.

[6] בהנחה שכל ה"מפרנסים" שנרשמו ברישום התושבים של שנת 1948 כבני פחות מ־15 שנה היו למעשה בני 10 עד 14, הרי 3.5 אחוזים מהנערים ו־2.7 אחוזים מהנערות בקבוצת־גילים זו היו אז בכוח־העבודה. ראה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"א, עמ' 22.

[7] ניירות העבודה של סקר כוח־האדם, 1954, המראים התפלגויות־גילים מדוייקות יותר, מציינים כי ההבדל הנדון לעיל היה מובהק גם לגבי גברים בני 45 עד 54.

הבדלים בהשכלה בולטים אצל החלקים השונים, בהתאם ליבשת־המוצא ולוותק. (ראה לוח 13). בקבוצת־הגילים 45 עד 59, המספר הממוצע של שנות לימוד של עולים חדשים מאסיה ומאפריקה היה 3.7, בהשוואה ל־9.7 בקרב ותיקים מאירופה. הבדלים כעין אלה קשורים כרגיל קשר אמיץ בהבדלים בהשתתפות בכוח־העבודה (לוח 17).

גם בקבוצת־הגילים הצעירה יותר קיימות רמות־השכלה שונות, אך — כפי שצויין לעיל (בלוח 13) — אין הבדלים ניכרים בשיעורי כוח־העבודה. שתי סיבות אפשריות לכך: ראשית, הפער ברמת ההשכלה גדל ככל שהגיל גדל, עד לגיל 60 שנה; ושנית, יש להניח כי השפעת רמת ההשכלה על ההשתתפות בכוח־העבודה גדלה עם העלייה בגיל. הנחה אחרונה זו סבירה היא; משמעותה היא כי המגבלות הפיסיות של הזקנה יש להן השפעה רבה יותר על נעדרי־השכלה מאשר על בעלי־השכלה, שכן אלה האחרונים מסוגלים לעבוד בעבודות שאינן מחייבות מאמץ־גופני.

אך אפילו בקרב קבוצות־הגילים הקשישות יותר, אין ההבדלים ברמת ההשכלה מהווים את ההסבר היחיד להבדלים בשיעורי ההשתתפות בכוח־העבודה בקרב החלקים השונים של האוכלוסייה שהם בני אותם הגיל והמין. במיוחד, אין גורם זה משמש להסבר שיעורי כוח־העבודה הנמוכים הרבה יותר של עולים מאסיה ומאפריקה, בהשוואה לוותיקים. לגבי צמדי־השוואה אחרים — יוצאי אירופה לפי הוותק, והשוואות לגבי תקופה נתונה בין עולים מיבשות שונות — דומה כי ההבדלים בהשכלה מסבירים מחצית או יותר, מההבדלים בשיעורי כוח־העבודה [8].

הסבר מסייע לשיעורים הנמוכים של כוח־העבודה אצל עולים חדשים מאסיה ומאפריקה בני למעלה מ־55 הוא העובדה, שאין הם יכולים להשתמש במיומנותם ובנסיונם הקודמים. חלק גדול יחסית מכלל העולים מיבשות אלה, אשר נותרו בכוח־העבודה, החליפו את עיסוקיהם (לוח 18). לגבי קשיש שהשכלתו לקויה, החלפת־עיסוק שתעלה יפה היא כנראה קשה במיוחד, אם יש לבצעה בתקופה מאוחרת יחסית בחייו. מבחינה זו היה יתרון לוותיקים שהיו בני אותו הגיל, בעלי אותה רמת־השכלה ומאותה יבשת־מוצא.

[8] מסקנות אלה מבוססות על הלוחות הבאים:

העלייה במספר המשתתפים בכוח־העבודה האזרחי לכל 1,000 נפשות, הקשורה בכל שנת השכלה נוספת (בממוצע) לאותה אוכלוסייה — יהודים, לפי הגיל, המין, ורמות השכלה בסיסיות שונות

גיל־מין	לכל 1,000 נפשות עם 0 שנות השכלה	4 שנות השכלה	8 שנות השכלה
	כל שנת־השכלה נוספת (בממוצע) מוסיפה לכוח־העבודה האזרחי:		
	(1)	(2)	(3)
גברים			
29–15	−20	0	10
44–30	10	2	2
54–45	20	20	10
60 ומעלה	20	20	7
נשים			
29–15	20	12	40
44–30	12	12	20
54–45	15	15	15
60 ומעלה	3	3	10

לוח זה הוכן על־ידי אינטרפלציות בלוח 17. אל התוצאות יש להתייחס כאל קירובים גסים. בהשתמשנו

לוח 18: חלק העולים ששינה את משלח ידו בחו"ל עם עלייתו ארצה, לפי יבשת־המוצא, הוותק והמין: יוני 1954

(באחוזים)

המין	כל העולים	יוצאי אירופה ואמריקה		יוצאי אסיה ואפריקה	
		ותיקים	חדשים	ותיקים	חדשים
זכרים	56.0	45.4	52.4	54.2	69.9
נקבות	44.6	40.8	46.0	..	..

מקור: פרופ' ו. בקי: *Immigration to Israel:* Table 9, Round Table on International Migrations, International Economic Association at Igls, September 1955.

גורם אחר שנבדקה השפעתו על ההשתתפות בכוח־העבודה מצד גברים קשישים יותר היה מבנה המשפחה (לוח 19). למרות העובדה כי שיעורי כוח־העבודה של עולים חדשים מאסיה ומאפריקה היו נמוכים מאשר אלה של חלקים אחרים באוכלוסיית היהודים בני 45 עד 54, ונמוכים בהרבה בקרב בני 55 עד 64 (ראה לוח 14), היה מספר המשתתפים בכוח־העבודה למשפחה גבוה לגבי חלק־אוכלוסייה זה ממש כלגבי ותיקים מאירופה ומאמריקה. זאת ניתן להסביר רק אם נתייחס למספרים הגדולים של בנים בגיל־העבודה במשפחות אלה, והרמה הגבוהה יחסית של השתתפותם בכוח־העבודה.

יש להימנע מהמסקנה כי מבנה המשפחה אצל יוצאי אסיה־אפריקה מביא להסתלקות מוקדמת של האב מכוח־העבודה. הנתונים שבלוח 19 מראים כי למרות הדמיון הגס במבנה

בלוח זה ובלוח 13 לצורך טור (2), ובלוח 14 לצורך טור (1), נתקבל הלוח הבא: ההבדלים הממשיים במספר המשתתפים בכוח־העבודה האזרחי לכל 100 נפשות בקרב קבוצות־עולים שונות, וההבדלים שניתן היה לצפות להם אילו היתה רמת ההשכלה משמשת הגורם היחיד

בקרב קבוצת העולים	ההשוואה	משתתפים בכוח העבודה האזרחי לכל 100 נפשות	
		ההבדל למעשה	ההבדל המצופה מגורם ההשכלה בלבד
		(1)	(2)
אירופה–אמריקה	ותיקים לעומת עולים חדשים		
זכרים 55–64		5	3
נקבות 35–54		4	3
נקבות 55–64		8	5
אסיה–אפריקה	ותיקים לעומת עולים חדשים		
זכרים 55–64		24	1
נקבות 35–54		0	2
ותיקים	אירופה–אמריקה לעומת אסיה–אפריקה		
זכרים 55–64		26	9
נקבות 35–54		16	9
נקבות 55–64		16	8

המשפחה בין עולים חדשים לבין ותיקים מאסיה ומאפריקה, הרי בקרב הוותיקים לא הסתלקו ראשי־משפחות קשישים יחסית משוק־העבודה. יתר על כן, בארצות מעוטות פיתוח, השתתפות גברים בני 55 ומעלה בכוח־העבודה הינה גבוהה כרגיל. ניתן איפוא להסיק את המסקנה, כי מספר גדול של בנים בגיל העבודה אינו מביא ברגיל להסתל־קות מוקדמת מכוח־העבודה. לא זו בלבד, אלא שלאור הקשיים המיוחדים של היקלטות בשוק־העבודה הישראלי בתקופה שלאחר 1948 — קשיים שהיו תוצאתם השכיחה של גיל גבוה בעת העלייה ארצה, הצורך להחליף את משלח־יד ורמת־השכלה נמוכה — מצאו גברים אלה יוצאי אסיה ואפריקה אפשרות, בשל מבנה משפחותיהם, "לפתור" את הבעייה על־ידי הסתלקות מהביקוש לעבודה.

לוח 19: המספר הממוצע של משתתפים בכוח־העבודה, נפשות ותלויים־במפרנס במשפחה, לפי גיל ראש המשפחה, יבשת־המוצא והוותק: יוני 1954

גיל ראש המשפחה	כל האוכלוסייה היהודית	אירופה־אמריקה		אסיה־אפריקה		ישראל
		ותיקים	חדשים	ותיקים	חדשים	
(א) מספר המשתתפים בכוח־העבודה בממוצע למשפחה						
44–35	1.29	1.33	1.23	1.23	1.31	1.36
54–45	1.49	1.46	1.87	1.87	1.57	1.61
64–55	1.62	1.57	2.02	2.02	1.64	1.88
(ב) מספר הנפשות בממוצע למשפחה						
44–35	4.41	3.94	3.74	5.57	5.80	4.92
54–45	4.08	3.62	3.38	5.74	5.54	4.61
64–55	3.54	2.99	2.96	5.28	4.64	4.08
(ג) מספר התלויים בכל מפרנס בממוצע למשפחה						
44–35	2.42	1.96	2.04	3.53	3.43	2.62
54–45	1.74	1.48	1.43	2.07	2.53	1.86
64–55	1.19	0.90	0.92	1.61	1.83	1.17

מקור: לוח מיוחד מסקר כוח־האדם 1954 (מומן על־ידי קרן פורד עבור האוניברסיטה העברית. מובא כאן ברשותו האדיבה של פרופ׳ ר. בקי).

(ג) נשים בנות 35 ומעלה

גם בקרב נשים קיימים הבדלים גדולים בהשתתפות בכוח־העבודה בקרב החלקים השו־נים לפי יבשת־המוצא והוותק. סולם ההשתתפות דומה לזה המצוי בקרב גברים בקבוצות־הגילים שמעבר ל־35 בכך, שהשתתפות גבוהה נמצאה אצל נשים מאירופה והשתתפות נמוכה אצל נשים מאסיה ומאפריקה. היה גם קשר מסויים בין ההשתתפות לוותק — השתת־פות גבוהה אצל הוותיקות ונמוכה אצל החדשות — אך מבחינה זאת היה הקשר בולט הרבה פחות מאשר אצל גברים (ראה לוח 14 לעיל)[9].

[9] לגבי הנתונים של סקר כוח־האדם, 1954, נערך חישוב מקדמי־הקשר בין שיעורי ההשתתפות בכוח־העבודה מחד לבין יבשת־מוצא וותק מאידך. לגבי גברים בכל קבוצת־גילים שלמעלה מ־35, היתה ההש־תתפות הגבוהה בכוח־העבודה קשורה במידה שווה, בקירוב, עם מוצא אירופי ועם ותק בארץ; לגבי נשים היו מקדמי־הקשר של הוותק כשני־שלישים מאלה של יבשת־המוצא. בשנת 1954 היה רווח ניכר יותר בין השיעורים של עולות לבין אלה של ותיקות יוצאות אסיה ואפריקה מאשר ב־1958.

שיעורי השתתפות בכוח־העבודה

בשנת 1958, היה זה במיוחד בקרב יוצאות אסיה ואפריקה שלוותק היה קשר מועט יחסית עם שיעורי כוח־העבודה — בניגוד בולט, כפי שצויין לעיל, לעולים מאסיה ומאפ־ריקה. לגבי קבוצת הגילים 35 עד 54, למרות עליונות קלה ברמת־ההשכלה של הנשים הוותיקות, לא היה למעשה הבדל כלשהו בשיעורי כוח־העבודה (ראה הלוח השני בהערה 8 לעיל). ההסבר המוצע לכך הוא, כי המנהגים המשפיעים על ההשתתפות בכוח־העבודה נשארים סטאטיים יחסית במשך הזמן בקרב נשים מרקע מסויים. התרשמות זו נתמכת על־ידי לוח 19, המראה כי מספר בני המשפחה דומה יותר בין משפחות מאותה יבשת־מוצא מאשר בין משפחות מאותו וותק [10].

לוח 20: השתתפות אמהות יהודיות בכוח־העבודה, לפי גיל האם וגיל הילד הצעיר: יוני 1954

(באחוזים)

גיל האם	כל האמהות	גיל הילד הצעיר			
		2–0	5–3	9–6	13–10
כל הגילים	18.0	12.6	18.5	23.7	22.7
29–14	21.3	14.5	23.2	34.8	30.1
44–30	18.2	12.7	17.9	22.5	23.5
59–45	5.5	7.7	14.4	19.9	17.4

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם יוני 1954, לוח 13, עמ' 21.

לוח 20 מראה, כי בכל קבוצת־גילים נטייתן של נשים להשתתף בכוח־העבודה עולה, ככל שעולה גילו של הילד הצעיר ביותר במשפחה. במידה ניכרת, זהו כנראה ההסבר להבדלים בשיעורי ההשתתפות בכוח־העבודה בין נשים בנות אותו הגיל יוצאות יבשות

לוח 21: השתתפות נשים יהודיות בכוח־העבודה, לפי הגיל והמצב המשפחתי: יוני 1954

(באחוזים)

הגיל	נשואות	רווקות	גרושות ואלמנות
14 ומעלה	16.6	41.3	22.7
19–14	17.5	27.0	—
24–20	19.8	69.5	75.0
34–25	16.9	74.0	72.7
44–35	18.2	67.8	69.3
54–45	16.0	68.4	34.0
64–55	9.8	50.0	13.4
65 ומעלה	5.5	33.3	4.6

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם יוני 1954, לוח 12, עמ' 21.

[10] ראה כמו־כן: ר. בקי, "ההתפתחות הדימוגראפית של ישראל", רבעון לכלכלה, מס' 8, יוני 1955, עמ' 388.

שונות. שיעור הפריון של נשים מאסיה ומאפריקה גבוה בכל קבוצת־גילים מזה של נשים מאירופה [11]. כתוצאה מכך, יש בכל קבוצת־גילים של אמהות נשים רבות יותר מאסיה ומאפריקה עם ילדים צעירים, ומספרן של אלה החופשיות לעבוד מחוץ לבתיהן הוא נמוך. יתר על כן, עם עליית גיל הנשים הנטייה בקרב ילידות אירופה היא שיהיו להן רק ילדים מבוגרים יותר, ועל כן חוזרות כמה מהן לעבודה מחוץ לבית; בעוד שנשים מאסיה ומאפ־ריקה נוטות להוסיף ללדת, כך שתמיד מצויים בבית ילדים צעירים, ואלה מונעים את כניסתן של הנשים לכוח־העבודה.

השתתפות נשים נשואות בכוח־העבודה נמוכה יותר מאשר השתתפות הרווקות בכל קבוצת־גילים (לוח 21). בהנחה שחלקן של הנשים הנשואות גבוה יחסית בקרב ילידות אסיה ואפריקה, מהווה תופעה זו הסבר נוסף לשיעורים הנמוכים יותר של השתתפותן בכוח־העבודה.

3. ההשתתפות בכוח־העבודה ורמת־האבטלה

כפי שצויין במבוא, הגדרת המובטלים בסקרי כוח־האדם אינה כוללת אנשים שאינם עובדים או מבקשים עבודה באורח פעיל היות ואין הם רואים אפשרות שימצאוה [12]. אילו היה מספרם ניכר הרי נצפה לגלות יחס שלילי בין ההשתתפות בכוח־העבודה לרמת־האב־טלה.

לוח 22: מקדמי מתאם־דרגה בין שיעורי השתתפות בכוח־העבודה לבין שיעורי אבטלה, יהודים: 1954

בין קבוצות מסווגות לפי:	מקדם מתאם הדרגה			רמת מובהקות של 5%		
	זכרים	נקבות	שני המינים	זכרים	נקבות	שני המינים
א. יבשת־המוצא ותק בקבוצת הגילים						
19–15	+0.08	+0.10		0.811	0.407	
24–20	−0.10	+0.40		0.811	0.407	
34–25	−0.12	−0.43		0.811	0.407	
44–35	−0.86	−0.89		0.811	0.407	
54–45	−0.83	−0.80		0.811	0.407	
64–55	−0.80	..		0.811	0.407	
ב. השכלה	1.00	1.00		−1.00	−1.00	
ג. צורת הישוב			−0.89			0.708
ד. מחוז			−0.83			0.811

מקורות: (1) הלשכה המרכזית לסטיסטיקה, סקר כוח־האדם יוני 1954, לוח 35.
(2) סקר כוח־האדם יוני 1954, ניירות עבודה.
(3) הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם יוני 1956, סדרת פרסומים מיוחדים מס. 68.

[11] ראה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ט, לוח 25, עמ' 46.

[12] מבחינה טכנית, אפשר למנות אנשים מעין אלה כמובטלים, בהתאם להגדרות ולהוראות המלאות של הסקרים. ראה סקר כוח־האדם יוני 1954, עמ' י"א. למעשה, המספרים שנכללו בהתאם לכך הם אפסיים.

בחינת המספרים לשנת 1954 הראתה כי יחס זה קיים בקבוצות מסויימות באוכלוסייה, אם כי לא בכולן. הוא היה בולט במיוחד בקרב גברים ונשים בני 35 עד 64. כלומר, אם נחלק את הנשים או הגברים בקבוצת־הגילים 35 עד 64 לקבוצות משנה (לפי קבוצת־גילים קטנה יותר, יבשת־מוצא, או ותק) נמצא כי שיעור ההשתתפות פחת עם השיעור העולה של אבטלה. יחס הדוק בין אבטלה גבוהה והשתתפות נמוכה בכוח־העבודה נמצא גם בקבוצות אוכלוסייה שונות המסווגות לפי רמת ההשכלה, לפי סוג היישוב, או לפי המחוז. אך יחס זה לא היה קיים במקום שגברים ונשים קובצו לקבוצה אחת, או כאשר נבחנו קבוצות־גילים למטה מ־35. לוח 22 מראה את המספרים שעליהם מבוססות מסקנות אלה.

שאלה אחרת היא, באיזו מידה מביאה ההגדרה של האבטלה בהתאם לסקר כוח־האדם להפחתה שלא כדין בהיקף האבטלה, כפי שהיא מובנת כרגיל? ההגדרה לפי סקר כוח־האדם מתייחסת רק לשבוע רצוף של אבטלה, ואינה מכלילה אנשים שעבדו עבודה חלקית ושחפשו עבודה מלאה. בלוח 23 נערכת השוואה בין מספריהם של מובטלים חלקיים אלה עם מספרי המובטלים במשך שבוע רצוף ביוני 1956. הלוח מראה כי חלקם של המובטלים חלקית לא היה גבוה ביותר (1.5 אחוז מכוח־העבודה), ובחלוקה לפי הגילים היה דומה פחות או יותר לאלה שהיו מובטלים במשך שבוע רצוף. כן מראה הלוח כי רוב המועסקים חלקית לא התעניינו באורח פעיל בעבודת יום מלא; כלומר, המובטלים חלקית היו חלק קטן למדי מהמועסקים חלקית.

לוח 23: אבטלה, אבטלה חלקית ותעסוקה חלקית בקרב יהודים לפי הגיל: יוני 1956

(באחוזים)

הגיל	סך כוח־העבודה האזרחי	מובטלים מלאים	מובטלים חלקית	מועסקים חלקית (פרט למובטלים חלקית)
17–14	100.0	16.7	2.4	37.1
34–18	100.0	8.2	2.1	8.4
44–35	100.0	4.6	1.1	7.9
54–45	100.0	5.1	1.6	8.2
64–55	100.0	8.6	2.1	10.9
65 ומעלה	100.0	6.9	1.1	26.7

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם יוני 1956, לוחות 33 ו־36.

4. המבנה הדימוגרפי של האבטלה

לוח 24 מהווה את דפוס־הגילים של פעילות כוח־העבודה לכל מין באוכלוסייה הישראלית כולה, יחד עם שיעורי האבטלה, בנובמבר 1955. בקרב הזכרים והנקבות כאחד היתה האבטלה גבוהה ביותר אצל קבוצת־הגילים הצעירה ביותר, 14 עד 17, בעוד שאצל זכרים הושג שיא שני באבטלה בגילים 55 עד 64. דפוס האבטלה בצורת U בקרב הזכרים היה בערך הפוך מדפוס השתתפותם בכוח־העבודה. לגבי נקבות, לעומת זאת, היה מתאם בין השתתפות נמוכה בכוח־העבודה בגילים הגבוהים יותר לבין שיעורי אבטלה נמוכים יותר.

שיעורי האבטלה הנמוכים בהרבה אצל נשים מבוגרות מאשר אצל גברים מבוגרים אינה מבליטה די הצורך את הניצול הנמוך מדי, יחסית, של כוח־האדם של הנשים המבוגרות.

לוח 24: שיעורי ההשתתפות והאבטלה בכוח־העבודה לפי מין וגיל: נובמבר 1955
(באחוזים)

הגיל	זכרים		נקבות	
	כוח־העבודה האזרחי מחולק באוכלוסייה	מובטלים מחולק בכוח־העבודה האזרחי	כוח־העבודה האזרחי מחולק באוכלוסייה	מובטלים מחולק בכוח־העבודה האזרחי
סך־הכל בני 14 ומעלה	80.1	5.6	26.5	7.9
17–14	42.2	15.2	31.7	18.0
34–18	80.9	7.4	32.2	9.5
54–35	96.4	4.8	26.2	3.9
64–55	82.3	10.1	17.0	3.2
65 ומעלה	38.3	8.8	5.1	..

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם נובמבר 1955, ניירות עבודה.

ניקח, למשל, גבר ואשה, כל אחד מהם בן 55, המסוגלים לעבוד והמעוניינים בכך במידה שווה, אך שניהם מחוסרי עבודה. מסיבות חברתיות־תרבותיות, עשוי הגבר לנקוט בפעולה פה ושם כדי למצוא עבודה אף שלא יעשה זאת באורח סדיר — מאחר שהוא רואה את עצמו כחלק משוק־העבודה, אך מובטל; בעוד שהאשה עשוייה להעדיף לראות את עצמה — ולנהוג — כ"עקרת בית", ולא כאשה מובטלת. הגדרות שונות אלה של מעמדם הנקבעות על־ידי החברה, תשתקפנה — ובראוי — במספרי כוח־העבודה, אף שמנקודת־הראות של ניצול עתודות כוח־האדם מצבם זהה; הסיכויים שמי מהם ילך לעבוד שווים בדיוק, אם אמנם היתה מוצעת לפתע עבודה לשניהם.

לוח 25 מראה את חלקם של המובטלים לפי הגיל–מין–יבשת־מוצא–וותק בשנת 1954. בקבוצת־הגילים 14 עד 17 היה חלקם של המובטלים אחיד הרבה יותר לגבי חלקי־אוכלוסייה שונים מאשר בכל קבוצת־גילים אחרת. אף שהמדגמים היו כה קטנים עד כי

לוח 25: שיעורי אבטלת יהודים לפי גיל, יבשת־מוצא וותק: יוני 1954
(באחוזים)

יבשת־וותק	כל הגילים	17–14	34–18	44–35	54–45	64–55	65 ומעלה
סך־הכל	8.3	23.8	9.1	6.3	..	6.1	9.8
ילידי הארץ	10.7	25.4	10.0	6.4	(4.4)	(2.1)	(4.3)
אסיה־אפריקה							
ותיקים	7.9	(31.0)	9.5	6.0	4.8	2.9	(9.4)
חדשים	15.4	23.0	13.9	11.2	19.6	14.6	(20.0)
אירופה־אמריקה							
ותיקים	3.4	(16.4)	4.4	2.2	3.8	1.7	(5.5)
חדשים	7.9	19.5	6.8	6.1	8.4	11.2	(13.8)

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם יוני 1954, לוח 2 ולוח 8.

ייתכן כי נפלו במספרים טעויות גדולות, הרי האבטלה הגבוהה של ילידי הארץ מעניינת במיוחד, לאור העובדה שרמת השכלתם היתה גבוהה למדי בהשוואה לחלקי אוכלוסייה אחרים. יתר על כן, ההבדלים באומדני שיעורי האבטלה בין ותיקים לעולים חדשים לא היו קיצוניים, ואם אמנם מורה המדגם הקטן על הכיוון כהלכה, היו שיעורי האבטלה בקרב הוותיקים יוצאי אסיה ואפריקה גבוהים יותר מאשר בקרב העולים החדשים.

הסברה המוצעת היא, שהגורמים העיקריים באבטלה הגבוהה בקבוצת־הגילים 14 עד 17 קשורים בארגונו של שוק־העבודה. מבנה השכר מביא, כנראה, לידי כך שמחיר העסקתם של עובדים צעירים הינו גבוה מדי. ייתכן כי המוסדות להדרכתם, לאימונם ולהצבתם של עובדים צעירים אינם מספקים את כל הצרכים. ייתכן כי גישתם של המעסיקים ושל העובדים המבוגרים יותר אינה נוחה להעסקת עובדים צעירים, מסיבות בלתי־רציונליות. לעומת

לוח 26: שיעורי אבטלת יהודים לפי דרגת ההשכלה והמין: יוני 1954

(באחוזים)

דרגת ההשכלה	זכרים	נקבות
לא בקרו בבי״ס	12.9	12.9
לא גמרו בי״ס יסודי	11.6	12.4
גמרו בי״ס יסודי	7.8	9.1
גמרו בי״ס תיכון או גבוה	4.5	4.0

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם יוני 1954, סדרת פרסומים מיוחדים מס. 56, לוח 35.

זאת, העובדה שבני 17 עומדים לצאת לשירותם הצבאי היא סיבה רציונלית, מבחינה כלכלית, לאפליה נגדם מצד המעסיק.

בעוברנו לקבוצות־הגילים המבוגרות יותר, בולטות שתי מגמות: מצד אחד, ירידה בשיעור הכולל של האבטלה, ומצד שני, הבדלים רחבים יותר בין קבוצות יבשת־מוצא

לוח 27: שיעורי אבטלת יהודים, לפי משלח יד: יוני 1954

(באחוזים)

משלח יד	אחוז המובטלים
סך הכל	8.3
עובדים במקצועות חפשיים וטכניים	1.2
מנהלים ועובדים מנהליים	1.5
פקידים	2.1
סוחרים ועובדי מכירה	1.6
חקלאים ופועלים פשוטים בחקלאות	7.9
נהגים ועובדי תחבורה	3.9
עובדי מלאכה, תעשייה ובנייה	6.1
עובדי שירותים	3.8
פועלים פשוטים	10.2

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם יוני 1954, לוח 18.

ותק. בכל קבוצת־גילים שמעל ל־18 גבוה אחוז האבטלה בקרב העולים החדשים מאשר בקרב הוותיקים, בעוד שילידי הארץ ניצבים ביניהם. לגבי חלקי־אוכלוסייה אלה, סולם זה הפוך לסולם רמת־ההשכלה.

עדות ישירה לגבי הקשר ההדוק שבין רמת־השכלה נמוכה לבין רמת אבטלה גבוהה ניתנת בלוח 26. לוח 27 מדגים את היחס השלילי ההדוק בין רמת הכושר המקצועי לבין רמת האבטלה.

5. תוספות פוטנציאליות לכוח־העבודה האזרחי בזמנים כתיקונם

כפי שצויין במבוא, לא נעשה כל נסיון במחקר זה לאמוד את כוח־העבודה הפוטנציאלי לשעת חירום. עם זאת ייתכן לאמוד, באמצעות "ניתוח פונקציונלי" של האוכלוסייה, אומדן גס של מספר האנשים העשויים, כפי שהדברים נראים, להיות מגוייסים לכוח־העבודה האזרחי בנסיבות נורמליות. זוהי מטרת סעיף זה.

למטרה זאת חילקנו את האוכלוסייה בגיל 14 ומעלה לקבוצות־גילים, וכל קבוצת־גילים — למשתתפים בכוח־העבודה האזרחי, עקרות בית, תלמידים, אנשי צבא ו"אחרים". ה"אחרים" כוללים תושבי מוסדות סגורים, מקבלי הכנסה ממענקים או גימלאות, ואנשים שמעמדם אינו ברור. לוח 28 מראה חלוקה זו לשנת 1959.

לוח 28: חלוקת האוכלוסייה בגיל 14 ומעלה לפי תפקידים: 1959

(באחוזים מכלל האוכלוסייה בגיל 14 ומעלה)

גיל־מין	האוכלוסייה	כוח־העבודה האזרחי	עקרות־בית	תלמידים	אנשי צבא [1]	אחרים
שני המינים	100	53	29	6	4	8
זכרים, 14 ומעלה	50	40	..	3	3	4
17–14	5	2	..	2	..	1
54–18	37	33	..	1	3	
64–55	5	4	..	..	..	1
65 ומעלה	3	1	..	..	..	2
נקבות, 14 ומעלה	50	13	29	3	1	4
17–14	5	1	1	2	..	1
54–18	36	11	24	1	1	
64–55	5	1	3	..	..	1
65 ומעלה	4		1	..	..	2

[1] את מספר אנשי הצבא אמדנו באורח שרירותי.

מקורות: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקרי כוח אדם 1959, שנתון סטטיסטי לישראל תש"ך, עמ' 300, וניירות עבודה.

הקבוצה הגדולה ביותר באוכלוסיית גיל העבודה היתה זו של המשתתפים בכוח־העבודה האזרחי, שהיוו 53 אחוז מהאוכלוסייה בגיל 14 ומעלה. הקבוצה הגדולה ביותר אחריה היתה קבוצת עקרות הבית, שהיוותה 29 אחוז. חלקם של התלמידים היה 6 אחוזים בקירוב, כפי שהוגדרו בסקרי כוח־האדם [13]. אנשים שבשירות צבאי סדיר נאמדו ב־4

[13] אחוז זה היה נמוך יותר, בהתאם להגדרות אחרות. ראה הערה 3 עמ' 44.

אחוזים. השאר, כלומר ה"אחרים", היוו 8 אחוזים מסך האוכלוסייה בגיל 14 ומעלה. מחמת הנטייה להפריז כלשהו בחלקם של התפקידים החיוביים, ייתכן שחלקם של ה"אחרים" צריך להיות גבוה יותר. אך ברור, שהמאגר ממנו ניתן היה לגייס משתתפים נוספים לכוח־העבודה האזרחי — בלא לכלול אנשים הפועלים כבר כעקרות בית, תלמידים, או אנשי־צבא — לא היה גדול ביותר. מאגר זה אינו מקור רציני לכוח־עבודה נוסף, במיוחד לאור הרכבו מבחינת הגיל והמין. מחצית הכלולים במאגר זה היו בני 65 ומעלה ושמינית בלבד היו גברים למטה מגיל 55.

המקור העיקרי למשתתפים נוספים בכוח־העבודה האזרחי הוא קבוצת "עקרות הבית". קשה לקבוע כמה מבנות קבוצה זו ניתן היה לגייס, בנסיבות נורמליות, לתעסוקה. דרך אחת לאומדן מספר זה היא להשתמש ביחס בין הנשים המשתתפות בכוח־העבודה האזרחי לבין כוח־העבודה האזרחי כולו. לגבי פינלנד וצרפת, אותן ארצות אירופה בהן היה יחס זה בשיאו (לוח 35 להלן), הוא היה בסביבות 35 אחוז. אילו היה היחס בישראל, אשר בשנת 1959 הגיע לכדי 25 אחוז בקירוב, מובא ל־35 אחוז רק על ידי גיוסן של עקרות בית, היה הדבר נוגע לחמישית מקבוצת עקרות הבית.

גיוסן של עקרות הבית לתעסוקה הוא נושא המחייב מחקר מפורט. הגידול בתוצר הלאומי, שיש לצפות לו מגיוסן של עקרות בית לתעסוקה, הוא פחות מאשר יחסי לגידול במספרי המשתתפים בכוח־העבודה [14]. הבעיות והאפשרויות המחייבות עיון משתרעות על יריעה רחבה, החל במדיניות המסים וכלה במשמעות הרגשית לגבי חיי המשפחה של אשה ואם עובדות.

[14] בשנת 1959, עבדו 62 אחוז מכל הנשים המועסקות עבודה מלאה, בהשוואה ל־85 אחוז מהגברים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תש"ך, עמ' 312). רבים הסי־כויים כי המגוייסות לתעסוקה מקרב עקרות הבית שלא עבדו ב־1959 היו נוטות פחות לעבוד עבודה מלאה, מאשר הממוצע של כל הנשים שאכן הועסקו.
גורם אחר שיש לו השפעה על הגידול בתוצר הלאומי קשור באופיים המדומה של גידולים בתוצר הלאומי הנגרמים על ידי הפיכתו של שירות שאיננו בשוק לשירות הקיים בשוק. למשל, א, עקרת בית היוצאת לעבוד מחוץ לביתה, מעסיקה את ב, עקרת בית אחרת, כדי שתעבוד בביתה של א. ההשתתפות בכוח־העבודה והתוצר הלאומי עולים שניהם כתוצאה מהעסקתן ומהכנסתן הכספית של א ו־ב כאחת. אך לביתה של א סופקו שירותים גם לפני התעסוקה הכפולה — הגידול הממשי היחיד בתוצר הפיסי נובע מעבודתה של א.

פרק ג׳

השוואות בינלאומיות של השתתפות בכוח־העבודה

1. השוואה בינלאומית של מבנה הגילים

השוואת מבנה הגילים של אוכלוסיית ישראל עם מבנה הגילים של ארצות רבות אחרות ניתנת בלוח 29. התוצאות העיקריות של השוואה זו מובאות להלן.

בישראל, מהווה האוכלוסייה שמתחת לגיל 14 ומעל לגיל 65 כ־39 אחוז מכלל האוכלוסייה, בהשוואה ל־32 עד 35 אחוז מהאוכלוסייה ברוב ארצות אירופה ובארצות הברית. מבחינה זו דומה ישראל לארצות מעוטות פיתוח בדרום אמריקה ובאסיה.

כבארצות נחשלות, מהווים כאן הילדים חלק גדול יחסית של האוכלוסייה, ואילו הזקנים — חלק קטן יחסית. אנשים שגילם עולה על 65 מהווים כ־5 אחוזים מאוכלוסיית ישראל, בהשוואה לשמונה עד 11 אחוזים מהאוכלוסייה ברוב ארצות אירופה וצפון אמריקה. אחוז הילדים בישראל הוא בסביבות 35, בהשוואה ל־20 עד 30 אחוז באירופה ובארצות הברית. בתוך קבוצת הגילים 15 עד 64, הרוב הניכר בישראל הם בגילים הצעירים יותר (15 עד 39). גם מבחינה זו, דומה ישראל לארצות אמריקה הלטינית ואסיה.

העובדה שרוב האוכלוסייה שמחוץ לגילי העבודה מורכבת מילדים ולא מזקנים יש לה השפעה חשובה על הגודל וההרכב של כוח־העבודה בעתיד. כמו כן מאפשר המספר הגדול של צעירים גמישות ניכרת בהתאמת המבנה המקצועי וההשכלתי של כוח־העבודה בעתיד לצרכים המשתנים.

יש לצפות לתהליך של הזדקנות אוכלוסיית ישראל בעתיד בדומה למתרחש בארצות מפותחות. אך לאחר הבאת תהליך זה בחשבון, נמוך אחוז הזקנים הצפוי בישראל בשנת 1970 (ראה בפרק הבא) בהשוואה לזה המצוי באירופה ובצפון אמריקה כיום, ונמוך עוד יותר מהאחוז הצפוי בארצות אלה [1].

2. שיעורי ההשתתפות של האוכלוסייה הפעילה [2] לפי המין והגיל

השוואת שיעורי ההשתתפות של האוכלוסייה הפעילה לפי הגיל והמין בישראל ובארצות אחרות נעשית בלוח 30. בסעיף זה נדון בכמה מקבוצות הגיל–מין: יש לזכור, כי העדר מושגים ושיטות סטנדרטיים חושף השוואות אלה לטעויות חמורות.

[1] ראה: UN, *Economy Survey of Europe, 1955*, p. 116.

[2] המושגים והשיטות שמשתמשים בהם לאומדנים מסוג זה בארצות שונות — שונים הם במידה רבה. אנו נשתמש במונח "האוכלוסייה הפעילה" כמושג כללי, שיכסה את כולם. אומדנים מועטים בלבד מוציאים מכלל חשבון את אנשי הצבא, ועל כן המושג "כוח־העבודה הכולל" הוא המתאים ביותר לישראל, למטרות השוואה. ראה: International Labour Office, *Yearbook of Labour Statistics, 1956*, Geneva, pp. 50–53.

לוח 29: הרכב האוכלוסייה בארצות שונות לפי גיל

(באחוזים)

הארץ	שנה	סך־הכל	0–14	15–39	40–64	65 ומעלה
ישראל	1958	100.0	36.1	35.3	23.9	4.7
אירופה:						
אוסטריה	1955	100.0	22.1	32.7	33.9	11.3
בלגיה	1954	100.0	21.5	34.2	32.8	11.5
דנמרק	1954	100.0	26.6	34.3	29.5	9.6
פינלנד	1955	100.0	30.6	35.7	26.8	6.9
צרפת	1955	100.0	24.5	33.1	30.8	11.6
גרמניה המערבית	1955	100.0	21.5	35.5	33.1	9.9
הולנד	1955	100.0	29.9	35.5	26.1	8.5
נורבגיה	1954	100.0	25.5	34.6	29.9	10.0
שוודיה	1955	100.0	23.8	33.5	31.9	10.9
שוויץ	1954	100.0	24.1	34.9	31.2	9.8
בריטניה	1955	100.0	23.0	33.5	32.2	11.3
איטליה	1951	100.0	26.3	38.5	27.0	8.2
יוגוסלביה	1954	100.0	32.0	39.3	22.8	5.9
אמריקה:						
ארצות הברית	1956	100.0	27.1	30.6	35.2	7.1
קובה	1953	100.0	36.3	39.8	19.6	4.3
ג׳מאיקה	1953	100.0	36.1	40.2	19.9	3.8
ארגנטינה	1954	100.0	21.7	49.2	[1]20.9	[2]8.2
פרו	1956	100.0	44.1	37.4	15.5	3.0
קנדה	1955	100.0	32.2	36.2	23.7	7.8
אסיה:						
בורמה	1953	100.0	33.9	45.9	[1]16.2	[2]4.0
יפן	1954	100.0	33.9	40.0	20.9	5.2

[1] 40–59.
[2] 60 ומעלה.

מקורות: ישראל: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי״ט, לוח 12, עמ׳ 21.
ארצות אחרות: UN, *Demographic Yearbook 1956*, Table 4, pp. 164–178.

(א) נערים ונערות בני 14 עד 17

שיעור השתתפותם של נערים בני 14 עד 17 נמוך בישראל הן בהשוואה לארצות מעוטות־פיתוח והן בהשוואה למפותחות, פרט לארצות הברית ולקנדה (לוח 30). כפי שמראה לוח 31, גבוה מאד, יחסית, חלקם של נערים ונערות בישראל הלומדים בבתי ספר שבפיקוח ממשלתי. חלק זה, 58.6 אחוז בשנת 1958, עדיין נמוך מאד בהשוואה לזה של ארצות הברית (84 אחוז ב־1950), אך הוא גבוה בהרבה מזה שבארצות רבות, ובהן מפותחות ביותר. השארית החשבונית [3] של צעירים שאינם בכוח־העבודה ואף אינם לומדים בבית ספר

[3] ראה הערה 13 בפרק ב׳, לעיל. יש לשים לב לעובדה כי השארית החשבונית לגבי ארצות הברית היא שלילית; מספר הצעירים העובדים וגם לומדים גדול שם ממספר הצעירים שאינם עובדים ואינם לומדים.

לוח 30: שיעורי השתתפות באוכלוסייה הפעילה בארצות שונות לפי קבוצות מין וגיל

(באחוזים)

גיל־מין	ישראל (1958)	ארה"ב (1950)	קנדה (1951)	גוטמלה (1950)	דנמרק (1950)	שוויץ (1950)	גרמניה המערבית (1950)	יוון (1951)	הונגריה (1949)	פורטוגל (1950)
זכרים — ס"כ בני 14 ומעלה	84.5	78.9	82.3	94.9	[1]87.6	[1]88.7	[1]89.7	[1]87.1	[1]89.4	[1]87.8
17–14	34.8	25.6	34.8	88.1	[2]79.3	[2]64.1	[2]80.3	[2]64.6	[2]72.3	[2]71.7
34–18	95.4	86.3	93.3	96.9	95.2	94.2	94.1	90.7	94.2	90.2
54–35	96.4	93.3	95.7	97.6	97.9	98.2	96.2	95.2	96.4	94.9
64–55	81.9	83.4	85.7	94.7	90.6	91.7	80.7	89.7	84.8	86.4
65 ומעלה	33.0	41.5	38.6	73.1	35.9	50.7	26.8	61.6	61.9	67.2
נקבות — ס"כ בנות 14 ומעלה	28.9	29.0	23.4	13.9	[1]40.9	[1]33.7	[1]39.6	[1]16.8	[1]32.2	[1]21.9
17–14	26.3	11.4	19.4	15.3	[2]81.3	[2]54.4	[2]73.2	[2]23.2	[2]54.3	[2]32.6
34–18	38.4	36.4	34.6	14.3	52.9	49.8	57.7	21.9	39.9	26.9
54–35	27.8	34.1	21.2	13.7	43.3	28.1	35.4	14.6	27.3	18.8
64–55	18.2	23.4	14.5	12.3	30.5	25.6	25.7	10.3	26.3	17.3
65 ומעלה	4.8	7.8	5.1	8.7	8.3	11.9	9.7	4.9	19.5	12.2

[1] כל האוכלוסייה בגיל 15 ומעלה.
[2] גיל 15–17.

מקורות: ישראל: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקרי כוח־האדם 1958, בתוספת אומדן לגודל הצבא.
ארצות אחרות: UN, *Demographic Yearbook 1956*, Table 11.

שבפיקוח ממשלתי, גבוהה יחסית בישראל. לגבי נערות ישראליות מספר זה נמוך יחסית, כנראה משום שמספר הנערות הישראליות, שפעילות חיצונית אסורה עליהן מחמת הנוהג, קטן יותר.

לוח 31: משתתפים באוכלוסייה הפעילה ולומדים בארצות שונות בגילי 14–17 ו־15–19 (באחוזים)

הארץ	השנה	שני המינים				זכרים			
		סך הכל	בכוח־העבודה	לומדים	היתר	סך הכל	בכוח־העבודה	לומדים	היתר
גיל 14–17:									
ישראל	1958	100.0	31.6	58.6	9.8	100.0	33.5	58.8	7.7
ארצות־הברית	1950	100.0	18.5	84.0	–2.5	100.0	25.6	84.0	–9.6
גוטמלה	1950	100.0	51.7	10.1	35.2	100.0	88.1	11.2	0.7
גיל 15–19:									
קנדה	1951	100.0	48.3	37.3	14.4	100.0	58.5	40.8	4.5
אנגליה	1951	100.0	81.1	14.2	4.7	100.0	83.9	14.3	1.8
דנמרק	1950	100.0	83.7	12.6	3.7	100.0	84.3	13.6	2.1
יוון	1951	100.0	47.4	19.8	32.8	100.0	70.6	26.1	3.3
אוסטרליה	1947	100.0	73.9	11.4	4.7	100.0	81.1	12.3	6.6
אקוואדור	1950	100.0	57.0	11.4	31.6	100.0	80.6	12.3	7.1
ונצואלה	1950	100.0	50.2	11.0	38.8	100.0	79.3	11.3	9.4
בוליביה	1950	100.0	72.6	11.0	16.4	100.0	78.3	14.3	7.4
פרגואי	1950	100.0	53.8	28.7	17.5	100.0	82.7	13.0	4.3

[1] כולל אומדן המשרתים בצבא.

מקורות: ישראל: גיל 14–17: כוח־העבודה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקרי כוח־האדם 1958.

לומדים: ראה לוח 16, לעיל.

ארצות אחרות: UN, *Demographic Yearbook*, Tables 11, 17.

(ב) גברים ונשים בני 18 עד 34

השוואת שיעורי ההשתתפות בקבוצת־הגילים 18 עד 34 — המהווה כשליש מהאוכלוסייה הישראלית — עם אלה הנהוגים בארצות אחרות, כמעט בלתי אפשרית בהעדר מספרים מדוייקים לגבי מספר המשרתים בצבא. נוכל לציין את הממדים של ההשתתפות בקירוב בלבד, על־ידי שנשתמש באומדנים גסים ושרירותיים של מספרים אלה; המספרים בהם השתמשנו הם 39,000 עד 40,000 גברים ו־10,000 עד 11,000 נשים. על בסיס זה שיעור ההשתתפות של גברים בקבוצת־גילים זו הוא כ־95 אחוז, ושל נשים כ־38 אחוז. השיעור לגבי גברים גבוה, בעוד שהשיעור לגבי נשים דומה לשיעור ההשתתפות הבינוני — בהשוואה לארצות אחרות. במידה ש(א) חלקו של הצבא בכוח־העבודה הכולל גדול בישראל מאשר בכמה ארצות אחרות, ו(ב) ייתכן כי כמה מהחיילים לא היו מצויים בשוק־העבודה אילו היו אזרחים, עשויים שיעורים אלה להיות מוגזמים קמעה, לצורך השוואה עם ארצות אחרות.

(ג) גברים בני 35 ומעלה

השוואה של מידת השתתפות גברים בני 35 עד 54 בישראל עם זו שבארצות אחרות

מראה, כי גם בקבוצה זו מצוייה ישראל בתווך. כמעט כל הגברים בקבוצת־גילים זו משתתפים בכוח־העבודה, בארץ כבחוץ־לארץ. אך השתתפותם של הגברים הישראליים בני 55 עד 64 ו־65 ומעלה נמוכה יחסית (לוח 32).

השיעור הנמוך של כוח־העבודה בישראל לגבי עולים חדשים בני 55 עד 64, שבאו מארצות מעוטות־פיתוח, הוסבר לעיל (פרק ב׳, סעיף 2ב׳) בקשיים שבקליטת קבוצה מיוחדת זו של עולים. גם לגבי אנשים רבים בני 65 ומעלה יש תוקף לניתוח זה. יתר על כן, לגבי ישראלים בני 65 ומעלה יש כרגיל סידורים לפרישה מהעבודה. אם נבחן את היחס שבלוח 32, בין ההכנסה הגבוהה לנפש לבין שיעורי ההשתתפות הנמוכים בכוח־

לוח 32: השתתפות גברים בני 35 ומעלה באוכלוסייה הפעילה, בארצות שונות

(באחוזים)

הארץ	השנה	54–35	64–55	65 ומעלה
ישראל	1958	96.4	81.9	33.0
תורכיה	1950	91.6	81.5	55.1
אמריקה:				
קנדה	1951	95.7	85.7	38.6
ארצות הברית	1950	93.3	83.3	33.6
ארגנטינה	1947	[1] 97.5	. .	41.4
ברזיל	1950	. .	93.2	74.5
צ׳ילי	1952	97.4	88.0	70.2
קובה	1953	95.0	89.8	57.1
גוואטמאלה	1950	97.6	94.7	73.1
ונצואלה	1950	95.6	90.5	79.1
אירופה:				
בלגיה	1947	94.0	78.4	24.7
דנמרק	1950	97.9	90.6	35.9
פינלנד	1950	97.2	90.4	56.7
צרפת	1946	94.4	81.1	34.2
יוון	1951	95.2	89.7	61.6
הונגריה	1949	96.4	84.8	61.9
הולנד	1947	. .	. .	35.5
פורטוגל	1950	94.9	86.4	67.2
שוודיה	1945	96.8	86.4	36.1
שוויץ	1950	98.2	91.7	50.7
אנגליה	1951	98.2	92.1	31.4
יוגוסלביה	1948	97.9	. .	60.3
גרמניה המערבית	1950	96.2	80.7	26.7
אוקינה:				
אוסטרליה	1947	96.9	86.2	33.2
ניו־זילנד	1951	97.3	78.8	26.5

[1] גיל 30–54.

מקורות: ישראל: ראה לוח 14.

ארצות אחרות: U.N., *Demographic Yearbook 1956*, Table 11.

העבודה של גברים בני 65 ומעלה, נמצא מתאם של 0.649. עובדה זו מסבירה חלקית את ההשתתפות הנמוכה בישראל בהשוואה לארצות עניות יותר.

(ד) נשים בנות 35 ומעלה

לוח 33 מראה כי שיעורי ההשתתפות של נשים בנות 35 עד 54 בישראל דומים למצויים בארצות מפותחות. אך שיעורי ההשתתפות של נשים ישראליות בנות 55 עד 64, ויותר של בנות 65 ומעלה, היו נמוכים בהשוואה לארצות מפותחות — במקביל לשיעורי ההשתתפות שמצאנו אצל גברים. אך לצרכי השוואה עם ארצות מפותחות, יש הפחתה בשיעורים הסגוליים של גיל הנשים בישראל, בגלל השיעור הגבוה יותר, בכל קבוצת־גילים, של נשים ישראליות שהן נשואות ואמהות לילדים.

לוח 33: השתתפות נשים בנות 35 ומעלה באוכלוסייה הפעילה, בארצות שונות (באחוזים)

הארץ	השנה	54–35	64–55	65 ומעלה
ישראל	1958	27.8	18.2	4.8
תורכיה	1950	20.8	17.7	7.3
אמריקה:				
קנדה	1951	21.2	14.5	5.1
קובה	1953	15.4	10.7	6.8
סלוודור	1950	16.7	13.5	10.5
ארצות הברית	1950	34.1	23.4	7.8
צ׳ילי	1952	26.7	21.0	13.2
אקוודור	1950	36.1	34.9	31.1
וצואלה	1950	19.1	15.2	10.2
אירופה:				
בלגיה	1947	22.8	15.4	5.4
דנמרק	1950	43.3	30.5	8.3
פינלנד	1950	59.9	47.6	20.6
צרפת	1946	50.6	43.2	22.3
גרמניה המערבית	1950	35.4	25.7	9.7
יוון	1951	14.6	10.3	4.9
הונגריה	1949	27.3	26.3	19.5
אירלנד	1946	20.9	21.8	17.0
פורטוגל	1950	18.8	17.3	12.2
שוודיה	1945	25.6	20.0	8.3
שוויץ	1950	28.1	25.6	11.9
אנגליה	1951	34.2	21.4	7.8

מקור: ראה לוח 32.

(ה) שיעור ההשתתפות הכולל

השוואה בינלאומית של שיעורי כוח־העבודה הכולל לעומת האוכלוסייה מופיעה בלוח 34. השוואה זו מראה כי שיעור ההשתתפות בישראל נמוך בהשוואה לארצות מפותחות מבחינה כלכלית.

השיעור הישראלי של כוח־העבודה הכולל לעומת האוכלוסייה בגיל 15 ומעלה כמעט זהה (60 אחוז) עם השיעור הקיים באוכלוסייה המשולבת של כל ארצות צפון, מערב ומרכז אירופה גם יחד, והוא גבוה בהרבה מהשיעור (53 אחוז) הקיים לגבי האוכלוסייה המשולבת של צפון אמריקה [4]. האחוז הגבוה של ילדים בישראל הוא כנראה הסיבה העיקרית לשיעור הנמוך של כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה, בהשוואה לארצות מפותחות. ההשפעה על שיעור זה מצד שיעורי ההשתתפות הסגוליים של קבוצות הגילים הצעירות ביותר והמבוגרות ביותר, שהם נמוכים יחסית בישראל, מתקזזת על־ידי שיעורים גבוהים מהממוצע בקבוצות הגילים האחרות ועל־ידי מבנה הגילים הצעיר יחסית של האוכלוסייה המבוגרת.

לוח 34: חלקה של האוכלוסייה הפעילה מתוך כלל האוכלוסייה, בארצות שונות

(באחוזים)

הארץ	האחוז	השנה
ברזיל	33.0	1950
ונצואלה	33.9	1950
מצרים	34.1	1947
קנדה	35.8	1957
בורמה	36.3	1953
צ׳ילי	36.9	1952
יוון	37.2	1951
ניו־זילנד	37.6	1956
פיליפינים	38.2	1957
ספרד	38.8	1940
ישראל [1]	39.2	1958
הודו	39.2	1951
ארגנטינה	40.6	1947
אוסטרליה	41.2	1954
ארה״ב	41.3	1957
איטליה	41.8	1957
נורבגיה	42.3	1950
יוגוסלביה	43.8	1953
שוודיה	44.1	1950
יפן	44.8	1956
צרפת	45.6	1958
שוויץ	45.7	1950
אנגליה	46.2	1951
אוסטריה	48.3	1951
פינלנד	48.5	1950
דנמרק	49.5	1950

[1] כולל אומדן המשרתים בצבא סדיר. אחוז כוח־העבודה האזרחי בלבד הוא 34.9.

מקור: I.L.O., *Yearbook of Labour Statistics 1958*, Table 1.

[4] החישוב לגבי ישראל לקוח מלוחות 29 ו־34. השיעורים בחוץ־לארץ מתייחסים ל־1950 והם לקוחים מ: UN, "The World's Population, Some Demographic Aspects", *International Labour Review*, Vol. LXXIII No. 2, Feb. 1956, pp. 153 and 157.

וכן מ: UN, *The Determinants and Consequences of Population Trends*, 1953, p. 144.

3. מבנה הגילים והמינים של כוח־העבודה

בלוח 35 נערכת השוואה של מבנה הגילים של כוח־העבודה האזרחי בישראל עם זה של האוכלוסייה הפעילה בארצות אחרות, ושל חלקן של הנשים באוכלוסייה הפעילה. שיעורי ההשתתפות הנמוכים של צעירים (בני 14 עד 17) בישראל באים לידי ביטוי כאן במונחים של חלק נמוך יחסית של אנשים בקבוצת־גילים זו בכוח־העבודה. לגבי בני 65 ומעלה, השיעור הישראלי הוא הנמוך ביותר מבין המופיעים בלוח; השפעתם של שיעורי ההש־

לוח 35: השוואה בינלאומית של הרכב האוכלוסייה הפעילה לפי מין וגיל
(באחוזים)

הארץ	השנה	שני המינים						אחוז הנשים מכוח־העבודה
		סך הכל גיל 14 ומעלה	17–14	34–18	54–35	64–55	65 ומעלה	
ישראל	1958	100.0	5.3	40.4	42.2	9.8	2.3	25.5
קנדה	1951	100.0	4.3	44.2	36.6	10.4	4.5	22.1
ארצות־הברית	1950	100.0	2.6	40.2	40.7	11.7	4.8	27.8
ונצואלה	1950	100.0	[1]8.0	50.7	32.2	6.2	2.9	17.8
קובה	1953	100.0	[2]12.9	[2]38.2	36.0	7.9	5.0	13.0
סלוואדור	1950	100.0	[3]17.9	[3]40.0	31.4	6.6	4.1	16.7
צ׳ילי	1952	100.0	[3]12.7	[3]41.1	34.1	7.8	4.3	24.9
אקוודור	1950	100.0	[3]15.6	[3]39.9	31.5	7.7	5.3	28.0
תורכיה	1950	100.0	[3]13.5	[3]41.3	35.2	7.0	3.0	17.7
בלגיה	1947	100.0	10.2	32.5	42.0	11.6	3.7	23.5
דנמרק	1950	100.0	[1]6.9	37.8	39.7	11.6	4.1	33.4
פינלנד	1950	100.0	[2]10.3	[2]34.7	40.2	12.1	7.5	35.9
צרפת	1946	100.0	[2]16.1	[2]28.5	40.3	12.1	7.5	35.9
יוון	1951	100.0	[1]7.8	42.5	35.5	8.6	5.6	17.4
הונגריה	1949	100.0	[1]7.1	38.0	38.2	10.2	6.5	28.8
פורטוגל	1950	100.0	8.1	42.7	33.5	9.4	6.3	22.0
שוודיה	1945	100.0	[3]8.7	[3]33.5	40.7	12.2	4.9	26.4
שוויץ	1950	100.0	5.3	83.5	38.3	11.9	6.0	29.7
אנגליה	1951	100.0	[3]11.0	[3]32.5	40.9	11.8	3.8	30.6

[1] גיל 15–17.
[2] גיל 14–19, 20–34.
[3] גיל 15–19, 20–34.

מקור: ישראל: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקרי כוח־האדם 1958; הנתון עבור ישראל הינו לגבי כוח־העבודה האזרחי.
ארצות אחרות: ראה לוח 32.

תתפות הנמוכים בכוח־העבודה של קשישים, משולבת בהשפעת מבנה הגילים הצעיר של האוכלוסייה הישראלית. חלקן של הנשים בכוח־העבודה הישראלי (כ־25 אחוז) דומה לזה המצוי בארצות מפותחות רבות. אם נזכור את הנטייה הגבוהה יחסית לנישואין ולהולדת ילדים בישראל, נראה כי חלקן של הנשים בכוח־העבודה הישראלי גבוה יחסית. מצד שני, אוכלוסיית הנשים בישראל צעירה מאשר בארצות המפותחות; מנקודת־ראות זו, חלקן בישראל נמוך.

פרק ד׳

תחזיות האוכלוסייה וכוח־העבודה ל־1965 ו־1970

1. שיטת האומדן

בפרק זה מטרתנו היא לאמוד את כוח־העבודה בעשור־השנים הקרוב ולהבין את השינויים העיקריים, אשר ניתן לשער שיחולו בהרכבו. אין אנו יודעים את גודלה והרכבה של העלייה בשנים הבאות, ועל כן קשה בישראל — עוד יותר מאשר בארצות אחרות — לאמוד במדוייק את ההתפתחויות העתידיות.

דומה איפוא, כי מוטב להשתמש במספר תחזיות אוכלוסייה המבוססות על הנחות, שהן אלטרנטיביות במיוחד ביחס לרמת העלייה ארצה. אך כדי למנוע בלבול, מרוכז הדיון בכוח־העבודה בתחזית אוכלוסייה אחת, הנראית סבירה יותר מכולן.

תחזיות האוכלוסייה בין 1965 ל־1970 מבוססות על מחקר שנערך על־ידי ד״ר ב. גיל [1]. תחזית כוח־העבודה בשנים אלה נתקבלה על־ידי יישום שיעורי ההשתתפות בכוח־העבודה ב־1958 — מחולקים לפי גיל, מין, יבשת־המוצא וותק [2] — על האוכלוסייה. אין אנו מניחים כי שיעורים אלה יישארו קבועים, אלא שהשפעתם של שאר השינויים תהא אפסית בהשוואה להשפעותיהם של שינויים בגודל האוכלוסייה ובהרכבה [3]. להלן נדון בהתפתחויות האפשריות בנוהגי ההשתתפות בכוח־העבודה של קבוצות אוכלוסייה מסויימות, בלא לנסות לאמוד כמותית את השפעתן.

2. הגידול הצפוי באוכלוסייה ב־1965 ו־1970 [4]

תחזית האוכלוסייה בישראל ב־1965 ו־1970 ניתנת בלוח 36. שלושת האומדנים האלטרנטיביים לכל שנה מבוססים על אומדנים נפרדים לאוכלוסייה היהודית ולאוכלוסייה הלא־יהודית. ביחס לאוכלוסייה היהודית, שונים האומדנים בהנחותיהם בדבר גודל העלייה ורמת הפריון, אך לא בדבר שיעורי התמותה וההגירה מן הארץ. ביחס לאוכלוסייה הלא־יהודית, שונות ההנחות לגבי רמת שיעורי הפריון והתמותה; כל שלושת האומדנים מניחים שאין הגירה אל או מן הארץ.

אומדן א׳ — מניח, ביחס ליהודים, פריון נמוך ועלייה של 20,000 לשנה. ביחס ללא־יהודים הוא מניח פריון נמוך ושיעור תמותה גבוה. זהו אומדן־מינימום של האוכלוסייה, ובהתאם לאומדן זה תהא האוכלוסייה בת 2.25 מיליון ב־1965, וכ־2.5 מיליון ב־1970.

[1] ד״ר ב. גיל, תחזית האוכלוסייה בישראל (1955–1970), הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סדרת פרסומים מיוחדים מס. 69, וניירות עבודה.

[2] סקר כוח־האדם 1958, ניירות עבודה.

[3] הנחה זו פותחה ונבחנה בתהליך הכנתם של אומדני כוח־העבודה הממוצע השנתי, מ־1948 עד 1957. ראה פרק א׳, סעיפים 1 ו־2.

[4] סעיף זה מבוסס כולו על מחקרו של ד״ר ב. גיל, שהוזכר לעיל.

אומדן ב׳ — מניח, לגבי יהודים, עלייה של 40,000 לשנה, ושיעור פריון ממוצע; ולגבי לא־יהודים — פריון נמוך ושיעור־תמותה נמוך. זהו אומדן בינוני, ומחבר התחזית רואהו כסביר יותר מהאחרים. על סמך אומדן זה תגיע האוכלוסייה ל־2.5 מיליון ב־1965 ול־3.0 מיליון ב־1970.

לוח 36: תחזית האוכלוסייה בישראל ב־1965 ו־1970
(באלפים)

השנה	אומדן א׳	אומדן ב׳	אומדן ג׳
1965	2,255	2,560	3,031
1970	2,499	3,013	3,754

מקור: ד״ר ב. גיל, תחזית האוכלוסייה של ישראל (1955–1970), הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סדרת פרסומים מיוחדים מס. 69, עמ׳ י״ג.

אומדן ג׳ — המקסימום: מניח עלייה שנתית של 80,000 יהודים ופריון גבוה, וביחס ללא־יהודים — פריון גבוה ושיעור־תמותה נמוך. לפי אומדן זה תגיע האוכלוסייה ל־3.0 מיליון ב־1965 ול־3.75 מיליון ב־1970.

התחום של אומדנים אלה רחב, והוא משתרע, לגבי 1965, בין 2.25 ו־3.0 מיליון, ולגבי 1970 בין 2.5 ל־3.75 מיליון.

3. ההרכב הצפוי של האוכלוסייה לפי המין והגיל

נתרכז כאן באומדן ב׳ של התחזיות, אשר תוצאותיו, מבחינת מספרי האוכלוסייה, ניתנות בלוחות 37 ו־38. השוואת הרכב הגילים של האוכלוסייה החזויה ל־1965 ו־1970 עם ההרכב ב־1958 ניתנת בלוח 39. גידול ניכר צפוי בחלקם של בני 65 ומעלה, וגידול בולט פחות בחלקם של בני 55 עד 64. מגמות אלה נובעות מתהליכים מקומיים: הרכבה הצעיר של העלייה בשנות העשרים והשלושים הביאה לריכוז רב בקבוצות הגילים הצעירות יותר של האוכלוסייה באותה העת. ריכוז זה נע לקבוצות הגילים הגבוהות יותר ובעשור הקרוב יגיע לגיל 55 ומעלה. השפעתו תורגש במיוחד בקבוצת בני 65 ומעלה. אין להניח כי העלייה בעתיד תפעל בניגוד למגמה זו, כיוון שגם בקרב היהודים שמחוץ לישראל גבוה חלקם של בני הגילים הגבוהים. כביטוי ישיר לגידול בחלקם של קשישים, יפחת חלקה של האוכ־לוסייה בגיל 15 עד 64.

בתוך קבוצת הגילים 15 עד 64, יעלה חלקם של צעירים (15 עד 24) וקשישים (55 עד 64), בעוד שחלקם של בני 25 עד 54 יפחת. הסיבות העיקריות לירידה צפוייה זו בחלקם של בני 25 עד 54 הן האחוז הנמוך של ילדים אצל יוצאי אירופה שעלו אחרי מלחמת העולם השניה, ושיעורי הילודה הנמוכים של יהודי ארץ־ישראל בשנות השלושים. גם לגבי קבוצת־גילים זו אין להניח שחלקה ישתנה בעשור השנים הקרוב במידה ניכרת עקב העלייה.

אם כי צפוייה עלייה כללית בחלקם של בני 15 עד 24, הרי ב־1965 מצפים לירידה בחלקם של בני 20 עד 24. קבוצת הגילים 0 עד 14 אינה נכנסת לאומדני כוח־העבודה. חלקם של אלה ישתנה במידה רבה בהתאם להנחות בדבר הפריון. לפי ההנחות של אומדן ב׳, ירד חל־קם, ותהא בכך מגמה הפוכה לזו שהיתה שלטת באוכלוסייה היהודית מאז 1944 (ראה לוח 2).

לוח 37: תחזית הרכב אוכלוסיית ישראל ל־1965, לפי גיל־מין־יבשת־ותק [1]

גיל־מין	סך כל התושבים	סך כל הלא־יהודים	סך כל היהודים	יהודים: ילידי הארץ	יהודים: יוצאי אסיה־אפריקה, ותיקים [2]	יהודים: יוצאי אסיה־אפריקה, עולים [3]	יהודים: יוצאי אירופה־אמריקה, ותיקים [2]	יהודים: יוצאי אירופה־אמריקה, עולים [3]
זכרים סה"כ	**1,281,081**	**129,774**	**1,151,307**	**299,445**	**317,239**	**146,106**	**319,810**	**68,707**
0 –14	458,105	59,018	399,087	151,446	117,087	68,958	46,219	15,377
15–19	125,807	(11,986)	113,821	52,683	25,029	15,938	16,736	3,435
20–24	90,047	(11,986)	78,061	30,210	24,326	12,871	6,188	4,466
25–34	161,531	(18,080)	143,451	39,145	51,270	17,287	26,330	9,419
35–44	145,074	(12,189)	132,885	15,376	41,726	12,274	54,695	8,814
45–54	122,301	(5,770)	116,531	4,608	24,772	8,844	67,725	10,582
55–64	107,512	(5,770)	101,742	3,898	19,069	5,625	63,903	9,247
65 ומעלה	70,704	(4,975)	65,729	2,079	13,960	4,309	38,014	7,367
נקבות סה"כ	**1,262,063**	**122,023**	**1,140,040**	**287,072**	**304,649**	**146,745**	**321,335**	**80,239**
0 –14	432,308	53,777	378,531	143,633	110,891	65,549	43,829	14,629
15–19	119,057	(10,720)	108,337	50,163	23,892	14,845	16,057	3,380
20–24	87,145	(10,720)	76,425	28,481	23,566	12,830	6,600	4,948
25–34	161,575	(16,740)	144,835	37,353	46,840	20,416	27,009	13,217
35–44	152,616	(12,042)	140,574	15,932	38,465	13,946	60,427	11,804
45–54	129,023	(6,354)	122,669	5,035	25,779	9,796	69,759	12,300
55–64	104,144	(6,355)	97,789	3,647	19,856	6,274	57,120	10,892
65 ומעלה	76,195	5,315	70,880	2,828	15,360	3,089	40,534	9,069

[1] לפי אומדן ב'.
[2] ותיקים: אלה שנמצאו במדינת ישראל ב־31.12.55.
[3] עולים: אלה שעלו ויעלו מאז 1956.
מקור: ד"ר ב. גיל, תחזית האוכלוסייה של ישראל 1955–1970. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סדרת פרסומים מיוחדים מס. 69, וניירות עבודה של התחזית.

לוח 38: תחזית הרכב אוכלוסיית ישראל ל־1970, לפי גיל־מין־יבשת־ותק [1]

גיל־מין	סך כל התושבים	סך כל הלא־יהודים	סך כל היהודים	יהודים: ילידי הארץ	יהודים: יוצאי אסיה־אפריקה: ותיקים [2]	יהודים: יוצאי אסיה־אפריקה: עולים [3]	יהודים: יוצאי אירופה־אמריקה: ותיקים [2]	יהודים: יוצאי אירופה־אמריקה: עולים [3]
זכרים								
סה"כ	**1,503,337**	**152,160**	**1,351,177**	**342,002**	**359,876**	**225,987**	**308,444**	**114,868**
0 –14	525,858	67,461	458,397	97,031	167,502	107,365	59,369	27,130
15–19	149,190	(14,124)	135,066	100,492	4,150	24,302	171	5,951
20–24	132,400	(14,124)	118,276	51,995	23,862	19,871	15,984	6,564
25–34	177,051	(22,026)	155,025	52,369	46,793	27,787	12,967	15,109
35–44	159,654	(15,806)	143,848	24,653	49,126	18,117	37,700	14,252
45–54	134,474	(6,629)	127,845	8,204	30,330	13,226	59,482	16,603
55–64	126,816	(6,629)	120,187	4,383	20,851	8,614	70,606	15,733
65 ומעלה	97,894	5,361	92,533	2,875	17,262	6,705	52,165	13,526
נקבות								
סה"כ	**1,491,617**	**143,263**	**1,348,354**	**327,830**	**347,325**	**226,622**	**312,665**	**133,912**
0 –14	498,016	62,482	435,534	92,411	158,756	102,174	56,316	25,877
15–19	141,151	(12,823)	128,328	95,181	4,306	22,874	211	5,756
20–24	127,768	(12,824)	114,949	49,715	23,318	23,356	15,537	7,018
25–34	181,081	(20,118)	160,963	50,700	45,243	30,636	14,214	20,170
35–44	166,943	(14,590)	152,353	24,064	44,411	21,456	42,476	19,946
45–54	141,246	(7,437)	133,809	7,865	29,257	14,693	62,403	19,591
55–64	133,545	(7,436)	126,109	4,643	23,165	9,780	69,972	18,549
65 ומעלה	101,867	5,553	96,314	3,251	18,869	5,653	51,536	17,005

[1] לפי אומדן ב'.
[2] ותיקים: אלה שנמצאו במדינת ישראל ב־31.12.55.
[3] עולים: אלה שעלו ויעלו מאז 1956.
מקור: ראה לוח 37.

לוח 39: הרכב אוכלוסיית ישראל לפי גיל ב־1958, ותחזית ל־1965 ו־1970 [1]
(במספרים ובאחוזים)

הגיל	1958		1965		1970	
	מספרים מחלטים	אחוזים	מספרים מחלטים	אחוזים	מספרים מחלטים	אחוזים
סה"כ	2,031,672	100.0	2,543,144	100.0	2,994,954	100.0
0 –14	773,127	36.2	890,413	35.0	1,023,874	34.1
15–19	149,166	7.3	244,864	9.6	290,341	9.7
20–24	153,043	7.5	177,192	7.0	260,168	8.7
25–34	281,930	13.9	323,106	12.7	358,132	12.0
35–44	242,342	11.9	297,690	11.7	326,597	10.9
45–54	236,197	11.6	251,324	9.9	275,720	9.2
55–64	140,177	6.9	211,656	8.3	260,361	8.7
65 ומעלה	95,690	4.7	146,899	5.8	199,761	6.7

[1] לפי אומדן ב'.
מקור: 1958: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי"ט, עמ' 21, לוח 12.
1965, 1970: ראה לוח 37.

בכל קבוצת־גילים, פרט לבני 65 ומעלה, יש לצפות לירידה בחלקם של הגברים. נטייה זו תהיה חריפה ביותר יחסית בגילים 45 עד 64 (לוח 40).

לוח 40: חלקם של הזכרים בכל קבוצת גיל ב־1958, ותחזית ל־1965 ו־1970 [1]
(באחוזים)

הגיל	1958	1965	1970
סה"כ	50.8	50.4	50.2
0 –14	51.6	51.4	51.4
15–19	51.9	51.4	51.4
20–24	51.7	50.8	50.9
25–34	49.3	50.0	49.4
35–44	49.5	48.7	48.9
45–54	51.0	48.7	48.8
55–64	51.6	50.8	48.7
65 ומעלה	47.0	48.1	49.0

[1] לפי אומדן ב'.
מקור: ראה לוח 39.

4. ההרכב הצפוי של האוכלוסייה לפי יבשת־המוצא

הרכב האוכלוסייה מנקודת ראות זו תלוי במידה רבה בהנחות בדבר גודלה והרכבה של העלייה בעתיד. בהכנת שלוש התחזיות האלטרנטיביות של האוכלוסייה הונח כי העלייה מאסיה ומאפריקה ודאית יותר, אף כי האפשרויות הכלליות לעלות מוגבלות יותר שם מאשר באירופה ואמריקה. כתוצאה מכך, ככל שההנחה בדבר העלייה הכוללת נמוכה יותר,

לוח 41: הרכב אוכלוסיית ישראל לפי יבשת־המוצא והגיל ב־1955, ותחזית ל־1970

(במספרים ובאחוזים)

הגיל	סה"כ תושבים		ילידי ישראל		ילידי אסיה־אפריקה		ילידי אירופה־אמריקה		לא־יהודים	
	מספרים	אחוזים	מספרים	אחוזים	מספרים	אחוזים	מספרים	אחוזים	מספרים	אחוזים
סה"כ										
1955	1,775,578	100.0	*509,979*	28.7	*445,208*	25.1	*635,332*	35.8	*185,059*	10.4
1970	2,994,954	100.0	*669,832*	22.4	*1,159,810*	38.7	*869,889*	29.0	*295,423*	9.9
0–14:										
1955	*615,447*	100.0	370,124	60.2	112,104	18.2	48,659	7.9	84,560	13.7
1970	*1,023,874*	100.0	189,442	18.5	535,797	52.3	168,692	16.5	129,943	12.7
15–19:										
1955	*135,499*	100.0	48,102	35.5	50,871	37.6	20,918	15.4	15,608	11.5
1970	*290,341*	100.0	195,673	67.4	55,632	19.2	12,089	4.1	26,947	9.3
20–24:										
1955	*140,687*	100.0	31,865	22.6	53,896	38.4	39,318	27.9	15,608	11.1
1970	*260,168*	100.0	101,710	39.1	86,407	33.2	45,103	17.3	26,948	10.4
25–34:										
1955	*263,366*	100.0	32,878	12.5	84,341	32.0	122,734	46.6	23,413	8.9
1970	*358,132*	100.0	103,069	28.7	150,459	42.1	62,460	17.4	42,144	11.8
35–44:										
1955	*227,272*	100.0	10,797	4.8	53,745	23.6	147,121	64.8	15,609	6.8
1970	*326,597*	100.0	48,717	14.9	133,110	40.8	114,374	35.0	30,396	9.3
45–54:										
1955	*196,324*	100.0	8,575	4.3	43,251	22.0	134,375	68.5	10,123	5.2
1970	*275,720*	100.0	16,069	5.8	87,506	31.7	158,079	57.4	14,066	5.1
55–64:										
1955	*114,921*	100.0	4,597	4.0	26,522	23.1	73,679	64.1	10,123	8.8
1970	*260,361*	100.0	9,026	3.5	62,410	24.0	174,860	67.1	14,065	5.4
65 ומעלה:										
1955	*82,062*	100.0	3,041	3.7	20,478	25.0	48,528	59.1	10,015	12.2
1970	*199,761*	100.0	6,126	3.1	48,489	24.3	134,232	67.1	10,914	5.5

מקור: ראה לוח 37.

כן גבוה חלקם של העולים מאסיה ומאפריקה בתוכה; אך לגבי התחזית ל־1970 יש לצפות — ברמות עלייה כוללת גבוהות יותר — לאחוז קטן יותר מאסיה ואפריקה מאשר לגבי התחזית ל־1965.

בלוח 41 ניתנת תחזית בדבר הרכב האוכלוסייה ב־1965 ו־1970, בהנחה שהעלייה השנתית תהיה בת 40,000 נפש, 50 אחוז מתוכה מאסיה ואפריקה, ו־50 אחוז מאירופה ואמריקה. בהתאם לתחזית זו, יעלה חלקם של ילידי אסיה ואפריקה באוכלוסייה מ־25.3 ב־1955 ל־36.2 אחוז ב־1965. החלק המשלים של ילידי הארץ וילידי אירופה יפחת, וחלקם של הלא־יהודים יישאר קבוע, פחות או יותר. חלקם של ילידי אסיה ואפריקה יעלה במיוחד בקבוצה הצעירה ביותר, 0 עד 14, שתהא לה חשיבות לגבי כוח־העבודה רק בשנים מאוחרות יותר.

5. הגודל וההרכב הצפויים של כוח־העבודה ב־1965 ו־1970

תחזית כוח־העבודה בעשר השנים הבאות נתקבלה על־ידי מכפלה של שיעורי ההשתתפות בכוח־העבודה לפי הגיל, המין, יבשת־המוצא והוותק כפי שנתקבלו על־ידי סקר כוח־האדם של 1958, בתנאי האוכלוסייה ב־1965 ו־1970. חישובים מפורטים נערכו רק לגבי אומדן ב׳ של האוכלוסייה. לגבי אומדנים א׳ ו־ג׳ נעשה חישוב גס יותר, והשתמשנו רק בשיעורי ההשתתפות לפי הגיל והמין, בלא שים לב להרכב לפי יבשת־המוצא והוותק. לוח 42 מראה את גודל כוח־העבודה הצפוי ב־1965 ו־1970, בהתאם לשלושת האומדנים. מחישובים אלה מתברר כי גודל כוח־העבודה בהתאם לאומדן ב׳ יהיה 874,000 בסוף 1965 ו־1,025,000 בסוף 1970, בהשוואה ל־700,000 בקירוב ב־1958.

הרכב כוח־העבודה בהתאם לאומדן ב׳ ניתן בלוחות 43 ו־44. שיעור ההשתתפות בכוח־

לוח 42: תחזית כוח־העבודה האזרחי ב־1965 ו־1970 לפי הגיל והמין:
שלושה אומדנים

גיל־מין	1965			1970		
	אומדן א׳	אומדן ב׳	אומדן ג׳	אומדן א׳	אומדן ב׳	אומדן ג׳
זכרים						
סה״כ בני 14 ומעלה	593,632	646,229	749,522	671,731	755,873	919,057
17–14	33,830	36,481	40,815	36,923	41,973	49,221
34–18	90,539	100,460	118,629	108,828	123,840	150,200
54–35	236,944	257,750	299,859	251,418	283,539	349,951
64–55	81,210	88,052	103,597	92,278	103,862	130,017
65 ומעלה	21,240	23,332	28,372	28,547	32,305	41,463
נקבות:						
סה״כ בנות 14 ומעלה	206,306	227,405	268,401	234,958	268,746	332,906
17–14	24,124	26,033	29,114	26,359	30,034	35,259
34–18	90,539	100,460	118,629	108,828	123,840	150,200
54–35	71,142	78,296	93,188	74,240	85,677	109,786
64–55	17,179	18,954	22,964	21,293	24,305	31,154
65 ומעלה	3,322	3,662	4,506	4,238	4,890	6,507

מקור: לוחות 14 ו־37.

לוח 43: תחזית המשתתפים בכוח־העבודה האזרחי ל־1956 [1], לפי גיל־מין־יבשת־ותק

גיל־מין	סך־הכל	ילידי הארץ	אסיה־אפריקה		אירופה־אמריקה		לא־יהודים
			ותיקים	עולים	ותיקים	עולים	
זכרים:							
סה"כ בני 14 ומעלה	656,193	*101,177*	*164,517*	*59,377*	*232,794*	*42,647*	*55,681*
17–14	*32,229*	13,491	3,462	5,673	4,061	1,098	4,444
34–18	*244,354*	64,024	74,907	29,812	31,958	12,070	31,583
54–35	*259,999*	19,564	65,035	19,724	120,951	18,795	15,903
64–55	*93,022*	3,302	16,171	3,448	59,174	8,054	2,873
65 ומעלה	*26,589*	796	4,942	720	16,650	2,630	851
נקבות:							
סה"כ בנות 14 ומעלה	228,372	*59,915*	*38,682*	*18,973*	*86,760*	*19,101*	*4,941*
17–14	*24,545*	10,540	3,332	5,106	3,803	898	861
34–18	*102,107*	43,723	22,549	9,757	15,812	7,885	2,381
54–35	*74,923*	5,200	10,086	3,775	46,867	7,689	1,306
64–55	*22,177*	387	2,403	289	16,508	2,266	324
65 ומעלה	*4,620*	65	307	46	3,770	363	69

[1] לפי אומדן ב'.
מקור: ראה לוחות 14 ו־37.

לוח 44: תחזית המשתתפים בכוח־העבודה האזרחי ל־1970 [1], לפי גיל־מין־יבשת־ותק

גיל־מין	סך הכל	ילידי הארץ	אסיה־אפריקה		אירופה־אמריקה		לא־יהודים
			ותיקים	עולים	ותיקים	עולים	
זכרים:							
ס"כ בני 14 ומעלה	761,401	*155,983*	*167,641*	*91,167*	*210,063*	*69,367*	*67,180*
17–14	*37,462*	16,655	2,864	8,673	2,168	1,911	5,191
34–18	*292,991*	102,348	63,276	46,820	23,650	19,026	37,871
54–35	*284,963*	32,167	77,708	29,274	96,016	29,898	19,900
64–55	*109,059*	3,712	17,682	5,280	65,381	13,703	3,301
65 ומעלה	*36,926*	1,101	6,111	1,120	22,848	4,829	917
נקבות:							
ס"כ בנות 14 ומעלה	271,375	*91,977*	*37,362*	*28,913*	*76,576*	*30,655*	*5,892*
17–14	*28,335*	13,002	2,796	7,904	2,020	1,591	1,022
34–18	*131,590*	70,490	19,820	14,726	11,785	11,914	2,855
54–35	*77,164*	7,918	11,566	5,748	37,756	12,612	1,564
64–55	*28,204*	492	2,803	450	20,222	3,858	379
65 ומעלה	*6,082*	75	377	85	4,793	680	72

[1] לפי אומדן ב'.
מקור: ראה לוחות 14 ו־37.

העבודה האזרחי ירד, לפי אומדן זה, מ־34.9 אחוז ב־1958 ל־30.9 אחוז ב־1970, בעיקר כתוצאה מהגידול בחלקם של בני 65 ומעלה באוכלוסייה, וירידה בחלקם של בני גיל העמידה. גורם נוסף הינו חלקן הגדול יותר של עולות מאסיה ומאפריקה בקרב הנשים הצעירות. גורם אחר הוא הגידול בחלקן של נשים בכל קבוצות הגילים.

השינויים הצפויים באוכלוסייה בהתאם לאומדן ב׳ משתקפים בהרכב כוח־העבודה. השינויים החשובים הם:

א. ירידה באחוז הגברים בכוח־העבודה האזרחי, מ־74.5 אחוז ב־1958 ל־73.7 אחוז ב־1970. הירידה בולטת במיוחד בקבוצת הגילים 14 עד 17 ו־55 עד 64 (לוח 45).

לוח 45: חלקם של הזכרים מתוך השייכים לכוח־העבודה האזרחי לפי הגיל ב־1958 ו־1970

(במספרים ובאחוזים)

הגיל	1958			1970		
	סך הכל נפשות	מזה זכרים	אחוז הזכרים	סך הכל נפשות	מזה זכרים	אחוז הזכרים
סך הכל	698,300	*529,520*	74.5	1,032,776	*761,401*	73.7
17–14	37,080	21,796	58.8	65,797	37,462	56.9
34–18	281,875	198,392	70.4	424,581	292,991	69.0
54–35	294,649	229,670	77.9	362,127	284,963	78.7
64–55	68,199	56,487	82.8	137,263	109,059	79.5
65 ומעלה	16,493	14,142	85.7	43,008	36,926	85.9

מקור: 1958 — סקרי כוח־האדם, ניירות עבודה.
1970 — לוח 44.

ב. גידול בחלקם של צעירים וקשישים בכוח־העבודה, ועמו ירידה בקבוצות גיל העמידה (לוח 46). בולטים במיוחד הירידה בקבוצת בני 35 עד 54 מ־42 אחוז ל־35 אחוז בכוח־העבודה האזרחי, והעלייה בשיעור בני 55 ומעלה מ־12 אחוז ל־18 אחוז.

לוח 46: הרכב הגילים של כוח־העבודה האזרחי ב־1958 ו־1970

(במספרים ובאחוזים)

הגיל	1958		1970	
	מספרים	אחוזים	מספרים	אחוזים
סה"כ	*698,300*	*100.0*	*1,032,776*	*100.0*
17–14	37,080	5.3	65,797	6.4
34–18	281,875	40.0	424,581	41.0
54–35	294,649	42.1	362,127	35.1
64–55	68,199	9.8	137,263	13.3
65 ומעלה	16,493	2.4	43,008	4.2

מקור: 1958 — סקרי כוח־האדם 1958, ניירות עבודה.
1970 — לוח 44.

ג. גידול בחלקם של ילידי הארץ וילידי אסיה ואפריקה, וירידה בחלקם של ילידי אירופה ואמריקה. ילידי הארץ יהוו 50 אחוז מכוח־העבודה האזרחי בגילים 14 עד 17, וכ־45 אחוז בקבוצת הגילים 18 עד 34. חלקם של ילידי אסיה ואפריקה בקבוצת הגילים 14 עד 34 יעלה ל־37 אחוז מכוח־העבודה האזרחי, בעוד שאחוז ילידי אירופה ירד ל־15.

כפי שנאמר לעיל, מבוססת תחזית זו על ההנחה של שיעורי השתתפות קבועים בכל תא־אוכלוסייה. אך מקננים בקרבנו ספקות לגבי תקפותה של הנחה זו, במיוחד לגבי בני 14 עד 17 ובני 55 ומעלה, וביחס לנשים מעל לגיל 35. בקבוצת הגילים 14 עד 17 יש לצפות לירידה בשיעור ההשתתפות בכוח־העבודה, עם התרחבותה של רשת בתי־הספר התיכוניים. שיעור ההשתתפות של בני 55 עד 64 עשויים לעלות, כיוון שאנשים בקבוצת־גילים זו יהיו בעלי רמת־השכלה גבוהה יותר ונסיון ממושך יותר בישראל, בעשור השנים הקרוב, מאשר היה לאנשים בגילם בשנות החמישים. כמו־כן אפשר להניח, שקשיי הקליטה המיוחדים בהם נתקלו העולים בקבוצת־גילים זו בשנות החמישים יהיו חריפים פחות ככל שהמשק מתפתח. שיעורי ההשתתפות של בני 65 ומעלה עשויים לעלות מאותן הסיבות, אך יש להניח שנטייה זו תצטמצם עקב המגמה הנגדית של פרישה מעבודה בקרב קשישים, שגם היא קשורה בהתפתחות כלכלית נמשכת.

כיוונם של שיעורי ההשתתפות של נשים מעל לגיל 35 קשה במיוחד לחיזוי. לגביהן, הגורם העיקרי הקובע את השתתפותן היה יבשת־המוצא. לגבי ילידות הארץ או ילידות אירופה, גידול וגיוון רב יותר בעבודה המוצעת עשויים להביא להשתתפות גבוהה יותר בכוח־העבודה, ובכך יהיה המשך למגמות העלייה החדה מ־1948 ל־1955 בשיעורי כוח־העבודה של הנשים הוותיקות באוכלוסייה היהודית. לגבי ילידות אסיה ואפריקה, ייתכן שיארעו שינויים בערכים החברתיים שיאפשרו גם להן להשתתף באפשרויות התעסוקה המורחבות. אך טרם הופיעו סימנים ברורים לשינויים מעין אלה.

נספח א׳

התאמת אומדני מפרנסים על מנת לקבל אומדני כוח־עבודה: 1948 ו־1931

ההתאמות באומדני המפרנסים ברישום התושבים של שנת 1948 הביאו לתוספת נקייה של 2 אחוזים לאומדן כוח־העבודה הכולל, בשני המינים. מחצית מהתוספת מורכבת מאנשים שסווגו ברישום 1948 כמובטלים, ואשר לא נכללו בסך המפרנסים. המחצית השנייה של התוספת באה כתוצאה מהתאמה שנעשתה על־ידינו על־סמך ההנחה כי אנשים שסווגו ב״מעמד כלכלי בלתי ידוע״ היו מחולקים בין ״מפרנסים״ לבין ״לא מפרנסים״ באותו היחס בו היו מחולקים אלה שסווגו במפורש.

ההתאמות שעשינו באומדן המפרנסים שבמפקד האוכלוסייה בארץ־ישראל בשנת 1931 כדי לקבל אומדן כוח־עבודה כולל היו, בסיכומו של דבר, קטנות עוד יותר: פחות מאחוז אחד. אך התוספת הנקייה של כ־2,500 לאומדן היא תוצאה של תוספת 10,000 ״נתמכים עובדים״, שלא נכללו בספירות המפרנסים, אך השווים במידה סבירה ל״בני־משפחה עובדים ללא תשלום״ שנכללו בהגדרת כוח־העבודה [1], והפחתת קבוצות קטנות רבות, בעיקר בעלי־רנטה ואנשי צבא שלא מבני המקום. בעלי־רנטה נוכו מהאומדן כיוון שאין הם מוגדרים כמשתתפים בכוח־העבודה. אנשי צבא לא־מקומיים הופחתו מאומדן כוח־העבודה, כיוון שהופחתו מאומדני האוכלוסייה (שאם לא־כן לא היתה רציפות באומדני האוכלוסייה, כיוון שאין אומדנים של אנשי צבא לא־מקומיים לאחר 1931).

לא נמצאה דרך, לגבי 1931, להוסיף אומדן של המובטלים, או להוריד ממספרי המפרנסים והנתמכים שעבדו את אלה שלא הגיעו לגיל 14. בקרב היהודים, בשנת 1948, הסתכמו תיקונים אלה בתוספת נקייה של 0.7 אחוזים.

אומדני 1931 נעשו בשלוש צורות: לגבי ארץ־ישראל כולה, לגבי שטח ארץ־ישראל שהוא עתה ישראל לפי משתנה א׳ ולגבי שטח ארץ־ישראל שהוא עתה ישראל לפי משתנה ב׳. לפי משתנה א׳, מובא בחשבון השיעור הגבוה יותר של האוכלוסייה הלא־יהודית שהיתה עירונית בשטח שהינו עתה ישראל, בהשוואה לארץ־ישראל כולה. לפי משתנה ב׳, אומדן כוח־העבודה של ארץ־ישראל הופחת ביחס ישר לאוכלוסייה באזור מצומצם יותר. יש להניח כי אומדן כוח־העבודה הגבוה יותר בשלושה אחוזים לגבי לא־יהודים, בהתאם למשתנה א׳, הוא המהימן יותר.

[1] הלוח הבא זורה אור על מידת ההשוואה האפשרית שבין המושגים ״מפרנסים תלויים״ ב־1931 ו״מפרנסים בני־משפחה עובדים ללא תשלום״ ב־1955. המספרים בסיווג זה, כאחוז מאומדן כוח־העובדה האזרחי, בכל שנה, היו:

	1931	1955
זכרים יהודיים	1	1
נקבות יהודיות	8	16
זכרים לא־יהודיים	13	10
נקבות לא־יהודיות	20	52

נספח א

המספרים לגבי 1931 בלוח המסכם מתייחסים ליהודים בארץ־ישראל וללא־יהודים בשטח הארץ־ישראלי של ישראל — משתנה א׳. המספרים בהם השתמשנו בלוח המסכם מודגשים בספרות גדולות יותר בלוח־נספח א׳.

לוח־נספח א׳: סיכום התיקונים באומדני 1931 ו־1948 של מפרנסים

(באלפים)

	אומדן המפרנסים	האומדן המתוקן של כוח־העבודה הכולל	האומדן המתוקן של כוח־העבודה האזרחי
1931			
ארץ־ישראל			
יהודים ולא־יהודים	380.9	378.2	377.9
יהודים, שני המינים	66.7	*66.4*	*66.4*
זכרים	51.7	50.9	..
נקבות	15.0	15.5	..
לא־יהודים, שני המינים	214.2	211.8	211.5
זכרים	195.2	191.8	..
נקבות	19.0	20.0	..
שטח ארץ־ישראל הכלול בישראל			
משתנה א׳, יהודים ולא־יהודים	..	188.1	187.9
יהודים, שני המינים	..	64.0	64.0
זכרים	..	49.1	..
נקבות	..	14.9	..
לא־יהודים, שני המינים	..	*126.1*	*125.9*
זכרים	..	114.1	..
נקבות	..	12.0	..
משתנה ב׳, יהודים ולא־יהודים	..	186.8	186.5
יהודים, שני המינים	..	64.0	64.0
לא־יהודים, שני המינים	..	122.8	122.6
1948			
יהודים, שני המינים	315.3	*321.5*	*221.5*
זכרים	234.8	239.3	..
נקבות	80.5	82.1	..

נספח ב׳

שיטת אומדן שיעורי כוח־העבודה לעומת האוכלוסייה, יהודים, ממוצעים שנתיים: 1949—1959

נספח זה מכיל הערות ומקורות ללוח 1, שממנו חושבו המספרים שבלוח המסכם, חלק ב׳.

טור (1): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תש״ך, מס. 11, עמ׳ 7.

טור (2): 1958 — כוח־העבודה האזרחי, כפי שנאמד בסקר כוח־האדם (ראה מקורות ללוח־נספח ג׳) מחולק באוכלוסייה לפי טור (1).

1957–1948 — לגבי כל שנה, $\frac{(a)\times(b)}{(c)}$

כאשר:

(a) = שיעורי ההשתתפות בכוח־העבודה ב־1958, לפי גיל–מין–יבשת־מוצא.

(b) = מספרי האוכלוסייה, לכל שנה, לפי חלוקות־המשנה של גיל–מין–יבשת־המוצא, הזהות לפי ההגדרה עם חלוקות־המשנה שב (a).

(c) = כלל האוכלוסייה לכל שנה.

מחישוב זה מתקבל אומדן המספרים שבכוח־העבודה האזרחי, בכל שנה, לפי ההנחה שהשיעורים הסגוליים של ההשתתפות הינם אלה ששררו ב־1958.

המקורות הינם:

(a) עבור שיעורי גיל–מין–יבשת־מוצא ב־1958: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי״ט, עמ׳ 304, וכן ניירות־עבודה של סקר כוח־האדם.

(b) האוכלוסייה לפי גיל–מין–יבשת־מוצא: לגבי 54–1948: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, האוכלוסייה היהודית (1931–1954), סדרת פרסומים מיוחדים מס. 37. לגבי 57–1955: שנתון סטטיסטי לישראל תשי״ז, עמ׳ 14; שנתון סטטיסטי לישראל תשי״ח, עמ׳ 22 ושנתון סטטיסטי לישראל תשי״ט, עמ׳ 24.

(c) האוכלוסייה לפי טור (1).

טור (3): 1958: זהה למספר המתאים ל־1958 בטור (2).

1959: כוח־העבודה האזרחי, כפי שנאמד בסקר כוח־האדם, מחולק באוכלוסייה לפי טור (1).

57–1948: טור (2) מתוקן בהתאם להשפעת מספר יושבי מחנות העולים ואנשי הצבא על אומדן גודל כוח־העבודה האזרחי. חיברנו את טור (5) בלוח־נספח ב׳ לטור (2) בלוח 1 וקבלנו את טור (3) של לוח 1.

טור (4): טור (3) ועוד טור (1) בלוח־נספח ב׳ להלן.

נספח ב

לוח־נספח ב׳: השפעת מספריהם של יושבי המעברות ואנשי הצבא על אומדן כוח־העבודה האזרחי, יהודים: 1948–1957

(כל המספרים מתייחסים לאחוז מתוך האוכלוסייה)

השנה	אנשי הצבא (1)	טור (1) פחות אנשי הצבא ב־1958 (2)	פוטנציאל כע״א[1] במעברות (3)	טור (3) פחות פוטנציאל כע״א[1] במעברות ב־1958 (4)	ההשפעה המשותפת טור (2) ועוד טור (4) (5)
1948	14.0	−11.2	..	+0.1	−11.1
1949	8.3	− 5.5	1.9	−1.8	− 7.3
1950	4.6	− 1.8	2.0	−1.9	− 3.7
1951	3.7	− 0.9	0.9	−0.8	− 1.7
1952	3.5	− 0.7	0.4	−0.3	− 1.0
1953	3.4	− 0.6	0.1	..	− 0.6
1954	3.3	− 0.5	0.1	..	− 0.5
1955	3.2	− 0.4	0.1	..	− 0.4
1956	3.1	− 0.3	0.1	..	− 0.3
1957	3.0	− 0.2	0.1	..	− 0.2
1958	2.8	..	0.1	..	..
1959	2.7	..	..	..	..

[1] כע״א — כוח־העבודה האזרחי.

מקורות: טור (1): מבוסס על ההנחה השרירותית שהיו 100,000 אנשי צבא ב־1948, 75,000 ב־1949, ו־50,000 בכל שנה לאחר מכן.

טור (3): לוח 5, טור (3).

נספח ג׳

אומדנים של שיעורי כוח־העבודה מתוך האוכלוסייה בלוח 1, בהשוואה לאומדנים אחרים של שיעורי כוח־העבודה מתוך האוכלוסייה, יהודים: 1931—1959

התאריך	האוכלוסייה (באלפים)	כוח־העבודה האזרחי מתוך האוכלוסייה		סך כוח־העבודה מתוך האוכלוסייה	
		אומדני לוח 1 (באחוזים)	אומדני מפקד האוכלוסייה וסקר כוח־האדם (באחוזים)	אומדני לוח 1 (באחוזים)	אומדני מפקד האוכלוסייה וסקר כוח־האדם (באחוזים)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
נובמבר 1931	174.6	..	38.0	..	38.0
דצמבר 1947	630.0	..	..	..	..
דצמבר 1948	716.7	30.9	..	44.9	44.9
ממוצע שנתי					
ל־1954	1,500.6	37.6	[1]34.4	40.9	..
1955	1,555.3	36.9	[1]36.9	40.1	..
1956	1,626.3	36.8	[1]35.3	39.9	..
1957	1,721.2	36.4	[1]37.0	39.4	..
1958	1,782.7	36.4	[1]36.4	39.2	..
1959	1,836.2	36.0	[1]36.0	38.7	..

[1] לא ממוצעים שנתיים אלא לשבועות מסויימים. לגבי 1954 — לשבוע ביוני; לגבי 1955 — באוקטובר־נובמבר; לגבי 1956 — ביוני; לגבי 1957, שבועיים — ביוני ובנובמבר; לגבי 1958 ו־1959 — ארבעה שבועות במשך השנה.

הערה: להלן השיעורים של מפרנסים מתוך האוכלוסייה, כפי שנאמדו על־ידי הסוכנות היהודית והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לפני 1954: 1939 — 40.4; 1943 — 40.5; 1945 — 39.0; 1947 — 41.0; 1949 — 37.7; 1950 — 38.3; 1951 — 37.2; 1952 — 37.1. שיעורים אלה אינם ניתנים להשוואה מושגית עם השיעורים המופיעים בלוח.

מקורות: טור (1): 1931: Palestine Census Office, *Census of Population, 1931.*
1947: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, האוכלוסייה היהודית (1931–1954), לוחות 1 ו־4.
1948: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל תשי״ט, ע׳ 21.
1954–59: לוח 1.
טורים (2) ו־(4): לוח 1.
טורים (3) ו־(5): 1931 ו־1938: לוח־נספח א׳.
1954: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח־האדם יוני 1954.
1955–58: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון סטטיסטי לישראל, כלכלה, מרץ 1950.
1959: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון סטטיסטי לישראל, כלכלה, מאי 1960.

להלן המקורות לאומדני המפרנסים המופיעים בהערה שאחרי הלוח.
1939: הסוכנות היהודית לארץ ישראל, עלון סטטיסטי, אוגוסט־אוקטובר 1942.
1943: ד. גורביץ, א. גרץ, ר. בקי, העלייה, היישוב והתנועה הטבעית של האוכ־לוסייה בארץ ישראל, הסוכנות היהודית, ירושלים, 1944, עמ׳ 88.
1945: הסוכנות היהודית לארץ־ישראל, עלון סטטיסטי, מס׳ 1, 1946.
1947: א. ניצן ״מבנה כוח־העבודה במשק הישראלי״, רבעון לכלכלה, אוקטובר 1955, ע׳ 60.
1949–52: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון סטטיסטי לישראל, כרך ד, 1952, מס׳ 2–1, אומדן המפרנסים היהודים בישראל.

מפתח

אבטלה: 13, 15, 18–25, 32–39, 43, 50–54
אוכלוסייה: יהודית, 13, 15, 18, 26–29, 35, 37–45, 49, 64, 65; ישראלית, 18, 51, 56, 65–69; לא־יהודית, 13, 15, 33, 35–38, 74; פעילה מבחינה כלכלית, 13, 27, 56, 58–63
אמהות: 49, 50, 55
ארצות מעוטות פיתוח: 19, 48, 56, 57, 60
ארצות מפותחות: 18, 19, 56, 57, 61–63
ארץ־ישראל: 13, 14, 18, 21, 26, 35, 65, 74, 75

בדואים: 21, 35, 36
בהרל א.: 19
בקי ר.: 49
בתי ספר: 43; גבוהים, 45; יסודיים, 39, 44, 45; ממשלתיים, 31, 42–45, 57; תיכוניים, 45, 73

גיל ב.: 27, 64–66
גרינפלד י.: 43

השכלה: בעלי השכלה, 32, 43, 46; רמת ההשכלה, 22, 23, 28, 31, 38–41, 43, 45–49, 51, 53, 54, 73

חיילים: 14, 15, 22, 34, 59
חינוך: 23, 41, 45

לומדים: 26, 43, 57, 59
לונג כ. ד.: 25, 26, 32
לשכות עבודה: 14, 32, 33

מובטלים: 14–16, 20, 33, 34, 50, 52, 74
מוסלמים: 13, 14, 38
מועסקים: 13, 14, 16, 51
מחנות עולים: 17, 18, 24, 26, 29, 34, 76
מיומנות: 22, 46
מלחמת העולם השניה: 26, 65
מלחמת העצמאות: 36
ממשלה: 32, 34; ממשלת המנדט, 14, 33
מפקד האוכלוסייה (של ממשלת המנדט): 14, 16, 74
"מפרנסים": 13–16, 26, 74, 75
משלח יד: 47, 48, 53

נשים: 23, 26, 30–32, 41, 42, 45, 48–51, 55, 59, 63, 72, 73; לא יהודיות, 16; נשואות, 28, 31, 49, 61; ערביות, 38

סיקרון מ.: 27
סמילנסקי מ.: 43

עבודה חלקית: 16, 51; עבודת ילדים, 45
עליית ההמונים: 17, 19, 26, 33
עקרות בית: 14, 16, 22, 38, 52, 54, 55
ערבים: 13, 36, 45

פטינקין ד.: 34
פריון (שיעור ילודה): 26, 37, 50, 64, 65

צבא: 15, 17, 18, 29, 33, 34, 57, 58; אנשי צבא, 19, 24, 26, 29, 30, 35, 41, 42, 54–56, 74, 76, 77; שירות צבאי, 14, 26, 53, 54, 62

קליטה: 17, 29, 34, 73
קלינוב־מלול ר.: 43
קשישים: 15, 18, 23, 26, 32, 41, 46, 47, 63, 65, 72, 73

רישום תושבים: 14, 25, 26, 30, 45, 74

שוק העבודה: 13, 18, 19, 23, 34, 43, 44, 48, 52, 59
שירותים: 15, 17, 53
שעת חירום: 15, 17, 54
שכר: 13, 14, 53

תלמידים: 14, 15, 22, 31, 42–44, 54, 55
תעסוקה: 16, 18, 26, 33, 55, 73; חלקית, 51; מלאה, 34; תעסוקת נשים, 38

ביבליוגרפיה

פרסומים רשמיים

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

שנתון סטטיסטי לישראל — מתאריכים שונים.

הירחון הסטטיסטי לישראל: חלק א׳ — חברה, אוקטובר 1960.

הירחון הסטטיסטי לישראל: חלק ב׳ — כלכלה, מאי 1960.

סקר כוח האדם — מתאריכים שונים.

האוכלוסייה היהודית (1931–1954), סדרת פרסומים מיוחדים מס׳ 37.

רישום התושבים (ו׳ בחשון תש״ט), סדרת פרסומים מיוחדים מס׳ 53, ירושלים, דצמבר 1956.

רמת ההשכלה של האוכלוסייה (יוני 1954), סדרת פרסומים מיוחדים מס׳ 66, ירושלים, ינואר 1958.

הסוכנות היהודית, עלון סטטיסטי — מתאריכים שונים.

ממשלת ישראל, שנתון הממשלה — מתאריכים שונים.

Government of Palestine, *Statistical Abstract of Palestine 1944–45.*

Palestine Census Office, *Census of Population 1931.*

International Labour Office

International Labour Review November 1960; and "The Wold's Poplation, Some Demographic Aspects" in the February 1956 issue.

Yearbook of Labour Statistics — vavious dates.

United Nations

Applications of International Standards to Census Data on the Economically Active Population, Population Studies No. 9, New York, 1951.

Demographic Yearbook 1956.

Economic Survey of Europe, 1955.

The Determinants and Consequences of Population Trends, New York, 1953.

פרסומים אחרים

ד. גורביץ, א. גרץ, ר. בקי, העלייה, היישוב והתנועה הטבעית של האוכ־לוסייה בארץ־ישראל, הסוכנות היהודית, ירושלים, 1944.

ב. גיל, תחזית האוכלוסייה של ישראל (1955–1970), הלשכה המרכזית לסט־טיסטיקה, סדרת פרסומים מיוחדים מס׳ 69, ירושלים, 1958.

א. ניצן, "מבנה כוח־העבודה במשק הישראלי", רבעון לכלכלה, מס׳ 9–10, אוקטובר 1955.

מ. סמילנסקי, "הבחינה החברתית של מבנה החינוך בישראל", מגמות, כרך ה׳, מס׳ 3, יולי 1957.

דן פטינקין, המשק הישראלי בעשור הראשון, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, ירושלים, 1960.

Clarance D. Long, *The Labor Force Under Changing Income and Employment*, National Bureau of Economic Research, New York, 1959.

The Labor Force in War and Transition. National Bureau of Economic Research, New York, 1952.

מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, שנוסד בשנת 1954, הוא מוסד פרטי בלתי־תלוי שלא למטרות ריווח. הוקם בתמיכתה של קרן מוריס ולאורה פאלק מפיטסבורג, פנסילבניה, לשם עידוד השתלמות ומחקר כלכלי.

על המחבר

אבנר הובנה (לפני כן: אדריאן ב. שוורץ) משמש ככלכלן בממשלת־ישראל מאז 1950. לאחר שקיבל את תואר המ.א. מאוניברסיטת וויסקונסין בארה"ב ב־1935, ביקר בארץ במסגרת מלגת לימודים והקדיש את חמש השנים שלאחר־מכן להרצאות ולכתיבת מאמרים על הבחינות החברתיות והכלכליות של הציונות. במשך מלחמת העולם השנייה הועסק בתפקיד של כלכלן בוושינגטון על־ידי ממשלת ארה"ב ובשנת 1946 עלה ארצה והצטרף לקיבוץ למשך כמה שנים.

מאז 1953 הינו מנהל מחלקת המחקר של משרד העבודה, פרט לשנים 60–1958 בהן הושאל כיועץ כלכלי למועצת התכנון של פורטו־ריקו.

בין פרסומיו: שרות האוטובוסים בישראל: הצורה הקואופרטיבית, המונופולין והפיקוח הציבורי, משרד העבודה, ירושלים, 1951 (משוכפל).

"Economic Growth and Population Change in Israel" in *Economics and Statistics Review of Puerto Rico*, Vol. I, no. 1, 1959.

מפירסומי מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל

(נדפסו בעברית ובאנגלית בעת ובעונה אחת)

נדב הלוי, אומדנים של העיסקות הבינלאומיות של ישראל, 1952–1954, **ירושלים, אוקטובר** 1956. 2.50 ל"י

צבי ציטרון ואברהם קסלר, השקעות בתעשייה באמצעות מרכז ההשקעות, **סידרת מאמרי מחקר מס' 2, ירושלים, מרץ** 1958. 0.50 ל"י

רות קלינוב־מלול, פריון עובדים ומטוויות כותנה בישראל, **סידרת מאמרי מחקר מס' 4, ירושלים, יולי** 1958. 0.60 ל"י

ה. ו. מיוזם, בשיתוף עם גיורא חנוך ורות קלינוב־מלול, היצע בעלי מקצועות חפשיים מתוך מערכת החינוך בישראל, **ירושלים, מרץ** 1959. (**בעברית עם סיכום באנגלית**). 3.50 ל"י

דן פטינקין, המשק הישראלי בעשור הראשון, **ירושלים, נובמבר** 1960. 2.00 ל"י

פורסמו בשיתוף עם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

דניאל קרימר ואחרים, ההכנסה הלאומית של ישראל: 1950 עד 1954, **סדרת פרסומים מיוחדים מס' 48, ירושלים, מאי** 1957. 2.00 ל"י

משה סיקרון, העלייה לישראל: 1948 עד 1953, **סדרת פרסומים מיוחדים מס' 60, ירושלים, אוגוסט** 1957. 2.00 ל"י

הרולד לובל ואחרים, *Israel's National Expenditure 1950–1954*, (**ובעברית, בסידרת מאמרי מחקר מס' 5**) **ירושלים**, 1958. 2.00 ל"י

המפיצים

בלומשטיין, בתי מסחר לספרים, אלנבי 35, תל־אביב

A. M. Kelly, 400 West 23rd Street, New York